

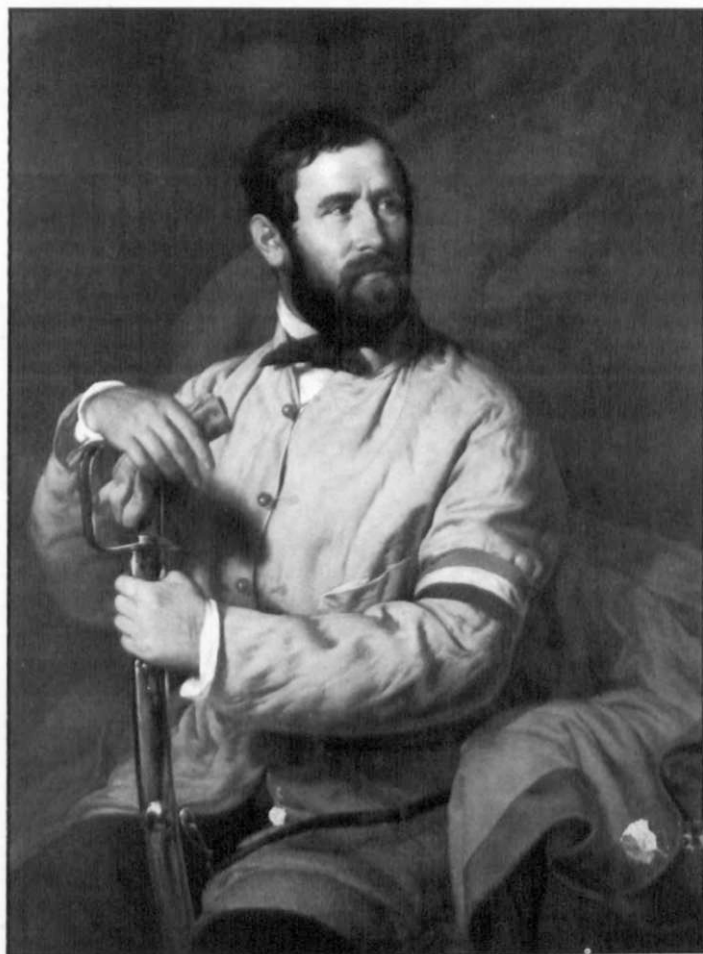
BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA X. évfolyam 3-4. szám

Negyvennyolc

1998-09-22

Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc emlékét őrző
„... hol nemzet sülyed el...” című rovat
lapunk 67-105. oldalán olvasható

MCMXCVIII

április-május

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNESZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: DÖBÖR ANDRÁS

Főszerkesztő-helyettes: KISS GÁBOR FERENC

Főmunkatársak: JANCÁS CSABA, NAGY TAMÁS

Szerkesztők: FORRÓ LAJOS, JAKSA HELGA,

KLÁBEN GYULA, KOTECZKI ISTVÁN, PETHEŐ ATTILA

Munkatársak: IRSEVICS KRISZTIÁN, KOHÁRI NÁNDOR, MÉSZÁROS ÁGNES,
MÉSZÁROS FERENC, PAPP GÁBOR, TÓTH LÁSZLÓ ZSOLT, TUDOMÁNY ATTILA

Fényszedés: PAPP ÉVA, TAR LEVENTE

Terjesztés: MÉSZÁROS CSABA

A technikai szerkesztést a ZÉKÁNY ÉS TÁRSA BT. végezte

**Számunk a JGYTF Hallgatói Önkormányzat,
a Nemzeti Kulturális Alap,
a Szegedi Kulturális Alap,
az EMKE Kft.,
az Aktív Tourist,
a Főiskolások a Szegedi Universitasban Alapítvány és
a Bába és Társai Kft. támogatásával készült**

CÍMLAPUNKON BARABÁS MIKLÓS *NEMZETŐR* CÍMŰ FESTMÉNYE

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;

ősszel szeptember–október és november–december hónapokban.

A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

A főiskola Történettudományi Tanszékén megrendezett konferenciák
a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefon 62/456-090

Nyomás BÁBA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 750 példányban

Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

ISSN 1217-3495

Tartalom

Referátumok

Papp Gábor: Egy középkori koncepció per története.....	4
Fejős Sándor: A kanizsai gyógyfürdő története	6
Döbör András: Zay Ferenc magyar nyelvű munkásságának elemzése.....	24

A síneken

Lányi Ernő: A magyar magyar magánvasutak és mozdonyaik (3.)	29
Nagy Tamás: Történeti utazás a Kassa-Oderbergi Vasút járatain	34

Hajdani vármegyénk

Molnár Zsolt: Heves	41
Petheő Attila: Komárom	44

Egykori és mai tanáraink

Marjanucz László: Akinék a hobbiját az állam támogatja (Petheő Attila)	32
--	----

Parthlscum

Szabóki Judit: Apátfalva története, különös tekintettel a trianoni békeszerződés helyi következményeire	50
--	----

Balkane moj – Az én Balkánom 7.

Forró Lajos: „Kada Zagreb izranja iz sna”	64
---	----

„... hol nemzet sülyedt el...”

Bíró Csaba: Véres vasárnap Szegeden Az 1849. október 15-i vérengzés és előzményei	67
Kiss Gábor Ferenc: A hadseregállítás kezdetei	86
Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag? (Jancsák Csaba)	96

La tierra de fiestas

Bíró Magdolna: Egyház és állam Spanyolországban a Franco-rendszer idején	106
--	-----

America – ayer y hoy

Irsevic Krisztián: Tévedések és képzelgések az indiánokról, illetve a valóság	111
---	-----

„Hajrá Hellászl!”

Zalai Anita: Prekolumbián labdajátékok	114
--	-----

Hadak útján...

Hegyi Gergely: A Yom Kippur-háború (1.)	117
---	-----

Messzelátó

Tóth László Zsolt: Az Európai Unió és Országország közeledése, az esetleges Összeurópai Unió hatása a világhatalmi egyensúlyra	123
Koteczki István: Volt egyszer egy berlini fal	133

Pihenő

Erdélyi Mónika: A pszichohistória – tanulmányok, kritikák tükrében	139
--	-----

Szemtanú

A VIT-küldöttek búcsúztatása Tatabányán 1973-ban (Nagy Tamás)	148
---	-----

Téka

Győri Klára: Egy széki mesemondó önéletírása (Mészáros Ágnes)	152
A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története (Kiss Gábor Ferenc)	153

Anekdotalincs

Régi történelmi anekdoták (Siket Zoltán)	156
--	-----

In memoriam László Gyula

.....	158
-------	-----

Papp Gábor

Referátumok

Egy középkori koncepció per története

1314. március 18-án Párizsban egy kis szigeten máglyán elégették Jacques de Molay-t, a templomos rend nagymesterét, amivel véget ért a templomos rend közel 200 éves története. A véres ítéletet és végrehajtását egy hosszú, középkori „koncepció” per előzte meg. A cikk a per menetét, az okokat és az összefüggéseket próbálja feltárni.

A templomosok rövid története

A XII. század elején André de Montbard és Gundemare új lovagrendet alapított, amely első rendházukról kapta a nevét (II. Baudoin, palesztin király bocsátotta a rendelkezésükre), így lettek ők a Salamon templom lovagjai, vagy Krisztus szegény lovagjai, azaz a templomosok.¹ 1128-ban a troyes-i zsinaton megszületett a templomos rend létrejöttét engedélyező pápai engedély, egyúttal az első rendszabályzat is. A rend legfőbb feladatának a pogányok elleni harcot tartotta, fő működési területe, hadszíntere a Szentföld és az Ibériai-félsziget volt. A templomos lovagok hamar roppant népszerűek lettek, ennek a népszerűségnek a megalapozásában igen jelentős szerepe volt a rend ideológiai vezérének, Clairvaux-i Bernátnak; a templomosok sokáig valóban a kor esztétikus elvárásainak megfelelően éltek: önpusztító szenvedéllyel küzdöttek, nem törődtek a világi hiúságokkal.² 1139. május 30. és július 6-a közt II. Ince pápa kiegészítette a testület szabályzatát és további kiváltságokban részesítette őket. Ettől kezdve megtarthatták a törököktől és a móroktól zsákmányolt javakat.³ 1144-ben az egyházfő újabb kiváltságokat juttatott nekik, megbízhatóságuk miatt több vitás ügyben ők bíraskodtak.

Politikai szerepük egyre inkább nőtt. 1240 körül a rend katonai, politikai és pénzügyi téren elérte a csúcst. Birtokai behálózták egész Európát (rendházuk volt többek között Magyarországon is), azonban a szentföldi lovagrendek nem fértek meg egymással (a német lovagrend és a templomosok az akkanai tengeri csatában véres ütközetet vívtak), s az ellentéteket kihasználva a török először a teuton, majd a templomos rendet szorította vissza Európába. A templomiáriusok Ciprus szigetére húzódtak. Közben Franciaországban különös pletykák kaptak szárnyra, melyek kapzsisággal, alkímiával, varázslattal vádolták a lovagokat. Vagyonuk szemet szúrt az állandó pénzhiánnyal küzdő francia királynak is. (A templomosok bekapcsolódtak a nemzetközi hitelügyletbe – az erős katonaság biztosította a kamatok behajtását – s éppen ezért bevételeik egyre nőttek.) A XIV. század elején IV. (Szép) Fülöp elérkezettnek látta az időt, hogy leszámoljon a renddel, hiszen egyrészt a vagyonukra vágyott, másrészt abszolútus törekvéseinek legnagyobb akadályát a nagy hadsereggel rendelkező lovagokban látta, ezért a templomosok ellen fordult.⁴

Propaganda, letartóztatások

A király bizalmi embere, Guillaume de Nogaret – Fülöp utasítására – óriási propaganda-kampányba kezdett a lovagok ellen. Falun és városon terjesztették a templomosok istentelen, ördöggel cimboráló, erkölcstelen életmódjáról szóló történeteket.⁵ A pápa, hogy elterelje a lovagrendről a figyelmet, keresztes háborút hirdetett, s magához hívatta a rend nagymesterét, Jacques de Molay-t. Molay Ciprusról el is indult Poitiers-be, s hatvan lovag, nagyszámú szolga

és szerezsen rabszolga kíséretében, szemkápráztató pompa és fényűző külsőségek között vonult át Franciaországon, remekül alátámasztva ezzel a Nogaret-féle propagandát. A kiagyalt rémhírek sebesen terjedtek, a koholmányok mind háborzongatóbbak lettek.⁶

1307 augusztusában a templomos nagymester kénytelen volt arra kérni a pápát, hogy a rend elleni gyanúsítások ügyében folytasson vizsgálatot. „Az egész olyan képtelennek tetszik, hogy nem hishetünk benne”⁷ – írta Kelemen pápa kommentálva Molay kérését, de mivel egyre inkább ki volt szolgáltatva a francia királynak, utasítást adott az ügy felderítésére. A lényegi munka azonban lassan haladt, a pápa tudatosan késleltette a vizsgálatot, ezért Fülöp magához ragadta a kezdeményezést. 1307. október 13-án – minden ellenállás nélkül – a király emberei ötezer templomost tartóztattak le. A foglyokat magánzárkákban helyezték el, nehogy érintkezessenek egymással, vagy bármelyik rokonukkal, ismerősiükkel.⁸

A vádak és a per

A vizsgálatot Franciaország főinkvizítora irányította. A vádpontok közt az eretnekségtől a fajtalankodásig minden bűn képviseltette magát.⁹ A kor bűnlajstromának leg súlyosabb tételeit sorakoztatták fel, amelyek mindegyikéért külön-külön is halál járt.

A cél – mint minden politikai perben – a szükséges vallomások kicsikarása volt. A megkínzott lovagoknak megígérték, ha beismerik a vádakát békében elmehetnek.¹⁰ A tartóztatottak nagy része vallott is. Ezek után Szép Fülöp levélben tájékoztatta Európa uralkodóit a templomosok bűneiről, s kérte őket, hogy saját országukban a renddel szemben hasonlóan járjanak el. Azonban Aragóniai Jakab és Eduárd angol király is jól ismerte a Szent Hivaltalt, az inkvizíciót, és egyikük sem volt hajlandó hitelt adni a templomosok elleni rágalmaknak.

Közben – 1308-ban – a pápa, hogy mentse, ami még menthető, megvonta a hatalmat a Szent Hivaltaltól, erre válaszul a király a rendi gyűlésen elítélte a bálványimádó, fajtalankodó, eretnek lovagrendet. A király szakértői kidolgozták a lovagok perének menetét, s döntés született arról is, hogy általános zsinat határozzon a templomosok további sorsáról.

1310-ben Bolognai Péter állt a védelem élére, s úgy tűnt, a kiváló jogász megfordítja a per menetét (nagyszerűen bizonyította a kihallgatások törvénytelenységét, s a kicsikart vallomások hiteltelenségét), erre Fülöp az erőszak eszközához nyúlt. A király előbb a sensi püspöki székbe ültette ügynökét, *Philippe de Marigny*-t¹¹, aki aztán – püspöki jogával élve – jóváhagyta az 54, pápai menlevéllel rendelkező lovag máglyán történő elégetését. Bolognai Pétert börtönbe vették, s azt híresztelték róla, hogy megszökött. 1311 októberében a pápa zsinatot hívott össze Vienne helységben, ahol ismertették a különböző államokban a templomosokkal kapcsolatos vizsgálatok eredményét. A jegyzőkönyvek furcsa tanulsággal szolgáltak: az Ibériai-félszigeten teljesen ártatlannak nyilvánították őket, Angliában a vallomások egymásnak ellentmondóak voltak, egyedül Cipruson találtak egyértelműen terhelő bizonyítékokat a templomosok ellen (itt az ellenfelek, a johanniták vezényelték a vizsgálatokat).¹² A franciaországi jegyzőkönyvek az eljárás során elkövetett durva hibákra is fényt derítettek. Úgy tűnt, a zsinat felmentheti a rendet, ám ekkor megérkezett Fülöp jelentős fegyveres kísérettel, s a megfélemlítés megtette hatását. A pápa bullával feloszlatta a rendet. Szép Fülöp elkobozta a rend franciaországi ingóságait, s elnyerte a templomosoknál lévő adósságainak eltörlését is.

A király ezután azt akarta elérni, hogy a templomiáriusok vezetői nyilvánosan vallják meg bűneiket. Ekkor azonban váratlan dolog történt: az idős, kínzásokban megfáradt nagymester látván, hogy segítséget senkitől sem várhat, megvallotta igazi bűnét, azt, hogy

a rágalmazó vádakat elismerte és ezzel tönkretette a templomos rendet. Az előző évek rágalmaikat megtagadta és valamennyi társa ártatlanságát hangsúlyozta. A mestert és helyettesét még aznap megégették.

Elterjedt, s így a történelmi legendák is átvették az ún. átokmítoszt, miszerint a nagymester a máglyán megátkozta a királyt és a pápát. Kelemen pápa a kivégzés után 33 nappal, április 20-án meghalt, Fülöp pedig ugyanebben az évben, november 29-én egy rejtélyes vadászbalesetben vesztette életét, s halála után 16 évvel – a már három és egynegyed százada uralkodó – Capet-dinasztia is kihalt.¹³

A legendák túléltek a rendet. Máig tartja magát az elrejtett templomos kincstár mítosza, máig sokak képzeletében játszik fontos szerepet a titokzatos templomos rend.

Jegyzetek

- ¹ ZOMBORI ISTVÁN: *Lovagok és lovagrendek*. Bp., 1988, Kozmosz, 77. p.
- ² Zombori: i. m. 78. p.
- ³ HOWARTH, STEPHEN: *A templomosok titka*. Bp., 1986, Kossuth, 75. p.
- ⁴ GECSE GUSZTÁV: *Vallástörténet*. Bp., 1980, Kossuth, 172. p.
- ⁵ Zombori: i. m. 88. p.
- ⁶ Zombori: i. m. 89. p.
- ⁷ Howarth: i. m. 294. p.
- ⁸ Uo. 296. p.
- ⁹ ELM, KASPAR: A templomosok pere. In *A történelem nagy pere*. Szerk.: Alekszander Demandt. Bp., 1993, 109. p.
- ¹⁰ Zombori: i. m. 89. p.
- ¹¹ Howarth: i. m. 320. p.
- ¹² Zombori: i. m. 90. p.
- ¹³ Howarth: i. m. 330. p.

Fejős Sándor

A kanizsai gyógyfürdő története

I. Bevezetés

Az emberiség már évezredek óta ismeri és élvezi a forrásvizek gyógyhatását. Ezt bizonyítja az St. Moritzban feltárt bronzkori lelőhely (Kr. e. 1000 körül). A történelem előtti időkben, és az azt követő korokban kultikus jelentőséget tulajdonítottak a forrásoknak. A különböző vizeket szent helyeknek tekintették, a patakoknak, folyóknak külön isteneik voltak. A természeti népek vallási szertartásokat mutattak be a vízpartokon, eleinte fegyvereket, szerszámokat, a bronzkortól pedig fém tárgyakat dobáltak a forrásokba megajándékozva ezekkel isteneiket. Egyiptomban, Indiában és Perzsiában az ókori vallásalapítók a fürdést felvették a vallás gyakorlatába. Az antik világban nagy hagyományai voltak a fürdőzésnek, az ókori görögök is szent dolognak tartották, újszülötteiket folyóvízbe mártották. Rómában először a Kr. e. III. század elején épültek görög mintára tervezett fürdők. A római fürdőket két csoportra oszthatjuk:

1. Balneumok – közfürdökként funkcionáltak,
2. Termák – a fürdés mellett más szórakozási lehetőségeket is nyújtottak.

Augustus császár principatusa idején (Kr. e. 29 – Kr. u. 14) százhetven balneum működött Rómában, míg Constantinus uralkodása alatt (313–337) számuk 952-re növekedett¹. Az antik tudósok többsége nem tulajdonított nagy jelentőséget a gyógyvizeknek. Hippokratész (Kr. e. 460–370 körül) ugyan említést tesz arról, hogy bizonyos betegségeknél alkalmazható a fürdőkúra, a későbbi szerzők műveiben azonban csak elvétve találhatunk utalásokat a témára vonatkozóan. A kora középkorban fejlett arab orvostudományban fontos szerepet játszott a fürdőkultúra. Az arabok hódításaik során terjesztették el Európa déli részén, ahonnan Nagy Károly (768–814) seregei jutatták el a Frank Birodalom központjaiba a mai Németország és Franciaország területeire². Később a XIV. és XV. században híres itáliai tudósok (G. Dondi, M. Savonarola) mutattak rá a gyógyforrások jelentőségére. A balneológia, gyógyfürdőtan jelentős fejlődésen ment keresztül a XVI. században Andrea Bacci (1524–1600) Velencében kiadott művének köszönhetően: *De Thermis lacubus, balneis, fontibus... totius orbis*.

A XIX. század elején a kémikusok elvégezték az első vízanalízist, és ezzel a balneológia modern tudományos útjára lépett. Ebbe a folyamatba kapcsolódott be a kanizsai gyógyfürdő is, melynek bemutatása előtt szükségesnek tartottam magáról a városról egy rövid ismertetőt közölni.

Kanizsa és környéke már ősidők óta lakott terület. Az őskor különböző korszakaiból (paleolit, mezolit, neolit) feltárt régészeti forrásanyag tanúskodik arról, hogy a Tisza mentén többnyire halászattal és vadászattal foglalkozó embercsoportok telepedtek le³. Görög és római történetíróktól szerezhetünk tudomást a népvándorlás kori (IV–IX. század) barbár törzsek (kelták, hunok, gepidák, avarok, szlávok) mozgásairól, portyáiról. Ezek a támadások eleinte a római légiók, később a Bizánci Császárság ellen irányultak.

A település viszonylag korai létrejötte a kedvező geofizikai fekvésének köszönhető. Mivel a Tisza folyón ez a hely volt a legmegfelelőbb az átkelésre, ezért a rómaiak a kanizsai rév közelében egy földvárat építettek. A földvár maradványait gróf Luigi Ferdinando Marsigli osztrák hadmérnök találta meg 1694-ben. A későbbi időkben ez a földvár eltűnt. Ennek két oka lehetett: vagy rossz helyen keresték a későbbi kutatók, vagy pontosan erre a területre épült a török hódoltság után az újonnan létrehozott Kanizsa⁴. A IX. században magyar törzsek érkeztek a Kárpát-medencébe, a város és környéke is az ő fennhatóságuk alá került.

Az első írásos emlék a településről a XI. század végéről maradt fenn. Ez az oklevél a pannonthalmi Szent Benedek-rend kolostorának 1093-ban készített vagyoneleltára, amelyben a kolostor birtokait írták össze, és ezt I. Szent László (1077–1095) magyar király hitelesítette. Az oklevélben Cnesaként említett birtokot feltehetően Salamon királytól (1063–1074) kapta ajándékba a kolostor⁵. Az 1237 és 1240 közötti időszakról, az Albenus nyitrai főesperes által készített összeírásból megtudhatjuk, hogy Kanizsának akkoriban kb. 150 lakosa lehetett, akik 3000 kis hold szántófölddel rendelkeztek⁶.

A tatárjárás során (1241–1242) a város elpusztult, és csak 1335-ben említik újra a források „villa Canysa” formában. A mohácsi vész után (1526) a törökök feldúlták a települést, amely szinte teljesen elnéptelenedett. A török hódoltság ideje alatt (1541–1686) a mai Kanizsa területe közigazgatásilag a szegedi nahije kötelekébe tartozott. Az 1580–1582. évi defternek Földváron négy adózó házról volt tudomása. Ez lehetett a mai Kanizsa. A török uralom alóli felszabadulás (1697) a helység újbóli pusztulását eredményezte.

A Habsburg-uralkodó 1698 és 1701 között a vidékre szerb határőröket telepített be. 1741-ben a bécsi udvar engedélyt adott a nemes Bács-Bodrog vármegyének, hogy a területet „bekebelezze”⁷. A település elindult a polgárosodás útján: 1751-ben mezővárossá vált, vásárendedélyt kapott⁸. A XVIII. század 50-es éveiben már anyakönyvet vezetett a plébánia, 1768-ban pedig felépült a templom. Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc alatt Kanizsa ismét elpusztult. Az 1850-es években azonban a városi élet újra fejlődésnek indult. Templomok épültek, megnyílt a Népbank, az Úri Kaszinó, megalakultak a különböző egyletek. 1900-ban építették a Miasszonyunkról nevezett zárdát, ahol Haynald Lajos kalocsai érsek alapítványának köszönhetően létrehozták a „Haynald” leánynevelő intézetet⁹.

Az 1890-es évek végén adták át az Erzsébetligeti Vigadót, amely később a kanizsai kulturális élet egyik központjává vált. 1908-ban Kanizsa rendezett tanácsú várossá alakult, 1911-ben pedig a községháza helyén felépítették az új városházát. Ennek a dinamikus fejlődésnek a része a kanizsai gyógyfürdő is, amelynek történetét (megalakulását és működését) mutatom be a továbbiakban.

Munkámban nélkülözhetetlen segítséget nyújtottak és ezért külön köszönettel tartozom: Dr. Ágoston Ferencnek, a Kanizsai „Banja” Gyógy- és Üdülőközpont igazgatójának; Mgr. Dobos János történésznek; Ivanović Dragomirnak, a Kanizsai „Banja” Gyógy- és Üdülőközpont nyugalmazott igazgatójának; Koncz Istvánnak, a Kanizsai Amatőrszínház nyugalmazott igazgatójának és rendezőjének; Dr. Marjanucz Lászlónak, a JATE Magyar Új- és Legújabbkori Történelem Tanszék tanszékvezetőjének és a Zentai Történelmi Levéltár dolgozóinak.

II. Csodakút a járáson

A XIX. század végén és a XX. század elején Kanizsa lakosságának jelentős hányada foglalkozott földműveléssel és állattenyésztéssel. A várostól kb. 6 km-rel nyugatra fekvő, mintegy 860 hektár szikes terület (járás) földművelésre alkalmatlan. Ezt a viszonylag nagy kiterjedésű kietlen pusztát a pásztorok nyájaik, csordáik legeltetésére használták. A járáson levő két ártézi kút azonban nem volt elegendő állataik itatására, így a pásztorok 1907. augusztus 19-én kérelemmel fordultak a város képviselő-testületéhez:

„597.szám.

*Szabó János Csáko (...) előadja, hogy a járási két kút vize kevés a csürhék és csordák itatására, miért is indítványozza, hogy a képviselőtestület intézkedjék új kutak létesítéséről. Községi jegyző indítványozza, hogy az indítvány javaslatát végzett adassék ki a járásellenőrző bizottságnak*¹⁰

A képviselő-testület véghatározata alapján a bizottság a községi bíró és a városgazda jelenlétében helyszíni vizsgálatot tartott, és az eredményt egy határozati javaslattal terjesztette a közgyűlés elé. A jelentésük szerint a járási kutak bedugultak, csöveiket ki kell tisztítani – ha az nem segítene, akkor az azokba való befúrást kell eszközölni.¹¹ A javítás azonban nem járt eredménnyel, ezért a november 29-én tartott közgyűlésen szakértői vélemények meghallgatása után és név szerinti szavazást követően érdemleges határozatot hoztak a városatyák:

„695.szám.

*A bizottság javaslatának elfogadásával kimondja a képviselő testület, hogy (...) a közlegelőn lévő az úgynevezett bornyú csorda kút helyébe egy (...) új ártézi kút fúrat Kosár Mihály és Herczeg Lajos hódmezővásárhelyi vállalkozókkal (...)*¹²

1908. január 31-én a községi bíró a két vállalkozóval kötött szerződésről beszámolt a közgyűlésnek. Ekkor még két kút fúratása mellett döntött a képviselő-testület, s az engedélyezéshez szükséges kérvényt felterjesztették az alispáni hivatalhoz¹³. Miután a kérelmet a Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottságának véghatározatával jóváhagyták, 1908. májusában elkészült a „Sarokban” újonnan fúrt ártézi kút, és átvételéről jegyzőkönyvet vettek fel¹⁴. Ez a következőket tartalmazta:

„1. A kút fűcsöve 51 milliméteres belvilágú Manesmann vascső és a föld színétől egy méter magasságon felül emelkedik.

2. Vízbősége illetve perczenkénti kifolyó mennyisége 82 liter, amely teljesen tiszta élvezhető kifogástalan minőségű egészséges kissé kénés vizű ivóvíz.

3. A kút mélysége a fűrócsöveknek a bizottság együttes jelenlétében történt felszedése és mérésével állapítottatván meg 273.81 azaz kettőszázhetvenhárom méter 81cméter mélységűnek találtatott.¹⁵

A jószágot itató pásztorok észrevették, hogy a „Sarokban” fúrt ártézi kút vize különös sárgás színű, meleg, gyűlékony gázokat tartalmaz, és használatával reumás, köszvényes bántalmaik enyhülnek¹⁶. Ezáltal a város és környéke is hamar tudomást szerzett a gyógyító erejű forrásról, és a nép a Csodakútnak elkeresztelt járasszéli gyógyvizet tömegesen látogatta. A városatyák is értesültek a szenzációs hírről, erre bizonyítékl a községi bíró 1908. augusztus 13-i közgyűlési beszámolója szolgál:

„372.

Községi bíró (...) jelenti, hogy (...) a közlegelőn az úgynevezett „Sarokban” fúrt (...) új ártézi kút vize állítólag gyógyhatású s azt sokan, mint gyógyvizet fürdésre használják s többen azon kérelemmel járultak az előjáróság elé, hogy ott a helyszínen mérsékelt díj szedése mellett fedett fürdő helyiséget és kádakat állítson fel a község.¹⁷

Az ügy megtárgyalása után a képviselő-testület határozatot hozott: „A községi bíró jelentésének tudomásul vétele mellett utasítatik az előjáróság, hogy ezen víz gyógyhatásának megállapíthatása végett abból a szükséges mennyiséget az országos m.kir.chemiai intézethez küldjön fel (...) Utasítatik végül az előjáróság, hogy két önmelegítő fürdőkádat készíttessen s azokat ezen ártézi kúthoz húzandó két pásztorbódében helyezze el s azok felügyeletére egy alkalmazottat fogadjon fel aki azokra felügyeljen s a szükséges vízmelegítést eszközölje. Ezen kádak használatáért fél órai időtartamra melegvízzel 20 fillér, hideg vízzel 10 fillér díj szedendő.¹⁸

A hagyomány szerint Márton Mátyás pápai prelátus, címzetes apát vezetésével népes processzió (egyházi körmenet) zarándokolt a Csodakúthoz. A helyszínen a plébános úr megáldotta a kutat, a keresztekkel és lobogókkal kivonult nép pedig egyházi énekeket adott elő¹⁹. Az első fürdőszezon rövidre sikeredett, és nyereséget sem hozott, ám ennek ellenére a városi tanács úgy döntött, hogy az 1909-es esztendőben is megnyitja a fürdőüzemet:

„136.

Megbízatik a városi tanács, hogy a községi képviselőtestület (...) határozataikban foglaltak figyelembevételével ezen ártézi kutat saját belátása szerint fürdőzés céljaira és a már meghatározott díjakért május havában a nagyközönség rendelkezésére bocsássa.²⁰

1909. március 9-én a városatyák a gyógyvizet felküldték Budapestre, ahol Dr. Lengyel Béla egyetemi tanárral, a Magyar Tudományos Akadémia tagjával elvégeztették az első vegyelemzést. A kémiai vizsgálatok eredményét a Magyarokanizsai Csodakút Ártézifürdőről 1915-ben megjelent Tájékoztató is közli, amely a következőket tartalmazza:

Kir. magy. tud. egyet.
I. sz. kémiai int. 2 1910. sz.

VEGYELEMEZÉS.

Magyarkanizsa város csodakút kútvizének kémiai vizsgálata.

1000 gr. víz tartalmaz:

Na	...	0.477430 gr.
K	...	0.009050 "
Ca	...	0.004987 "
Mg	...	0.008118 "
Fe ₂ O ₃ Al ₂ O ₃	...	0.001234 "
Cl	...	0.033245 "
J	...	nyomokban
SO ₄	...	0.010255 gr.
Si O ₂	...	0.014600 "
CO	...	1.000016 "

a víz hőfoka 27.5° C. = 22° R., a levegő hőmérséklete 25° C.

Alkatrészek aequivalens %okban:

Kationok (fémek gyökök)	Anionok (nem fémek gyökök)
Na 94.76	Cl 4.26
K 1.06	1/2 SO ₄ 0.96
1/2 Ca 1.14	1/2 CO ₃ 94.76
1/2 Mg 3.04	
100.00	100.00

Szabad szénasav CO₂ = 47.299 C_m³ 1000 gr. vízben.

Szabad és felig kötött szénasav CO₂ = 0.5489 gr. 1000 gr. vízben.

A víz radioaktív, radioaktivitásának mértéke electrostatikai egységben kifejezve $1 \times 10^{-3} = 0.36$ sec.

Mint a fenti adatokból kitűnik, bár a víz szilárd oldott alkatrészeinek összege nem nagy, azok összetétele szerint a víz a legtisztább lúgos bicarbonatos vizek közé sorolandó. A víz természetes hőfoka 27.5° C, ami a vizet főképpen fürdők használatára teszi alkalmassá.

Budapest, 1910. február 5.

Dr. Lengyel Béla s. k.

minisz. tanácsos
a m. kir. tud. egyet. II. sz. kémiai intézet igazgatója

Alkatrészek sókká kombinálva

a) szénasavók carbonátokká kombinálva:

Calcium sulfát	...	0.014233 gr.
Calcium carbonát	...	0.002010 "
Magnézium carbonát	...	0.028080 "
Calcium carbonát	...	0.015385 "
Nátrium	...	1.049134 "
Nátrium chlorid	...	0.054784 "
Ferrum és aluminium oxid	...	0.014600 "
Organicus anyagok	...	0.031140 "

Az 1000 gr. vízben oldott szilárd

alkotórészek összege 160° C-on
kifejtve 1.211200 "

b) szénasavók hydrocarbonátokká kombinálva:

Calcium hydrocarbonát	...	0.006511 gr.
Magnézium	...	0.097416 "
Calcium	...	0.023151 "
Nátrium	...	1.662200 "
Calcium sulfát	...	0.014233 "
Nátrium chlorid	...	0.054754 "
Ferrum és aluminium oxid	...	0.01254 "
Silicium dioxid	...	0.014600 "
		1.674229 gr.

Még el sem kezdődött az 1909-es fürdőszézon, a kanizsai jómódú vállalkozók máris egy teljesen új tervet készítettek a gyógykút erejének későbbi kihasználására. Grünfeld Herman helybéli üzletember (a kanizsai Gőztégla- és Cserépgyár Rt. Igazgatója) egy a gyógyfürdőt irányító részvénytársaság létrehozásán fáradozott. Elképzeléseiről a közgyűlési jegyzőkönyvekben is olvashatunk:

„404.

*Tárgyaltatott a polgármester által összehívott folyó évi augusztus 4-én megtartott (...) jogügyi, pénzügyi és gazdasági bizottságok együttes üléséről a Grünfeld Herman által egy alakulóban levő fürdő részvénytársaság nevében lett, a csodakútnak a népkertbe való levezetése és egy modern gyógyfürdő létesítése tett ajánlata (...)*²²¹

Több szempontból is fontos ez a forrás, hiszen a benne vázolt fürdőterv jelentős mértékben hozzásegített Kanizsa további turisztikai fejlődéséhez. A közvélemény figyelmét a városi hetilap (Kanizsai Újság) igyekezett felhívni: „Minden magyarkanizsai polgárnak érdeke, hogy létesüljön gyógyfürdő és erkölcsi kötelessége mindenkinek, hogy a részvényesek táborában foglaljon helyet.”²²²

Az 1909. augusztus 4-én megtartott képviselő-testületi ülés határozatából megtudhatjuk, hogy az alakuló részvénytársaság legkevesebb 150 000 koronát szándékozott a fürdő létesítésére fordítani, ennek fejében a Népkertben létesítendő új, modern gyógyfürdő használati jogát 30 évre megkapta. A népkerti Vigadó épületét ugyancsak 30 évig bérelhette. Ezenkívül a város 15 villahely örök tulajdoni jogával ruházta fel a részvénytársaságot.

Kikötésként szerepelt még az ülésen hozott határozatban, hogy a város haszoncélokra nem fúrat új kutat, és e célból másnak sem ad engedélyt erre. A megalakuló fürdőtársaság ellenszolgáltatásként (a 150 000 korona összegnyi befektetésén kívül) a következőket nyújtotta: *„Ennek ellenében tartozik a részvénytársaság a Csodakút vizét a város területén a föld alatt vascsöveken (...) a vasút előtti vásártérre onnan pedig a népkertbe levezetni s a vasút előtti téren a tanács által kijelölt helyen egy olcsó népfürdőt a népkertben pedig egy a mai kor ízlésének megfelelő kényelmes fürdőt (...) létesíteni és egy legalább 20 szobából álló szállodát (...) építeni (...) és úgy a vízvezetékét, mint a fürdőépületeket szállodát és a mellékhelyiségeket (...) fürdőhöz tartozó összes felszereléseket 30 év eltelte után a város tulajdonába átengedni.”*²³

A fent idézett 404-es számú közgyűlési jegyzőkönyvben utalást találhatunk a kötendő egyezmény időpontjára is, amelynek értelmében a részletes szerződés csak akkor jön létre, ha a részvénytársaság 1910. március 1-jéig megalakul, és a befektetendő alaptőkének legalább a felével (75 000 korona) rendelkezik. Az 1909. augusztus 27-án tartott testületi ülés véghatározatából kiderül, hogy a Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsága is jóváhagyta a fürdőtervet²⁴. A kezdetleges járásszéli fürdő ez év nyarán továbbra is működött, sőt a városi tanács (a nagy érdeklődésre való tekintettel) az ártézi kútnál felállított két kád mellé újabbak elhelyezését rendelte el. Ezenkívül egy téglából épült medencével és öltözőkabinokkal bővítette a gyógyforrás környékét.

Az 1909-es évben azonban már némi nyereséget is hozott a vállalkozás (kb. 7000 ember használta a fürdőt), s mivel a kitűzött időpontra – 1910. március 1. – a részvénytársaság nem jött létre a város vezetői egyre nagyobb beruházásokat szavaztak meg a csodakúti gyógyforrás fejlesztésére. Ennek okán az 1910. április 30-án tartott rendes közgyűlésen a tanács határozatot hozott arról, hogy Kosár Mihály és Herczeg Lajos hódmezővásárhelyi vállalkozókkal a régi kút mellé újabbat fúrat²⁵. Az ezt követő hónapban már egy gondosan előkészített tervet vázolt fel a polgármester (Dr. Király Sándor) a képviselő-testületnek:

„140. szám.

(...)A Csodakúti fürdő létesítése és felszerelése céljaira a Költségvetésben 5.000 kor. lett felvéve; ezen összegből kellene (...) a fürdőnél szükséges beruházásokat eszközölni; szükségesnek tartanám egy magas nyomású vízvezetékekkel és gőzmelegítővel felszerelt fürdő berendezés beszerzését (...) egy fürdőépület emelését (...) a fürdő modern fejlődését előmozdítjuk; a fürdő épület emelését a városháza anyagából szeretném előállítani (...)”²⁶

A szemmel láthatóan ellentmondásos események megértéséhez rövid magyarázat szükségeltetik. A részvénytársaság által létrehozandó népkerti gyógyfürdő tervét a városatyák rövid ideig felfüggesztették, és a járáson levő gyógyforrás modern fürdővé való átalakítását szorgalmazták, több okból kifolyólag. Az egyik a már említett esemény (Grünfeld Herman és társai által alapítandó Rt. 1910. március 1-ig nem alakult meg), ugyanakkor a városi tanács megoldhatatlannak tartotta a vízlevezetést, mert félt, hogy annak végrehajtása során a gyógyvíz jelentős mértékben veszít erejéből²⁷. 1910-ben a városi tanács konkrét lépéseket tett a járási gyógyfürdő fejlesztésére, amit a források is bizonyítanak:

„211.

Tárgyaltatott a polgármesternek (...) jelentése, mely szerint eddig a csodakút fürdőnél fásításra a fürdő tavának kibővítésére (...) s fürdő felszerelésekre (...) 2927 kor. 62 fill. utaltatott ki (...)”²⁸

A város tárgyalásokba kezdett Bründl János budapesti (fürdőberendezéseket gyártó) vállalkozóval, a járason pedig újabb 5 kádat állított fel, s így összesen már 9 káddal üzemelt a gyógyfürdő²⁹. Ez idő tájt a gyógykút iránti érdeklődés jelentős mértékben megnövekedett, környékünkről tömegesen látogatták, sőt emiatt Szabadkáról vasárnaponként külön kirándulóvonat indult Kanizsára. Mivel a Csodakút a város központjától körülbelül 6 km távolságra volt, omnibusszal szállították oda a vendégeket³⁰. A gyógyfürdő mellett működött a Köves Gyula által vezetett vendéglő, amely ugyancsak a fürdőzők kényelmét volt hivatott szolgálni. A sikeresen zárt idény sem feledtette a közvélemény népkerti fürdő iránti óhaját. A Kanizsai Újság is egyre többet foglalkozott az üggyel, s számos cikkben érvekkel támasztotta alá a népkerti gyógyfürdő előnyeit.

Elérkezett az 1911-es esztendő, amely jelentős változást hozott a kanizsai fürdőüzem további működésében. A képviselő-testületi üléseken ismét napirendre tűzték az alakuló részvénytársaság beadványát. Grünfeld Herman és társai kérvényezték az építkezésekhez szükséges engedély újbóli megadását³¹. A városi tanács javaslatára kiküldött hat tagú bizottság jóváhagyása után 1911. augusztus 30-án határozatban kimondatott, hogy Grünfeld Herman és társai kötelesek 1912. március 1-ig a létrehozott részvénytársaság megalakulását és a részvénytőke 30%-ának befizetését igazolni, a fürdőt pedig 1912. augusztus 1-én megnyitni. Ennek fejében a részvénytársaság megkapta mindazokat a jogokat, amelyeket már az 1909. augusztus 4-i képviselő-testületi ülésen elfogadtak. Ezenkívül a város által újonnan fúrt (3 colos) kút használatát és a gyógyvíz 30 évre való palackozási jogát is elnyerték.

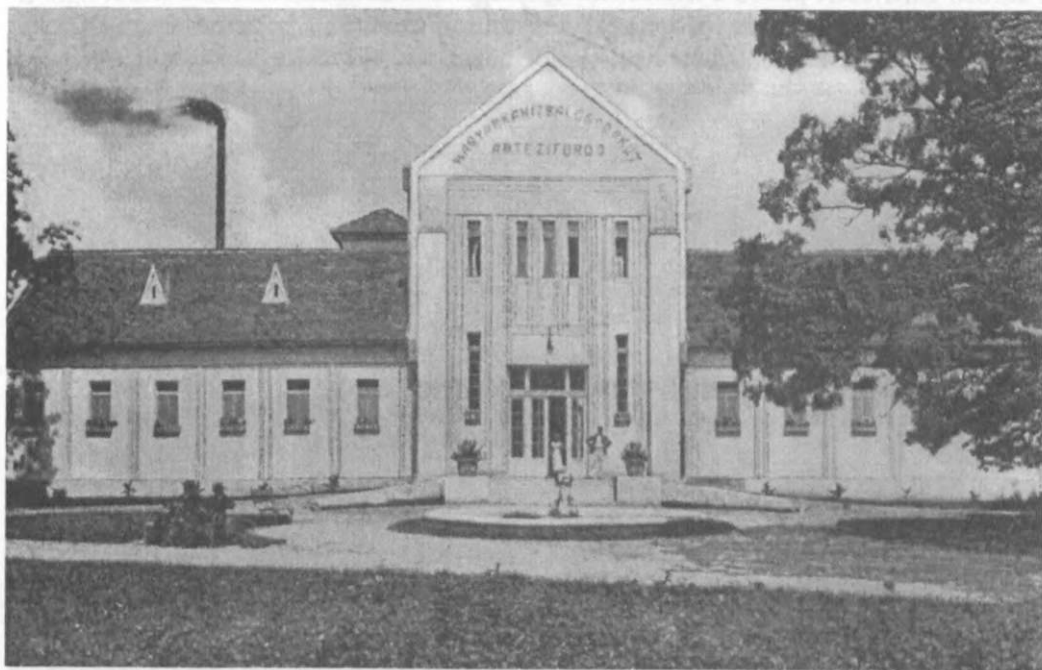
A megegyezésben kitételként szerepelt, hogy a város „a csodakúti vizet Grünfeld Hermannak és társainak csak azon időponttól kezdve legyen köteles átengedni, midőn az általuk tervezett fürdőtelep már teljesen készen a közönség használatába bocsájtatik és megnyitvatik.”³² Kanizsa polgárait a helyi újság részletesen tájékoztatta a lezajlott eseményekről. Az előzetes szerződést az 1911. október 27-i tanácsülésen kiegészítették. Ennek értelmében megegyezés született arról, hogy a népkerti fürdő megnyitása után a járason levő létesítmény megszűnik, s mindkét kút összes vízmennyisége a társaságot illeti meg³³.

Az év végén megkezdődött a 750 darab, egyenként 200 koronás névértékű részvény árusítása. Grünfeld Herman kérte az Rt. létrehozására kitűzött határidő 1912. május 1-re való halasztását, illetve a fürdő megnyitásáról szóló határozat meghosszabítását 1912. október 1-ig. A tanács jóváhagyta ezt a kérelmet. Némiképp ugyan, de 1912. május 29-én megalakult a Magyarkanizsai Csodakút Ártézisfürdő Részvénytársaság, ügyvezető igazgatójának Grünfeld Hermant nevezték ki. A 10 tagú igazgatótanács mellett létrehoztak egy 4 tagú felügyelő-bizottságot, és az Rt. alapszabály-tervezetét is elfogadták.

Az 1912. május 31-én megtartott képviselő-testületi ülésen tekintettel arra, hogy a részvénytársaság szabályszerűen létrejött, s az alaptőke 30%-ának (45 000 korona) befizetését igazolta, a városi tanács tudomásul vette annak működését. Egyben kötelezte a társaságot, hogy miután a víz levezetése megtörtént a további építkezések megkezdése előtt egy részletes tervet nyújtson be a városatyáknak. Az 1500 négyszögöl területű ingatlan (15 villahely) átengedéséről a következőképpen döntöttek: „*Határozatilag kimondatott (...) hogy a 15 drb 100 négyszögöles villatelkek örök tulajdoni joggal a részvénytársaságnak (...) miután a csodakút vize a népkertbe folyik, azonnal átadatik, miért is a tulajdonjog átiratásának ügye az 1886. évi XXII. tc. 110. paragrafusára rendelkezéséhez képest egy harminc napon túl tartandó közgyűlésre kitűzetik.*”³⁴

1912. augusztus 17-én, a város képviselő-testületének 1911-es évi 334. és 424/jkv. és 1912. évi 211/jkv. határozatai alapján, a polgármester a város képviselőtestületében engedélyes szerződést kötött a Magyarokanizsai Csodakút Ártézifürdő Részvénytársasággal³⁵. A szerződés szerint a járáson fűrt fürdő céljaira használt két artézi kút vizének kizárólagos használatát 30 évi időtartamra 1913. május 1-től – 1943. május 1-ig az Rt. megkapta, azzal a kikötéssel, hogy a Csodakút vizét föld alatt vascsöveken keresztül a Népkertbe bevezeti, és ott egy modern gyógyfürdőt létesít. Az építkezésekhez szükséges területet a város biztosította. Ezenkívül teljes tulajdoni joggal, vételár fizetése nélkül egyenként, 12 db 100-100 négyszögöles, 1 db 200 négyszögöles, és 1 db 54 illetve 1 db 46 négyszögöles, tehát összesen 1500 négyszögöl nagyságú ingatlant villaépítési célokra átengedett. A szerződés 4. pontja a Vigadó bérbeadásáról rendelkezett, ami évi 610 korona haszonbér fizetése mellett 30 évre ugyancsak a részvénytársaságot illette meg. A Népkert tisztántartásáról továbbra is a városnak kellett gondoskodni.

Leszögezték, hogy amennyiben a két kút vízmennyisége nem lenne elegendő, vagy azok megsérülnek, a részvénytársaság saját költségén újakat fúrathat. A népkerti fürdő megnyitásakor a város köteles volt a járáson levő fürdőüzemet beszüntetni, a gyógyvíz palackozási jogát pedig 30 évi időtartamra a társaság rendelkezésére bocsátani. A Magyarokanizsai Csodakút Ártézifürdő Rt. kötelezte magát a teljes részvénytőke (150 000 korona) befektetésére, és a szerződés határidejének lejáta után pedig a létesítmények (egy legalább 20 káddal és medencével működő fürdőház, kazánház, szolgálatok) üzemképes állapotban való átadására. A cég vállalta, hogy a Csodakútból bevezetett, fel nem használt vízmennyiséget a népkerti tóba, a felhasznált vizet pedig csöveken keresztül a réti lecsapoló csatornába juttatja³⁶. Az okiratot Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági bizottsága-

AZ 1913-BAN MEGNYÍLT CSODAKÚT ÉS ÁRTEZIFÜRDŐ

hoz felterjesztették, s azt 1912. október 30-án Zomborban a bizottság jóváhagyta³⁷. A november 23-i képviselő-testületi ülésen határozat született, hogy a szerződést elfogadó irat tudomásul vétetik, s egy példánya a részvénytársaság részére bocsátatik³⁸.

A munkálatok elkezdéséhez szükséges tervekkel Porgányi Gyula okleveles mérnök 1912. júliusára elkészült. Az általa tervezett műszaki leírásból kiderül, hogy a járáson levő két kút egymástól 12 méter távolságra található, s levezetéskor a kutak vizét 5750 fm hosszú csöveken keresztül juttatják le a Népkertbe. Megtudhatjuk, hogy a csővezeték 100 mm belső átmérőjű, belül ónozott, kovácsolt vascső, és mindenütt a talaj felszíne alatt legalább 60 cm mélyen fekszik. A vezeték kezdőpontja és végpontja közötti szintkülönbség kb. 4,5 m. A Kanizsai Újság 1912. december 1-jei számából kiderült, hogy a fürdő műszaki bejárása megtörtént, s a víz levezetése megoldható³⁹. 1913. január 6-án Bács-Bodrog vármegye alispánja a víz levezetéséhez nélkülözhetetlen engedélyt megadta. Az okiratot a február 23-i képviselő-testületi ülésen jóváhagyták: „A tanács a mérnök javaslata alapján egyhangú határozattal kimondani javasolja, hogy az egész terjedelmében felolvasott ideiglenes engedély (...) tudomásul vétessék”^{39, 40}. Mivel a csővezeték a Horgos–Zenta vasútvonal alatt kellett átvinni, így ahhoz a Magyar Királyi Államvasutak engedélye is szükségeltetett, amit a részvénytársaság még ugyanebben az évben megkapott. Folytatódhatott a munka, melynek eredményeként Kanizsa a modern fürdővárosok közé emelkedett.

III. Megnyílt a népkerti Csodakút Ártézifürdő

1913. augusztus 10-én vasárnap reggel megnyílt a Népkertben létesített Csodafürdő⁴¹. A gyönyörű környezetben levő épület előcsarnoka impozáns látványt nyújtott a látogatóknak. A bejáratnál szemben felállított velencei tükör, a Zsolnay virágtartók, a falikárpitok és a körben elhelyezett padok a létesítmény szépségéről árulkodtak.

Az előcsarnoktól jobbra másodosztályú kádfürdő üzemelt, a bejáratától balra pedig az első osztályú és a fajansz kádas luxusfürdő működött. Összesen 20 kád állt a betegek

rendelkezésére, amelyekben 3 csapon keresztül folyt a gyógyvíz. Az egyik csapon felmelegített, a másikon hűtött, míg a harmadikon természetes állapotában használták a fürdőzők.

Orvosi rendeletre a betegek iszap- és szénsavas fürdőkúrát vehettek. Ekkoriban az üzem egészségügyi felügyeletét Dr. Dömötör Miksa városi főorvos végezte. A vízének gyógyhatásáról a már bemutatott vegyelemzés is tanúskodik. Ez alapján a szakértők megállapították, hogy a Csodakút Ártézisfürdő ásványvize reumás izom- és ízületi bántalmak, köszvény, isiász gyógyítására kiválóan alkalmas, de sikerrel használták vérszegénység, ideggyengeség, szívbetegségek és női baj ellen is. Ivókúrák segítségével a gyomor- és bélrendszeri betegségekben szenvedőket kezelték.

Az épülethez tartozott még a 28 öltözőkabinnal kibővített uszoda és a gőzfűtést biztosító kazánház⁴². A villanyvilágítással ellátott, és központi fűtéssel felszerelt modern gyógyfürdőt körülvevő park és annak létesítményei is az idelátogató vendégek kényelmét szolgálták. Az Erzsébet-ligetet (ma Népkert) és környékét a vármegyei monográfia a következőképpen mutatja be: „A város alatt van Magyarkanizsa gyönyörű népkertje, kitűnő faiskolával és virágkertészettel egybekötve, mely a modern műkertészet minden igényeinek megfelel s a legkényesebb ízlést is kielégítheti. Díszes sétatújtjai, angol kertjei, virágköröndjei és árnyas ligetei a legkellemesebb benyomást teszik s versenyezhetnek bármely más város üdülő helyével.”⁴³

A park leghíresebb épülete a milleneumi ünnepek keretein belül létrehozott Vigadó. Terasza igazi kávéházi hangulatot teremtett, s ehhez járult hozzá a kellemes dallamokat árasztó térzene. A Vigadó külön díszje volt a vadszőlővel befuttatott loggia, amely a II. világháborút követően eltűnt. A gyógyfürdőhöz közel levő, a finom süteményeiről híres, Longa József cukrászdája ugyancsak a park egyik látványosságának számított. A Népkert gyönyörű kertjeit, ligeteit Bednárz Károly városi főkertész a megfelelő szaktudással gondozta. Az Erzsébet-ligetben két szökőkút is működött. Az egyik a fürdőépülete előtt állt a mellette levő szoborral, amelynek helyére a második világháború után a régi előcsarnokot díszítő szobor került. A másik a Vigadó és cukrászda előtti angolkertben üzemelt. A sportolni vágyók igényeit teke- és tenispálya elégítette ki. A park közepén a mai napig ott állt a híres fekete kőrís, a népkerti tó a kis szigettel azonban már a múlté. A Népkert csodálatos környezetében megnyílt Csodakút Ártézisfürdő gyors fejlődésnek indult. Belföldi és külföldi látogatói is elégedettek voltak a szolgáltatásaival.

A járási fürdőt a szerződés alapján, az új gyógyüzem megnyitása után bezárták. Az épületek és a hozzátartozó földterület sorsáról az 1914-es közgyűlési jegyzőkönyvekben olvashatunk. Megtudhatjuk, hogy az említett ingatlanokat elárverezték: „Utasítatik a városi tanács, hogy a volt járási csodakút fürdő épületeket a hozzátartozó földterülettel együtt, amely terület (...) 23 hold, 400 négyszögölet tesz ki, 3 évre szántásvetés alá az előbb megállapított feltételek mellett nyilvános árverésen adja haszonbérbe.”⁴⁴ A fent idézett közgyűlési jegyzőkönyvön kívül erre az esztendőre vonatkozóan több forrást is találtam. Az egyikből kiderül, hogy a Csodakút Ártézisfürdő Rt. kizárólagos jogot kapott a Népkert összes épületeiről készített fényképfelvételek, és ezek alapján forgalomba hozott képeslapok eladására⁴⁵. Ennek érdekében köteles volt a park bejáratánál táblákat felállítani, s azokon a fotózásra vonatkozó tilalmat feltüntetni.

1914-ben fejeződtek be a Vigadó átalakítási munkálatai. A fürdő által elvállalt javítások során az épületet villanyvilágítással látták el, a nagytermet átfestették, és a toronyfeljáró-

ban egy higiénikus angol WC-t építettek. A Kanizsai Újság híreiből tudomást szerezhettünk arról, hogy a gyógyfürdő 1914. március 24-én nyílt meg, és még késő ősszel is (november 15.) üzemelt⁴⁶.

Az I. világháború kitörése (1914) némi változást hozott a létesítmény életében, ugyanis 1915-től szolgáltatásait sebesült katonák vették igénybe gyógyulás, felépülés reményében. Az erre vonatkozó 1917. évi képviselő-testületi határozat elfogadta, hogy a „Magyarkanizsai Csodakút Ártézisfürdő Részvénytársaság részére a sebesült és beteg katonák a fürdő és ruha használati díja fejenként 1 korona 40 fillérben állapíttassék meg 1917. évi április hó 1-től kezdődőleg.”⁴⁷

Az 1917. május 24-én megtartott rendkívüli közgyűlésen az Rt. által benyújtott kérelemről határoztak, amely a fürdő nagybővítéséhez szükséges engedély megadását indítványozta. A kérvényben a társaság forgalmáról készített kimutatások szerepelnek. Ezekből világosan látszik, hogy a vállalkozás nyereséges, és a fürdőt évről-évre egyre többen látogatják. Ezért a részvénytársaság igazgatósága úgy döntött, hogy a szerződésben megjelölt, a létesítmény átadására vonatkozó határidő (1943. május 1.) további 20 évre való (1963. május 1-ig) meghosszabítását kéri. Ennek tudatában jelentős fejlesztéseket volt hajlandó eszközölni. Kikötésként szerepelt a dokumentumban, hogy a társaság köteles legalább 250 000 koronát befektetni, egy gőzfürdőt, zuhanyhelyiséget stb. létrehozni. Leszögezték, hogy amennyiben ezeket az újításokat 1919. április 30-ig nem hajtja végre, a fürdőüzemet az 1912-es szerződés alapján 1943. május 1-én a város átveszi. A városi tanács véghatározatában a felsorolt feltételek mellett a kérvényt elfogadta⁴⁸.

Látni fogjuk, hogy hasonló jellegű engedmények a részvénytársaságot többször is megilletnék, azonban ezek valójában sohasem lépnek életbe.

A MILLENNIUMI ÜNNEPEKRE ÉPÍTETT VIGADÓ LÁTKÉPE

IV. A gyógyfürdő működése 1918 és 1945 között

Az 1918 és 1945 közötti időszakról viszonylag kevés forrás áll a rendelkezésünkre. Az I. világháborút lezáró békeszerződés (1920. június 4.) értelmében Kanizsa ténylegesen is a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, majd 1929-től Jugoszlávia területét képezte. Ez az esemény a fürdő további üzemeltetésében nem hozott jelentős változást.

Az 1920-as évekből több irat is fennmaradt a gyógyfürdővel kapcsolatosan. Az első a városi tanács 1921-ben tett jelentése, miszerint a Csodakút Ártézifürdő Részvénytársaság szabálytalanul, a testület beleegyezése nélkül adott el ingóságokat (villanymotor, áramfejlesztő) holott azt az 1912-es szerződés megkövetelte⁴⁹. Egy későbbi ülésen kötelezte a társaságot, hogy az ebből befolyt összeget a fürdő fejlesztésére fektesse be, az eladást bizonyító számlát pedig nyújtsa be a városi tanácsnak. Ezt követően határozatot hoztak arról, hogy a részvénytársaság nem adhat el fürdőhöz tartozó felszereléseket⁵⁰.

A népkerti üzem rohamos fejlődésére az 1923/335. számú közgyűlési jegyzőkönyv szolgál bizonyítékkal. Ebből kiderül, hogy a városatyák engedélyt adtak a Csodakút Ártézifürdőnek közterületek megvételére. Ezen ingatlanok eladását egy 1924-es képviselő-testületi ülés határozatában véglegesen jóváhagyták. A gyógyfürdő ezeket a földeket vendégszobák fejlesztésére használta fel⁵¹.

Az 1926. január 31-i *Hivatalos Lap* szomorú hírről számol be, miszerint Grünfeld Herman, a Csodakút Ártézifürdő Részvénytársaság megalapítója és ügyvezető igazgatója életének 62. évében, január 28-án elhunyt. A társaság vezetését ezután felesége, özvegy Grünfeld Hermanné Bogdán Rózsa vette át. A fürdő igazgatója 1928 és 1933 között Esztergomi Iván újságíró volt. A *Jugoszláviai Magyar Újság* 1933. szeptemberi számaiban általa írt publikációkban szót ejt a kanizsai gyógyfürdőről és a néhai Grünfeld Herman munkásságáról is⁵².

Az 1929-ben megkezdődött világgazdasági válság valószínűleg jelentős hatást gyakorolt az üzem működésére. Ezt a források is bizonyítják, legfőképp az 1929. március 21-én kiadott újságközlemény, amelynek értelmében a Csodakút Ártézifürdőben végrehajtás útján lefoglalt tárgyak a helyszínen április 2-án 10 órakor nyilvános árverés keretein belül eladtnak. A másik erre utaló dokumentum 1930-ból származik. A gyógyfürdő kérvényt nyújtott be a városi tanácshoz, amelyben az 1930-as pótdadó eltörlését és annak jövőbeni mellőzését kérte. A képviselő-testület határozata alapján az ügy kivizsgálására egy bizottságot hoztak létre, *Matijević Lazar* városelnök irányításával. Egy későbbi közgyűlésen a bizottság, miután az ügyet részletesen feltárta, indítványozta, hogy a kérelmet a városi tanács utasítsa el. A városi tanács a javaslatot elfogadta, és a részvénytársaságot pedig arra kötelezte, hogy a pótdadót négy részletben 1934-ig befizesse⁵⁴.

Az 1930-as években a fürdőüzem ismét fellendült, s ennek következtében 1932-ben újra kérelemmel fordult a város vezetőihez. A dokumentum által tudomást szerezhetünk arról, hogy a gyógyfürdő ekkoriban 12 vendégszobával működött, de terveikben szerepelt egy modern sárfürdő, s egy új hotel létrehozása. Ehhez azonban szükségesnek tartották az 1943. május 1-i határidővel kötött szerződés meghosszabbítását. A részvénytársaság pénzügyi okokra hivatkozva kérte annak további 30 évig terjedő kibővítését. A városi tanács az egyezségen túl még 25 évre, azaz 1968. május 1-ig a létesítmény igazgatásához nélkülözhetetlen engedélyt megadta. Ennek értelmében az Rt. köteles volt a kérelemben feltüntetett fejlesztéseket 1934-ig elvégezni⁵⁵.

A másodízben megkötött koncesszió, mint már említettem a gyakorlatban sohasem funkcionált, habár a későbbiekben a gyógyfürdő néhány hasznos újítást eszközölt. Az 1936-os Tiszavidékben a következőkről tájékoztatták az olvasóközönséget: „A Csodafürdő igazgatósága ebben a szezonban bevezeti az ún. »pezsgő-, vagy habfürdő« -t (Sprudel Bad), amely soványító-kúrának elsőrangú, azonkívül gyógyít, erősít és fiatalít.”⁵⁶ 1937-ben a társaság (valószínűleg utoljára) kísérletet tett az 1943-ban lejáró szerződés meghosszabbítására. A képviselő-testület ezen igényét elutasította⁵⁷.

A II. világháború kitörését követően (1939) tovább üzemelt a fürdő, erre a Tiszavidékben közzétett hirdetés (*Meghívó a Csodakút Ártézifürdő Rt. XXVII. évi rendes közgyűlésére*) enged következtetni. 1941. április 12-én magyar csapatok vonultak be a városba, és Kanizsa ismét Magyarország fennhatóság alá került. Közeledett az 1943-as év, az egyezségben megkötött határidő lejártának a dátuma.

A közgyűlési jegyzőkönyvek részletesen beszámolnak a gyógyfürdő átadásáról. 1943. február 8-án a polgármester (*Dr. Lehel Pál*) levelet küldött *Sőregly János*nak, a Csodakút Ártézifürdő Rt. felszámoló bizottsági tagjának, amelyben kifejtette, hogy a társaság köteles a fürdőt berendezéseivel és az összes létesítményekkel, üzemképes állapotban, tehermentesen a város tulajdonába és használatába 1943. május 1-ig átadni. Javasolta, hogy a kijelölt határidő előtt engedjék át a gyógyfürdőt a városnak, és a Magyar-kanizsa megyei jogú város műszaki ügyosztálya által végzett kimutatás külön jegyzékében közzétett hiányokat vagy hozzák rendbe vagy annak költségét (38 146 pengő 42 fillér) a városi pénztárba fizessék be.

Az 1943. február 24-én tartott a Csodakút Ártézifürdőt felszámoló ülésen a bizottság tagjai elfogadták a polgármester indítványának azon részét, amely a fürdő azonnali átadásáról rendelkezett. Ugyanakkor a hiányokról szóló jegyzékben szereplő kötelezettségek végrehajtását elutasították. Az általuk hozott határozat szerint a létesítmény mellett felépített szálló és a fürdőhöz tartozó, a koncesszióban nem szereplő, berendezések ezentúl is a társaságot illetik meg, s az 1500 négyszögöl nagyságú terület (15 villatelek) a jövőben is az Rt. tulajdonát képezi.

Az április 15-én megtartott képviselő-testületi ülésen a vitás kérdések megtárgyalása után, a fürdő igazgatására való jogot átruházták a városra. Erről egy adásvételi szerződést is készítettek, amit a városi tanács véghatározatával elfogadott. Ebben leszögezték, hogy az 1912-es egyezményben nem szereplő összes ingatlanterületet s a hozzá tartozó berendezéseket a város megkapja. Ennek fejében a műszaki ügyosztály által megállapított tartozást eltörölték, és a részvénytársaság számlájára 8000 pengőt kiutaltak⁵⁸. Az egyezséget Bács-Bodrog vármegye alispánja jóváhagyta⁵⁹.

1944. február 29-én a városi tanács a gyógyfürdőt és a Vigadó épületét a Magyar-kanizsai Első Takarékpénztár Rt-nek (1944. május 1-től 1945. május 1-ig) bérbe adta. Az egyezményben kikötött feltételek betartása mellett a részvénytársaság köteles volt a Csodakút Ártézifürdőt 1944. május 1-től – 1944. október 1-ig nyitva tartani⁶⁰.

A világháború végének közeledtével, 1944. október 8-án a Jugoszláv Néphadsereg katonái a várost visszafoglalták. Az 1947-es párizsi békeszerződés értelmében Kanizsát hivatalosan is Jugoszláviához csatolták.

V. A gyógyfürdő üzemeltetése 1945 és 1979 között

A gyógyfürdő 1945 és 1953 közötti működéséről tudomásom szerint nincs forrás-

anyag. A létesítmény feltehetőleg ebben az időszakban is üzemelt. A későbbi évek dokumentációit Kanizsai „Banja” Gyógy- és Üdülőközpont archívuma őrzi.

1945. október 25-én a Népfelszabadító Hadsereg Legfelsőbb Parancsnokságának rendelete alapján, katonai közigazgatást vezettek be Jugoszláviában. Államosították a gyárakat, cégeket stb., és erre a sorsra jutott a kanizsai gyógyfürdő és a Népkertben levő Vigadó is. Az első, 1953-ból származó adat a helyi Népfelszabadító Bizottság végzéséről tudósít. Eszerint az Ártézisfürdő (*Artesko Kupatilo*) mint önálló vállalat létrejött, s vezetője, *Kojić Nikola* fejlesztésekre 50 000 dinár értékű kölcsönt felvehetett. Ezt a döntést a zentai járás Népfelszabadító Bizottságának gazdasági titkársága 1953. július 9-én jóváhagyta.

Miután 1954-ben belgrádi szakértők a helyszínen megvizsgálták a fürdő vizét, javasolták, hogy a létesítményt gyógyfürdőhelynek (*Banjsko prirodno lečilište*) minősítsék. Ehhez azonban egy részletes vízanalízis szükségeltetett. Az 1955-ben elvégzett vegyelemzést követően a fürdőt hivatalosan is a gyógyhelyek (*Banjsko prirodno lečilište*) közé sorolták. Két évvel később 1957. június 29-én Kanizsa község Népfelszabadító Bizottságának végzése alapján a gyógyfürdő (*Banjsko prirodno lečilište*) természetes gyógyfürdőhely néven üzemeltetett⁶¹.

Az 1950-es évek végén *Molnár Lajos* volt az igazgatója, míg a 60-as évek elején Jovanka Kapun vezetésével működött. Ebben az időszakban a fürdő ugyan veszteséges vállalkozás volt, ennek ellenére a kikindai Tervező Iroda, Dipl. ing. Mijatović Mihajlo irányításával fejlesztéseket eszközölt: az elkorhadt csöveket kijavították, a központi fűtést helyrehozták és az előcsarnokot átalakították⁶². Sajnos, az előbbieken bemutatott Népkertet nem gondozták kellőképpen, és hanyatlásnak indult. Impozáns épületei előregedtek, tönkrementek, és a felújításokra elkészített tervek sem valósultak meg. A népkerti tó elmocsarasodott, s a Vigadó, a park dísze, bezárta kapuit.

A létesítmény az 1960-as évek közepe táján az Egészségházhoz tartozott, egészen 1976-ig. 1975-től *Ivanović Dragomir* közigazdász irányításával a gyógyfürdő átalakításához és felújításához szükséges munkálatok megkezdődtek. Már ez év június 24-én megtörtént szavazás eredményeként a fürdő kilépett a Egészségház kereteiből. 1976-ban már önálló Társult Munka Alapszervezetként (OOUR) üzemelt Kanizsai „Banja” Gyógy- és Üdülőközpont elnevezéssel, és 1977-ben a Népkert mellett, a Tisza alluviális síkságában újabb két kutat fúrattak.

A belgrádi szakemberek (Zavod za Interne Bolesti), 1977. június 3-án a vízről vegyelemzést készítettek. Megállapították, hogy a másodízben fúrt, kb. 650 méter mélységből feltörő 47 °C-os hévíz reumás megbetegedések, csont- és csuklósérülések gyógyítására alkalmas. A gyógyfürdőt tápláló hévízforrásokat a nátrium- és hidrokarbonát-ionokat tartalmazó szulfidos hipertermák kategóriájába tartozó vízként sorolták be.

A fürdő igazgatója (Ivanović Dragomir) és társai úgy döntöttek, hogy a Népkertben levő 60 ágygal működő régi épület mellett egy új modern rehabilitációs központot építenek. Az építendő üzem terveit az újvidéki PLAN Tervező Iroda okleveles mérnöke *Đorđe Grbić* készítette el, a vállalat igazgatójának *Krstonošić Mirkónak* a segédletével. Az alapkövet 1977 októberében *Ivezić Drago*, a Tartományi Rokkantsági- és Nyugdíjazási Alap elnöke tette le.

Az építésben a fő kivitelező a kanizsai Buducnost Építőipari Vállalat volt, de a részmunkákat (villany, csempézés, stb.) más vállalatok végezték. A munkálatok 1978 februárjától 1979 novemberéig tartottak⁶³. Az új gyógy- és rehabilitációs központot 1979. no-

A KANIZSAI „BANJA” GYÓGY- ÉS ÜDÜLŐKÖZPONT (AQUAMARIN)

vember végén Prof. Dr. *Jakovljević Đorđe* a Vajdaság SZAT Végrehajtó Tanácsának elnöke nyitotta meg, a fürdő azonban csak 1980. január 1-től kezdett üzemelni.

VI. Megnyílt a Kanizsai „Banja” Gyógy- és Üdülőközpont

Az 1980-ban megnyílt új fürdő (*Aquamarin*) épülete négy részből áll. A magas „B” kategóriájú hotel 150 ágygal, és 350 vendéget befogadó két étteremmel üzemel. Emellett a létesítmény számos gyógykezeléseket végző hellyel rendelkezik. Az elektro- és hidroterápiák mellett a betegek parafin- és sárpakolást is igényelhetnek. A gyógyfürdő két 29 °C – 31 °C termálvizes medencével és egy körülbelül 600 férőhelyes sportcsarnokkal működik⁶⁴.

Több szempontból is a város első számú idegenforgalmi és turisztikai központjává vált. Szolgáltatásaival a gyógyulást, felépülést kereső betegek, s a sportolni és pihenni vágyó látogatók egyaránt elégedettek.⁶⁵

Az egyenletes fejlődés eredményeként 1985-ben a régi (1913-ban létrehozott) fürdő épületét renoválták, s a felújított létesítményben (*Abella*) a reumás betegeket iszapfürdős kúrákkal gyógyítják. Napjainkban a fürdőkomplexum vezetőjének (Dr. Ágoston Ferenc) irányításával újabb fejlesztéseket eszközöltek. A Törökkanizsa és Magyarkanizsa közti területen egy körülbelül 1000 méter mélységű, 65 °C-os, termálvizes kutat fúrattak. A Kanizsai „Banja” Gyógy- és Üdülőközpont épületével szemben pedig tenispályát építettek, s felújították a Népkerthben levő régi cukrászdát – ami külön dicséretet érdemel. Munkájuk eredményességét az 1996 decemberében Madridban elnyert nemzetközi díj is igazolja⁶⁶.

AZ 1985-BEN ÁTALAKÍTOTT RÉGI FÜRDŐ ÉPÜLETE (ABELLA)

Összegzés

Helytörténeti munkámban igyekeztem, remélem sikerrel, a kanizsai gyógyfürdő megalapítását és működését bemutatni. Hosszú folyamat eredményeként Kanizsa a modern fürdővárosok közé emelkedett. Ehhez azonban az kellett, hogy a pásztorok 1908-ban felfedezzék a Járáson levő ártézi kút vizének gyógyító erejét, és azután Grünfeld Herman irányításával a Csodakút Ártézifürdő Rt. 1912-ben megalakuljon. A következő évben már megnyílt a kor igényének megfelelő modern fürdő. 1945 után némileg elhanyagolták, főleg környezetét, a parkot. 1979 ismét fordulópontot jelentett a gyógyfürdő életében, hiszen ebben az évben épült fel a később nemzetközi hírnévre is szert tevő, s mai napig fejlődő Kanizsai „Banja” Gyógy-és Üdülőközpont.

Most talán az ezredforduló táján reméljük, hogy megtörténik majd a Népkert „hely-rehozása” is. Igaz, az első lépéseket már megtették, renoválták a parkban levő cukrászda épületét, de a Vigadó felújítása még várat magára. Ez az elkövetkező esztendőök feladata lesz.

Jegyzetek

- ¹ Révai Nagy Lexikona. II. köt. Bp., 1911, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Hasonmás kiadás: Bp., 1989, Szépirodalmi és Babits Könyvkiadó. 513–514. p.
- ² Révai Nagy Lexikona. VIII. köt. 244. p.
- ³ Kanizsa monográfiája. I. kötet. Kanizsa, 1995, készült a tótfalusi Logos Grafikai Műhelyben, 15–46. p.
- ⁴ KLAMÁR ZOLTÁN: *Örökségünk. Kanizsai képeskönyv*. Kanizsa, 1995, CNESA Kiadó, Oktatási és Művelődési Intézmény, 9. p.
- ⁵ DOBOS JÁNOS: Kanizsa múltjából. In *A csönd városa*. Szabadka, 1982, Forum Könyvkiadó, 9. p.
- ⁶ Dobos: i. m. 10. p.
- ⁷ Dobos: i. m. 14. p.
- ⁸ Magyarkanizsa. In *Magyarország vármegyéi és városai*. I. köt. Bács-Bodrog vármegye. Szerk.: Borovszky Samu. Bp., 1909, Országos Monográfia Társaság, 317. p.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Magyarkanizsa rendezett tanácsú város. Közgyűlési jegyzőkönyvek. In Zentai Történelmi Levéltár. [A továbbiakban: ZTA] Fond: 004.36. 597. sz.
- ¹¹ ZTA Fond: 004.36. 618. sz.
- ¹² ZTA Fond: 004.36.695. sz.
- ¹³ ZTA Fond: 004.37.5. sz.
- ¹⁴ ZTA Fond: 004.37.300. sz.
- ¹⁵ ZTA Fond: 004.37.300. sz.
- ¹⁶ *Tájékoztató a Magyarkanizsai Csodakút Ártézfürdőről*. Magyarkanizsa, 1915.
- ¹⁷ ZTA Fond: 004.37.372. sz.
- ¹⁸ ZTA Fond: 004.37.372. sz.
- ¹⁹ VASS IMRE: *Farkasok* (7.). In Új Kanizsai Újság, III. évf. 17. szám
- ²⁰ ZTA Fond: 004.38.136. sz.
- ²¹ ZTA Fond: 004.39.404. sz.
- ²² Kanizsai Ujság. Magyarkanizsa, 1909. II. évf. 15. szám
- ²³ ZTA Fond: 004.39.404. sz.
- ²⁴ ZTA Fond: 004.39.434. sz.
- ²⁵ A kanizsai csodafürdő iratai 1908–1913. In ZTA Fond: 004.
- ²⁶ ZTA Fond: 004.40.140. sz.
- ²⁷ Kanizsai Ujság. Magyarkanizsa, 1910. III. évf. 22.szám
- ²⁸ ZTA Fond: 004.40.211. sz.
- ²⁹ Kanizsai Ujság. Magyarkanizsa, 1910. III. évf. 28.szám
- ³⁰ ZTA Fond: 004.41.259. sz.
- ³¹ ZTA Fond: 004.42.193. sz.
- ³² ZTA Fond: 004.43.334. sz.
- ³³ ZTA Fond: 004.43.424. sz.

- ³⁴ ZTA Fond: 004.45.211. sz.
- ³⁵ A kanizsai csodafürdő iratai 1908–1913. In ZTA Fond: 004.
- ³⁶ ZTA Fond: 004.45. 428. sz., 429. sz.
- ³⁷ A kanizsai csodafürdő iratai 1908–1913. In ZTA Fond: 004.
- ³⁸ ZTA Fond: 004.46. 597. sz., 598. sz.
- ³⁹ Kanizsai Újság. Magyarkanizsa, 1912. V. évf. 47. sz.
- ⁴⁰ ZTA Fond: 004.48.85. sz.
- ⁴¹ Kanizsai Újság. Magyarkanizsa, 1913. VI. évf. 33. sz.
- ⁴² *Tájékoztató a Magyarkanizsai Csodakút Ártézfürdőről.* Magyarkanizsa, 1915.
- ⁴³ Magyarkanizsa. In Borovszky: i. m.: 319. p.
- ⁴⁴ ZTA Fond: 004.50.85. sz.
- ⁴⁵ ZTA Fond: 004.50.162. sz.
- ⁴⁶ Kanizsai Újság. Magyarkanizsa, 1914. VIII. évf. 45.szám
- ⁴⁷ ZTA Fond: 004.56.198. sz.
- ⁴⁸ ZTA Fond: 004.56.215. sz.
- ⁴⁹ Opština Grada Kanjiža. Zapisnici skupštinskih sednica. In ZTA Fond: 072.3.204. zap.
- ⁵⁰ ZTA Fond: 072.3.272. zap.
- ⁵¹ ZTA Fond: 072.5.335. zap.
- ⁵² Hivatalos Lap – Zvanični List. St. Kanjiža, 1926. VIII. évf. 5.szám
- ⁵³ ESZTERGOMI IVÁN: A csöndváros. In *A csönd városa.* Szabadka, 1982, Forum Könyvkiadó, 21. p.
- ⁵⁴ Zapisnici Gradskog Odbora. In ZTA Fond: 072.14.92. zap.
- ⁵⁵ ZTA Fond: 072.17.192. zap.
- ⁵⁶ Tiszavidék – Potisje. Starakanjiža, 1929. XI. évf. 15. szám
- ⁵⁷ Zapisnici Gradskog Veća. In ZTA Fond: 072.22.18. zap.
- ⁵⁸ Zapisnici gradske skupštine. In ZTA Fond: 101.2.35/kgy. 1943. sz.
- ⁵⁹ ZTA Fond: 101.2.207/kgy. 1943. sz.
- ⁶⁰ ZTA Fond: 101.2.6/kgy. 1944. sz.
- ⁶¹ „Banja” Kanjiža: Dokumenti u vezi osiguranja i registracija. 1953–76. 14. p.
- ⁶² Uo.
- ⁶³ Uo.
- ⁶⁴ ĐERE, KORNEL – TOMIĆ, PAVLE: *Opština Kanjiža.* Novi Sad, 1982, Geografska Monografija, 122. p.
- ⁶⁵ Uo. 123. p.
- ⁶⁶ Új Kanizsai Újság. Kanizsa, 1997. IV. évf. II. szám.

Döbör András

Zay Ferenc magyar nyelvű történetírói munkásságának elemzése „Az Landor feyrwar El wezessenek oka E woth Es Így essewth” kezdetű emlékirata segítségével

Zay Ferenc (1505–1570) munkásságának elemzéséhez elengedhetetlenül szükséges háttérként megrajzolnunk pályafutásának legfontosabb állomásait és eredményeit, mivel ezzel sok kérdésfelvetés válik meghaladottá, és tisztán láthatjuk magunk előtt az író Zayt, elkötelezettségével, világnézetével egyetemben.

1505-ben született a Délvidéken, valahol Szabács környékén Zay Ferenc. A *Magyar írók élete és munkái*ban Zay születési dátumaként 1498 szerepel¹, míg Szakály szerint 1505-ben született. Nézzük, honnan ered e kettősség. Thallóczy szerint: „A családi levéltár egy-szerű feljegyzései 1498-ra teszik születésének évét, az egyik nemzedékrend meg éppen 1492-re. Valószínű, hogy hősiink 1505-ben született. A budai káptalan előtt 1513-ban Gyentyey Dragul Gergely a kis Zayt bemutatván, erre bízta, hogy ítélje meg hogy hány esztendő. S a káptalan bizonyosság-levelet adott róla, hogy nyolcz éves. Pozsonyi kápt. levéltár: Protocollum Budense Nr. 3. 1510–1522.”²

Szabács környékén terültek el családjának birtokai, ősei a török elleni harcnak szentel-ték életüket, nem csoda tehát, hogy 1530 és 1542 között itt, az 1536-ban török szandzsák-székhellyé lett Pozsegával szembevetett végeken vitézkedett maga Ferenc úrfi is.

Már ifjú fővel szolgált a királyi udvarban (1526 előtt is) – itt gyűjtötte össze Nándorfehérvár 1521-es ostromáról szóló információit, s így, királyi udvarnokként juthat-tott el a hatvani országgyűlésre is, amelynek viharos jeleneteiről láthatólag saját személyes tapasztalatai alapján számol be „Az Landor feyrwar El wezessenek oka E woth Es Így essewth” kezdetű művében.³

Zay Ferenc a gyakori és gyors pártváltoztatások korában (1526–1540) is végig hűségesen kitartott Habsburg Ferdinánd mellett, köztudomásúlag Habsburg Mária kedvencei közé tartozott, amiért Szapolyai már 1526-ban elkobozta egyes birtokait.⁴ Természetesen párhússágát nem bánta meg, hiszen a több nyelven beszélő, olvasott, világlátott egykori huszárkapitány, aki már nagyon fiatalon részt vett a mohácsi csatában (1526), Ferdinánd „zsoldjában” 1550-ben az egri vár várnagya, majd 1552-ben az akkor épült Szolnok vára első kapitánya lett, a király 1560. július 1-ei dátummal mindkét nembeli gyermekeivel és utódaival az ország bárói és mágnásai sorába emelte, s 1568-ban Kassa és Felső-Magyar-ország főkapitányává nevezte ki, s kedvelt diplomatájaként a császárnak számos külföldi megbízást is kapott (pl. 1555-ben az udvar kényes diplomáciai küldetéssel bízta meg őt és Verancsics Antalt a török portán).⁵

Emlékiratát olvasva alátámasztva látjuk azon információt is, mely szerint korán és behatóan megismerkedett a reformáció eszméivel és frazeológiájával, innen ered az a művében is előforduló kálvinista közhely, mely szerint Isten attól a néptől, melyet pusztulásra ítélt, először annak nagyjait veszi el. Tudjuk róla azt is, hogy levelezésben állt Philipp Melanchtonnal, a lutherizmus szellemi örökségének rendszerezőjével és továbbfejlesztőjével.⁶

Az alábbiakban ismertetésre kerülő emlékiratán kívül a következő, biztosan tőle származó egyéb írásait ismerjük:

10 nyomtatásban megjelent, szabályos aláírással ellátott misszilis. Lelőhelyük: RMNy II/2. kötet (57. p., 172–173. p., 173–174. p.), illetve RMNy III/2. kötet (49–51. p., 53–54. p., 73–74. p., 74–75. p., 78–79. p., 85–86. p., 86–87. p.)

Egy összeírás: egri udvarnépének jegyzéke. Közzétette Eckhardt Sándor. Lelőhelye: MNy XLVI. 385–387. p.

Egy levél, melyet Kovács István tett közzé. Lelőhelye: MNy XXIII. 151. p.

Három további kiadatlan levél.⁷

Ennyi bevezető után lássuk a számunkra leginkább izgalmas írását, „*Az Lándor fejrvar El wezessenek oka E woth Es Így essewth*” kezdetű művét (a továbbiakban, Kovács István nyomán: Lfv), melynek pusztán műfaji besorolása is vitákhoz vezethet. Horváth János szerint: „*Az Lándor Fejrvar Elveszése nemcsak kútfő, hanem történetelmény tudatosítása, jeles irodalmi alkotás.*”⁸ Szakály Ferenc csak annyiban igazítja ki Horváth summázatát, hogy szerinte a Lfv minden bizonnyal jelesebb irodalmi alkotásnak, a történetelmény tudatosításának, mint kútfőnek, azaz történelmi forrásnak, hiszen ha arra kívánjuk használni, ami-re egy forrás való, tehát az események valósághű rekonstrukciójára, akkor nem győzünk eleget bosszankodni annak pontatlanságain, szándékos torzításain, csúsztatásain és összezaggyált kronológiáján.⁹

Összefoglalva tehát az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a Lfv aktualizáló célzatú politikai propagandairat, egyben irodalmi alkotás, melynek mondanivalója átgondolt, gondolatvezetése logikus és következetes, szerkesztése pedig jól szolgálja bizonyos – a szerző által felmutatni kívánt – összefüggések bizonyítását. Így szemlélve a dolgot nyilvánvalóvá válik, hogy Zay nem eltéveszti, nem összezavarja az időrendet, hanem gyakran és tudatosan manipulál vele, és „ügyesen mozgatja egymásba az idősíkokat!”¹⁰

S ahogyan ügyes és stílusos manipulátorhoz illik, nem bízza a végkövetkeztetés, a tanulság levonását az olvasóra, hanem műve végén a szánkba igyekezik rágni. Hogy mi a Lfv konklúziója? A következő: Nándorfehérvár, Szabács és Zimony elvesztét, és ezzel a középkori nagyhatalom, Magyarország bukását a kormányon lévő főurak kicsinyessége, nemtörődomsége, oda nem figyelése és túlzott elbizakodottsága okozta.¹¹ És természetesen minden baj legfőbb forrása nem más, mint Szapolyai János vajda és az ő mérhetetlen hatalomvágya. (E következtetés a Zay életéről eddig elmondottak tükrében egyáltalán nem meglepő.)

Azonban – pártatlanul szemlélve az eseményeket – nem adhatunk teljesen igazat Zaynak abban, hogy a legnagyobb probléma Szapolyai János, aki minden eszközzel a trónra tört, s ennek érdekében támasztott mesterségesen zavart az ország nemességén belül, aki e célja érdekében járatta le a hatalom birtokosait, és áruló módon még a törökkel is szövetekezett!¹² Megállapítható az, hogy Szapolyai nem titkoltan tört a hatalomra, de az mind a mai napig – bizonyítékok hiányában – teljesen kizárható, hogy a vajda már Mohács előtt szövetekezett volna Szulejmánnal. A Habsburgok ezt szándékosan terjesztették, de ez csupán diplomáciai trükk volt, ami nem fedte a valóságot. Szapolyai Mohács utáni ténykedéséből pedig ugyancsak nem lehet levonni messzemenő következtetéseket árulására vonatkozóan. Tény az, hogy a vajda trónért való törtétele okozott zavarokat a belpolitikai életben, de tény az is, hogy a többi felelős posztot betöltő főúr – köztük a Zay által a Lfv-ban olyannyira felmagasztalt Báthori István nádor – sem volt külön nála e tekintetben.¹³

Áttanulmányozva Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című művének XIV. kötetét, a Zay Ferencről szóló szócikkben nem találkozunk a Lfv-al. Más szakirodalmakat átböngészve úgy tűnik, sokáig kétség uralkodott Zay szerzőségét illetően. Szalay László, a kézirat első közrebocsátója vetette fel e lehetőséget először.¹⁴ Thallóczy Lajos a Magyar történeti életrajzok sorozatban 1885-ben megjelent, *Csömöri Zay Ferenc 1505–1570* című biográfiájában ehhez még hozzáteszi, hogy Zay ezen dolgozata alapján írta meg Verancsics Antal a maga hasonló témájú dolgozatát is¹⁵, és még hozzáteszi, hogy Szalay „*gyanítása teljesen igazolt, a dolgozat egészen Zay stílusá, orthographiájá, eszejárásá s a mi fő saját kezeírásá, telve correctiókkal.*”¹⁶

Még jobban eltérnek a vélemények a Lfv keletkezési időpontját illetően. Szakály szerint valamikor 1553 és 1557 között, Zay és Verancsics együttes portai követjárása idején, vagy az után keletkezett a mű, tehát mintegy harminc esztendővel az események után, melynek így-úgy szemtanúja volt.¹⁷ Ezzel szemben más eredményre jutott Kovács István, ő 1535 környékére teszi a mű megírásának időpontját. Bizonyítékul saját nyelvészeti vizsgálatait hozza fel, melyeket a Zay által írt – s már korábban említett – egyéb írásos munkákon végzett. Ennek lényege: Zay élete utolsó húsz, huszonöt évében kevesebb azonos funkciójú betűváltozatot használt, mint korábban. Tehát grafémakészlete egyszerűsödött, két vagy három betűváltozat helyett már beírta egy, esetleg kettő betűváltozat használatát ugyanannak a hangnak a jelölésére. Vizsgálatai során Kovács kimutatta, hogy a Lfv betűváltozatainak aránya a szerző két legkorábbi írása betűváltozatainak arányával azonos. Ezentúl még hozzáteszi; ha általában nézzük a betűk gondos megformálását, a vonalak egyenletes vastagságát és a betűk dülését, akkor meg kell állapítanunk, hogy a Lfv vonalvezetése legjobban az 1537-ben írt jegyzéke vonalvezetésére hasonlít.¹⁸ Néhéz a két tekintélyes vélemény között igazságot tenni, de Kovács nyelvészeti kutatásainak eredményeit támasztja alá Thallóczy is biográfiájában: „*Valószínűleg 1530–1542 között írta, mikor sokat járt-kelt az alsó Duna vidékén.*”¹⁹

Összegzésül érdemes meggondolni, vajon mi is volt a célja a Lfv megírásának, tehát miért lett olyan, mint amilyennek bemutattuk. Leszögezhetjük: Zay a legfontosabbnak azt tartotta, amit az eseményekről *mondani* akart, amit tanulságképpen levonni akart a maga kora számára. Kritikája éles hangú és szenvedélyes, de korántsem egy plebejus főúrostorozása. Ő maga is főúr volt, olyan, aki a végvidéken élt és harcolt a török ellen, s az ellenségen kívül meg kellett küzdenie a belső problémákkal, kortársai érdektelenségével, a honvédelem ügyének elhanyagolóival. Egyáltalán nem csoda, hogy Nándorfehérvár bukásának történetét sietett felhasználni saját kora hibáinak elítélésére. Ugyanakkor mindvégig siet jelezni; nem a társadalmi rendben, csupán annak egy-egy nemzedékében van a hiba.²⁰

Felhasznált irodalom

- ☐ HORVÁTH JÁNOS: *A reformáció jegyében. A Mohács utáni fél század magyar irodalomtörténete.* Bp., 1957, 125–129. p.
- ☐ KOVÁCS ISTVÁN: Bevezetés. In ZAY FERENC: „*Az Landor feyrvar El wezessenek oka E woth Es Így essewth*” (1535 k.). Közzéteszi Kovács István. Debrecen, 1982, 3–13. p. [A továbbiakban: Kovács I.]
- ☐ KOVÁCS ISTVÁN: Valóban Zay Ferenc írta a nyelvemlékünket? In Zay Ferenc: i. m. 163–190. p. [A továbbiakban: Kovács II.]
- ☐ NAGY IVÁN: *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal.* XI. köt. 329–339. p.

- SZAKÁLY FERENC: Nándorfehérvár, 1521: A vég kezdete In ZAY FERENC: *Az Lándorfehérvár elveszésének oka e vót, és így esött.* Bp., 1980, 85–153. p.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái.* XIV. köt. 1753. p.
- THALLÓCZI LAJOS: *Csömöri Zay Ferenc 1505–1570.* Bp., 1885.

Jegyzetek

- ¹ Feltehetően ezen adatot Nagy Iván *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal* című munkájának XI. kötetének 333. oldaláról szerezte Szinnyei.
- ² Thallóczy: i. m. 9. p.
- ³ Szakály: i. m. 88–90. p.
- ⁴ Szakály: i. m. 90–91. p.
- ⁵ Szinnyei: i. m. XIV. köt. 1753. p.
- ⁶ Szakály: i. m. 93–94. p.
- ⁷ Kovács: i. m. II. 169. p.
- ⁸ Horváth: i. m. 129. p.
- ⁹ Szakály: i. m. 85. p.
- ¹⁰ Szakály: i. m. 86. p.
- ¹¹ Zay: i. m. 82. p.
- ¹² Zay: i. m. 16. p.
- ¹³ Szakály: i. m. 87–88. p.
- ¹⁴ Szakály: i. m. 88. p.
- ¹⁵ Thallóczy: i. m. 75. p.
- ¹⁶ Thallóczy: i. m. 75. p.
- ¹⁷ Szakály: i. m. 93. p.
- ¹⁸ Kovács I.: i. m. 12–13. p.
- ¹⁹ Thallóczy: i. m. 75. p.
- ²⁰ Szakály: i. m. 91–93. p.

VOLT EGYSZER EGY MAGYAR VASÚT

I. LAPSZÁMUNKAT HAGYOMÁNYOSAN A HAJDANI MAGYARORSZÁGOT BEMUTATÓ FOTÓGRÁFIÁKKAL ILLUSZTRÁLJUK. MÁTHÉ ZOLTÁN, A BUDAPESTI VASÚTBARÁT HATALMAS KÉPESLAPGYŰJTEMÉNYÉBŐL VASÚTÁLLOMÁSOKAT ÁBRÁZOLÓ KÉPEKET VÁLOGATTUNK ÖSSZE. TUDNI ÉRDemes, HOGY A „KÉPES LEVELEZŐLAPOKON” MÁR AZ 1870-ES ÉVEKBEN MEGJELENTÉK A KOR INDUSZTRIÁLIS CSODÁI: A VASÚTI ÉPÍTMÉNYEK ÉS „JÁRÓMŰVEK”. MAGYARORSZÁGON AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG KÉSZÜLTEK EZEK A CSODÁLATOS MINŐSÉGŰ, IDEÁLIS MÉRETŰ — 9 x 14-ES — FÓLIA NÉLKÜLI, LAKKOZOTT KÉPESLAPOK, AMELYEKNEK SZÍNVONALÁT KÉSŐBB MÉG MEGKÖZELÍTENI SEM SIKERÜLT.

AZ ELSŐ KÉPEN ALVINC VASÚTÁLLOMÁSÁT LÁTJUK. A HÁROMNEGYED RÉSZT ROMÁN, EGYNEGYED RÉSZT MAGYAR LAKOSSÁGŰ ERDÉLYI KISVÁROSBA 1868 KARÁCSONYÁN ÉRKEZETT AZ ELSŐ VONAT, AMIKOR AZ ELSŐ-ERDÉLYI VASÚT MEGNYITTA ARAD-GYULAFEHÉRVÁR KÖZÖTTI FŐVONALÁT. AZ ÁLLOMÁSEPÜLETEN JÓL LÁTHATÓ, HOGY AZ ELSŐ ERDÉLYI VASÚT A TISZAVIDEKI VASÚT — AMELLYEL ARADON VOLT CSATLAKOZÁSI PONTJA — ANGOL ROMANTIKUS MAGASÉPÍTÉSZETÉT VETTE ÁT. ALVINC VASÚTI JELENTŐSÉGE AKKOR EMELKEDETT, AMIKOR 1897-BEN ÁTADTÁK AZ INNEN NAGYSZEBENBE VEZETŐ HELYIÉRDEKŰ VASUTAT. EZ IDŐ TÁJT MÁR ÁLLAMVASUTASOK DOLGOZTAK ALVINCON, MERT A MÁSFÉL ÉVTIZEDES MŰKÖDÉSE SORÁN FOLYAMATOSAN ANYAGI PROBLÉMÁKKAL KÜSZKÖDŐ ELSŐ ERDÉLYI VASÚT SZÁMÁRA MEGVÁLTÁS VOLT AZ ÁLLAMOSÍTÁS 1883 VÉGÉN.

Lányi Ernő

A síneken

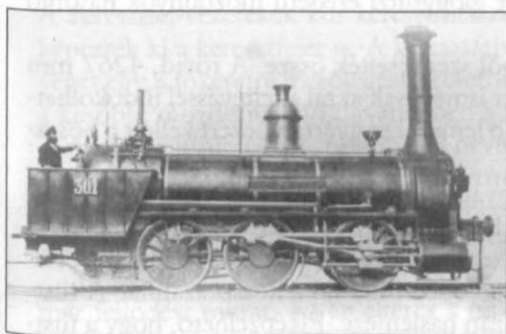
A magyar magánvasutak és mozdonyaik (3.)*

2. A Magyar Középponti Vasút és mozdonyai

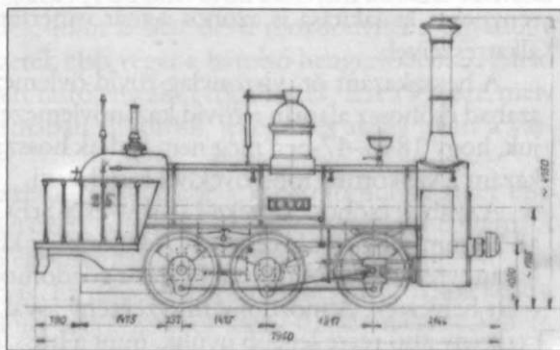
2.7 Mint láttuk, a Magyar Középponti Vasút forgalmát kezdetben 2A-n2-jellegű mozdonyokkal indította meg, majd fokozatosan áttért a két kapcsolt-tengelyű mozdonyok használatára. A vonatok terhelése – elegysúlya – ugyanis fokozatosan növekedett, s így – különösen a vegyes-, ill. tehervonatok továbbítását – már nem lehetett a régi, gyengébb mozdonyokkal megoldani. 1847-ben négy darab három kapcsolt tengelyű mozdonyt vásárolt a Wien–Raaber (Wien–Gloggnitzer) Bahn bécsi (Haswell) mozdonygyárától. E négy mozdony az alábbi volt:

Név	MKpV	DKÁV	StEG	StEG 1865	Gyártó cég	Gyári szám	Gyártás éve
Erős	25	57	300	Kat IIIf 706		60	1847
Érsek-Újvár	26	58	301	Kat IIIf 707	G. M. F. Wien	61	1847
Tisza	28	59	303	Kat IIIf 709		62	1847
Duna	27	60	302	Kat IIIf 708		63	1847

E mozdonyok közül rendelkezésünkre áll a StEG gyári jellegrajza (Type 7) és a StEG 301 pályaszámú, de még az Érsek-Újvár nevet is viselő mozdony ugyancsak gyári fényképe, amely a jellegrajzzal történő összehasonlítás alapján nagy vonalaiban megtartotta eredeti külalakját, csupán a kúpos – valószínűleg Klein-féle szikrafogós – kémény helyett hengeres kéményt kapott, egy a kémény tetején elhelyezett kisebb szikrafogóval.

A STEG 301 PÁLYASZÁMÚ ÉRSEK-ÚJVÁR NEVŰ
MOZDONYA (KORÁBBAN MKpV 26 PSZ.)

A STEG TYPE 7 JELLEGRAJZA

* A nagy terjedelmű kézirat címrendszerét a következők szerint módosítjuk, hogy az folyóiratban megjelenve is jól áttekinthető legyen: a keretes cím tartalmazza a mű- és a fejezet címét. A műcím (*A magyar magánvasutak és mozdonyaik*) után zárójelben közöljük, hogy a folyóirati folytatás hányadik részénél járunk (3.); a fejezetcímét a kézirat felosztása szerint, – de a vasúttársaságot és mozdonyait nem különválasztva – sorszámozzuk (2. *A Magyar Középponti Vasút és mozdonyai*). Szerző a történeti áttekintést mozdonymszaladonként végzi, ezek szerint számozzuk a szövegegységeket. Így most a sorozat az MKpV 2.7 számú *Erős*-családjával folytatódik. Kérjük a Kedves Olvasót, hogy saját példányaiban visszamenőleg is így tagolja a már megjelent részeket. A szerk.

Ez a négy tehervonati mozdony volt az első C-jellegű mozdonytípus Magyarországon. Adataikat az alábbi táblázat tartalmazza:

Eddig fellelt műszaki adataik	Egység	Littrow	Vajkai	StEG
Rostélyfelület	m ²	1,3	1,33	1,39
Tűzcsövek száma	db	182	182	182
Tűzcsövek szabad hossza	mm	4267	4293	4267
Tűzcsövek külső átmérője	mm	52	52	52
Tűzcsövek fűtőfelülete	m ²	126,5	-	129,2
Tűzszekrény fűtőfelülete	m ²	7,5	6,14	-
Összes fűtőfelület	m ²	134,6	136,27	135,9
Kazántengely magasság	mm	-	-	-
Kazánnyomás	atm	6,3	6,25	6,0
Kapcsolt kerek átmérője	mm	1264	1264	1422
Gőzhenger átmérője	mm	421	421	442
Lököt	mm	632	632	579
Hajtórúd hossza	mm	-	-	-
Az üres mozdony súlya	t	27,7	25,8	24,64
Szolgálati- ill. tapadósúly	t	30,2	29,1	28,0
Teljes hossz	mm	-	-	7960
Szélső tengelytáv	mm	3215	3295	3292*

* A hosszméretek szerkocsi nélkül értendők.

A kazán felépítésében megegyezik a korábbiakban már ismertetett *Béts* kazánjával, s csak méreteiben tér el, így ennek részletesebb ismertetésére nem kell kitérnünk. Az állókazán mélyen lenyúlik az utolsó kapcsolt kerékpár tengelye mögött, s így kellően alá nem támasztott tömeget képez. Ajtófalának és mennyezetének, valamint a benne elhelyezett tűzszekrénynek a kialakítása is azonos a már ismertetett gloggnitzi eredetű mozdonyok hasonló alkatrészeivel.

A hosszkazánt öt, viszonylag rövid övlemezéből szegecselték össze. A rövid, 4267 mm szabad csőhossz alapján a rövid kazánövlemezeket ismét csak a feltevéssel indokolhatjuk, hogy 1846-47-ben még nem tudtak hosszabb lemezeket gyártani, ezért kellett a hosszkazánt a szokottnál több övekből kialakítani.

A szabad csőhossz értéke Littrow és a StEG gyári jellegrajz szerint egyezik, csak Vajkai ad 26 mm-rel nagyobb értéket. A különbség kb. 1 bécsi hüvelyk (Wiener Zoll). A középső kazánövre a szokásos méretű és alakú gözdómot szereltek, az első kazánövön pedig töltőtöltőcsért helyeztek. A mozdony fűstszekrény jóval nagyobb átmérőjű a hosszkazánál. A fűstszekrény alsó része lejjebb nyúlik, mint a hosszkazán haslemeze. Elképzelhető, hogy a fűstszekrény vagy elliptikus, vagy – ami valószínűbb – excentrikus a hosszkazánal, azaz tengelyük nem esett egy vonalba. A fűstszekrényt elől kétszárnyú fűstszekrényajtó zárta le, felső részére hengeres alakú kéményt szereltek. Ennek kiviteléről, ill. feltételezhető alakításairól már szóltunk.

Az állókazánon közvetlen terhelésű, a gözdómban rugómérleges biztonsági szelepet helyeztek el. A gözdómból a kazán belsejében végighaladó főgőzcső a fűstszekrény közepe táján halad ki a külső oldalra, s a kiömlőcsővel közös burkolat alatt éri el a tolattyúszekrényt. A szabályzó, a *Béts* nevű mozdony leírásakor már ismertetett kivitel szerint a hosszkazán belsejében végig húzódó, tengelye körül elfordítható rudazattal működtethető.

A három forrásmunka adatai a fűtőfelületek megadásában nem egyeznek teljesen, azonban a megadott értékek oly közel esnek egymáshoz, hogy szinte interpolálással meg lehetne

közelíteni az átlagos értékeket, azonban természetesen nem biztos, hogy az így kapott értékek felelnének meg az eredetieknek.

A mozdony főkerete ugyanolyan egyszerű kivitelű volt, mint az eddig már ismertetett mozdonyoké. Két vastagabb és szélesebb lemezcsík mint főkeretlemez, erre rászegve az ágytok-villák lemezei. Az ágyvezetékek kivágásai párhuzamos szélűek voltak, ezek szerint az utánállításhoz még nem a később általánosan szokásos ékkel történő beállítást alkalmaztak, hanem valószínűleg melléklemezekkel, különböző betétekkel oldották meg a tengelyek beállítását. A főkeretre hátul vízszintesen fölhelyezett vastagabb lemez volt a vezérállás padozata, amire még a hideg ellen védő-faburkolatot is tettek. A vezetőállás síkjánál valamivel följebb, – tehát nem az előbbivel egy síkban – futóhid húzódott a mozdony két oldalán a be- és kiömlőcsövek burkolatáig. A vezérállást rácsos korlát vette körül, mint a MKpV többi mozdonyánál. A mozdony elején megtaláljuk a szokásos módon elhelyezett vonó- és ütközőkészülékeket.

A mozdony hengerére megadott adatok ismét elég nagy eltérést mutatnak. Littrow és Vajkai 421 mm-ben, a StEG gyári jellegrajz pedig 448 mm értékkel. a löketet az előbbi források 632 ill. 579 mm értékkel adják meg. Ezek az eltérő értékek vagy a hüvelyk–mm átszámítások eltéréseiből keletkeztek, vagy egyéb eltérő korábbi forrásmunkák adataiból. Ha elfogadjuk a Littrow által megadott adatokat, a mozdony gépezeti vonóereje

$$Z_{\text{gép}} = \frac{421^2 \times 632}{126,4} \times 0,85 \times 6,3 = 4171 \text{ kg,}$$

a 30,2 t tapadási súlyból számítva $Z_{\text{adh}} = 0,16 \times 30,2 = 4832 \text{ kg.}$

A vízszintes elhelyezésű hengerekből a dugattyúrúdon valamint a keresztfejen át a dugattyú a mozdony középső kerékpárját mozgatja. A dugattyúrúd elől nem átmenő kivitelű. A keresztfej-vezetékek kör keresztmetszetűek, mint a *Béts* nevű mozdonymál s ugyanúgy képezték ki a keresztfejet is. A keresztfejvezeték első végét a hátsó hengerfödélhez, hátsó végét egy, a főkeretre merőlegesen fölérősített tartólemezhez rögzítették. Ezt a lemezt, mely a későbbi mozdonyokon ugyanebben a formában előfordul, jellegzetes alakja miatt a vasutas köznyelv általában „bógő”-nek nevezte.

A mozdony hajtórúdja kör keresztmetszetű, ugyanakkor a kapcsolórúdnak a két első kerékpár közé eső szakasza lapos keresztmetszetű, a hátsó viszont kör keresztmetszetű. A rúdfejek zártak, és az utánállítás rögzíthető ékek segítségével történik.

Itt kell kitérnünk a mozdony rugózására is. Ez ugyanis az eddigi megoldásokhoz képest már fejlődést mutat. Ez az eltérés a mozdony szerkezetéből természetesen be kellett, hogy következzen. A MKpV egy- ill. két kapcsolt tengelyű mozdonyainak ugyanis minden kerékpár felett, egymástól független hordrugói voltak. A - C-01 Littrow-jelzetű mozdonyok első kapcsolt kerékpárjának lemezes hordrugója a csapágycsúcs fölött nyert elhelyezést, melynek függvasai a főkeretre csuklósan támaszkodtak.

A második és harmadik kapcsolt kerékpár csapágycsúcsai közé egy kétkarú emelőt – himbát – iktattak. Az ágytokok közvetlen erre a himbára támaszkodtak csuklós csatlakozással. A kétoldali himbák középvonalában tengely vezetett át, erre a tengelyre támaszkodott ugyancsak kétoldalt egy-egy lemezes hordrugó, melynek légvasai viszont főkeretre vitték át a terhelést. A himbának és a hordrugónak ilyen közös tengelyen történő elhelyezését valószínűleg a helyszűke indokolta. Ez a korai megoldás közvetlen elődje a későbbiekben általában alkalmazott rugó-himba megoldásnak.

A C-01 mozdonyok vezérművét a kereten belül helyezték el. A tolattyúszekrények elhelyezése „a jellegrajz szerint” a hengerek belső oldalán, függőleges volt. A körhagyókat a középső, tehát a hajtó kerékpár tengelyére szerelték. A lengőív függvása a lengőívet alsó csapszegénél függesztette föl. A kormánygerendélyt a főkeretre ágyazták. A lengettyű állítókart hátrafelé meghosszabbították, s végére beállítható ellensúlyt helyeztek, hogy a tolattyúrúd hosszabbító, valamint a kulissza súlyát ellensúlyozzák. A kormány vonórudat a hosszszán jobboldalán kívül a futóhíd síkja fölött vízszintes vonalban vezették el. A kormányemelttyű a szokásos megoldású, fogazott íven rögzíthető kivitelű. A homokszekrényt a gerendély mögött, a futóhíd alá helyezték. A homokot előremenetben a hajtókerékpár elé szórták.

Az eddig elmondottak alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy ez a négy mozdony, mely Magyarországon a négy első háromtengelyes tehervonati mozdony volt, jóval megelőzte a későbbiekben folyamatos műszaki fejlesztést. Ha ugyanis a mozdony adataiból rekonstruált főbb adatokat, tehát elsősorban a gépezet ill. tapadási vonóerőt összehasonlítjuk a MÁV 1869-től forgalomba állított III. oszt. (335 sor.), vagy az 1888 óta forgalomba hozott III. oszt. (326 sor.) mozdonyainak adataival, megállapíthatjuk, hogy az *Erős*-család korához képest túlméretezettnek látszik, s a korabeli, viszonylag könnyebb teher- és vegyesvonatok továbbításánál teljesítményüket nem lehetett kellőképpen kihasználni, így üzemeltetésük bizonyos fokig gazdaságtalan volt.

* * *

2.8 A Magyar Középponti Vasút 1848 elején két darab 1B-n2-jellegű mozdonyt szerez be, ezúttal is a Wien–Raaber (Wien–Gloggnitzer) Bahn mozdonygyártól, ezek:

Név	MKpV	DKÁV	StEG	StEG 1865	Gyártó cég	Gyári szám	Gyártás éve
Nagykőrös	21	31	310	Kat Ille 340	Haswell	90	1848
Villám	29	32	311	Kat Ille 341-2101	(Wien)	91	1848

Erről a mozdonyról nem maradt fenn fénykép. Főbb adatait azonban Littrow az 1B-31 jelzetű mozdonyok közt megadja, ennek alapján e mozdonyokat azonosra vehetjük a StEG mozdonygyár 11. típusú mozdonyaival.

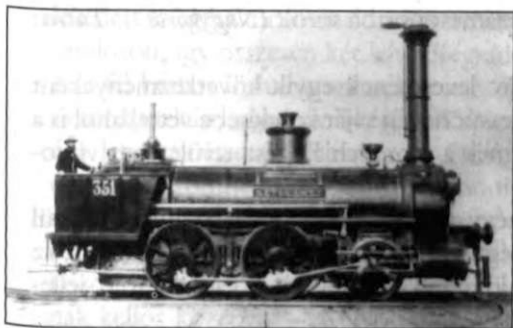
Az 1848. évi szabadságharc eseményei miatt a MKpV több mozdonyt már nem rendelt ill. ha esetleg rendelt is, átvételükre már nem kerülhetett sor. A Középponti Vasút utódja, a Délkeleti Államvasút (DKÁV) 1850-ben újabb 1B-jellegű mozdonyokat rendelt a StEG bécsi mozdonygyártól, s ezeket a gyár le is szállította.

A két újabb mozdony:

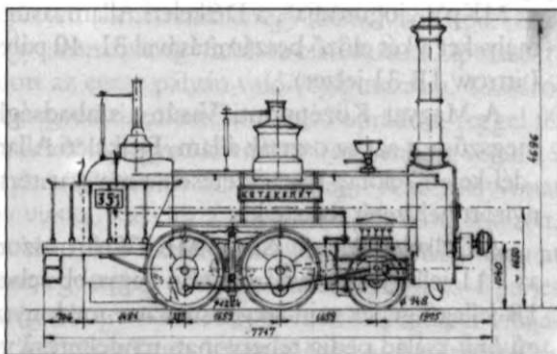
Név	DKÁV	StEG	StEG 1865	Gyártó cég	Gyári szám	Gyártás éve
Arad	33	350	Kat Ille 342	Haswell	121	1850
Ketskémét	34	351	Kat Ille 343	(Wien)	122	1850

A 351 pályaszámú *Ketskémét* nevű mozdonyról fényképünk is van a 33. oldalon.

Amint a – fotó és rajz után közölt – összehasonlító táblázatból kitűnik, a két forrás adatai közel állnak egymáshoz, s köztük lényegesebb eltérés csak a tűzcsövek szabad hosszának megadásában észlelhető. Itt azonban talán inkább a mozdonygyár által a típus jellegrajzához tartozó adatokat kell elfogadnunk.

A STEG 350 PÁLYASZÁMÚ KETSKEMÉT NEVŰ
MOZDONYA (KORÁBBAN DKÁV 33 PSZ.)

A DKÁV 33 PÁLYASZÁMÚ KETSKEMÉT NEVŰ MOZDONYA

Fontosabb műszaki adatok	Egység	Littrow	StEG
Rostélyfelület	m ²	1,1	1,16
Tüzcsovek száma	db	148	148
Tüzcsovek külső átmérője	mm	52	52
Tüzcsovek szabad hossza	mm	3220	4083
Tüzcsovek fűtőfelülete	m ²	100,0	100,09
Tüzszerény fűtőfelülete	m ²	6,0	6,0
Összes fűtőfelület	m ²	106,0	06,54
Kazántengely magassága	mm	-	-
Gőznyomás	atm	6,3	5,5
Kapcsolt kerek átmérője	mm	1264	1264
Futókerek átmérője	mm	948	948
Gőzhenger átmérője	mm	395	400
Lökét	mm	580	579
Az üres mozdony súlya	t	24,0	-
Szolgálati súly	t	29,0	28,0
Tapadósúly	t	17,0	24,7
A mozdony teljes hossza	mm	-	7717
Szélső tengelytáv	mm	3320	3318

Kerékátmérőjüket tekintve a mozdonyok vegyes vagy tehervonati mozdonyoknak tekinthetők. Hengereik méretei megegyeznek a korábban beszerzett mozdonyok hengereinek méreteivel, s kisebb átmérőjű kapcsolt kerékpárjaik figyelembe vételével gépezeti vonóerejük

$$Z_{\text{gép}} = \frac{305^2 \times 680}{1264} \times 0,85 \times 6,3 = 3830 \text{ kg},$$

17 tonnás tapadósúlyukból számított vonóerejük pedig

$$Z_{\text{adh}} = 0,16 \times 17 = 2720 \text{ kg},$$

ami arra utal, hogy a gép induláskor könnyen „megköszörült”.

Rostélyfelületük jóval kisebb, mint elődjük 1,5 m²-es rostélyfelülete volt, azonban – mint korábban említettük – ez az 1,5 m²-es érték kérdéses, és valószínűbb a Vajkai ill a StEG-jellegrajz által megadott 1,1–1,16 m²-es érték.

E mozdonytípus további beszerzését megakadályozta a magyar szabadságharc és az ezt követő politikai és gazdasági helyzet, de – amint majd később látni fogjuk – 1850–51-ben

az MKpV „jogutódja”, a Délkeleti Államvasút további nyolc hasonló mozdonyt szerez be, melyeket a két előző beszámításával 31–40 pályaszámcsoporthoz sorolt (*Nagykőrös ... Táttra*: Littrow 1B-31 jelzet).

A Magyar Középponti Vasút a szabadságharc leverésének egyik következményeként megszűnt, s azt az osztrák állam, Délkeleti Államvasút néven saját kezelésébe vette, ahol is a „dél-keleti” előtag természetesen a magyar térségnek a monarchia egész területéhez viszonyított helyzetét fejezte ki.

A Délkeleti Államvasút az MKpV-től huszonnégy mozdonyt vett állagába, melyek közül az 1A1-jellegű *Béts* határozottan nagyobb sebességű vonatok vontatására volt alkalmas, az 1B-jellegű gépek mint vegyesvonati mozdonyok jöhettek számításba, a négy darab C-jellegű *Erős*-család pedig tehervonati rendeltetésű volt.

A Cs. K. Osztrák Délkeleti Államvasút (K. k. Österreichische Südöstliche Staatsbahn) vezetését *Köb Kajetán* vette át. Az „új” vasút rövid időszakra kiterjedő működése során vonalaira új, nálunk korábban ismeretlen mozdonytípusok kerültek, kivétel nélkül valamennyi 1B-n2-jelleggel. Ezek ismertetését következő fejezetünk tárgyalja.

(folytatása következik)

Nagy Tamás

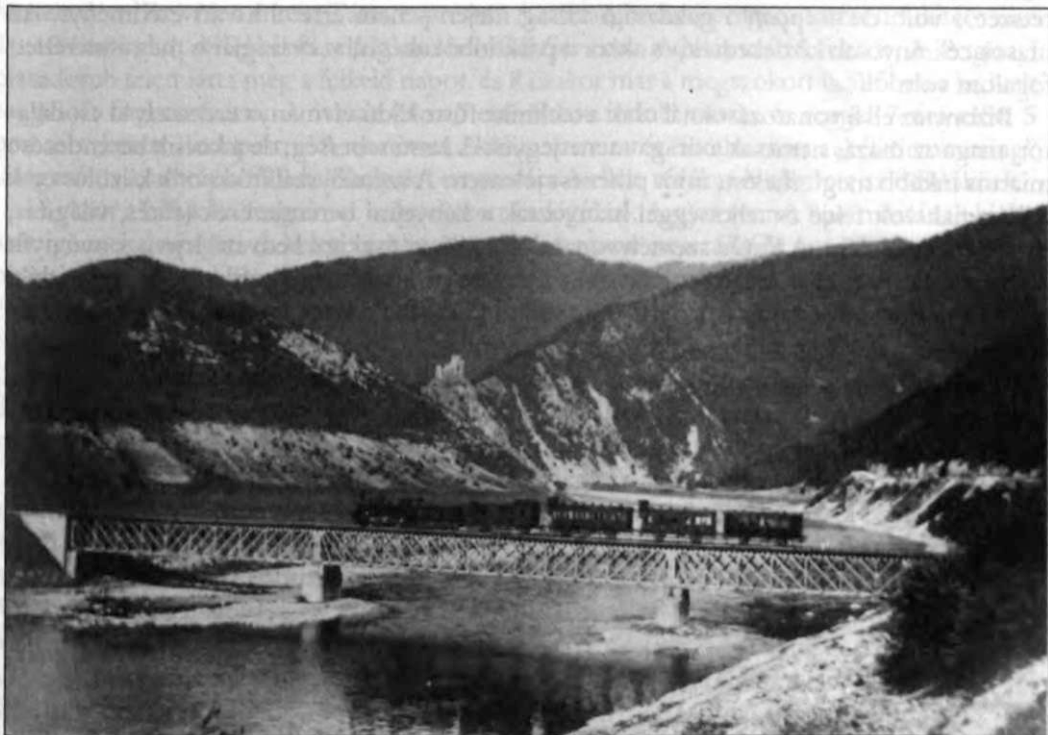
Történeti utazás a Kassa–Oderbergi Vasút járatain¹

A Kassa–Eperjes vonal 1870. évi átadásakor az abaúji megyeszékhelyen lakók számára már nem volt ismeretlen a vasúti közlekedés: egy évtizede már annak, hogy a Tiszavidéki Vasút vonataival a korábbi postakocsizásnál lényegesen gyorsabban eljuthattak az ország más tájaira. Az utazási szándékot azonban véletlenül se hasonlítsuk össze későbbi vagy mai dimenziókkal: az átlagpolgár számára a vasút drága volt és lassú, és az osztrák birodalmi közlekedés-politikának köszönhetően 1870-ig az egész Alföldet körbe kellett utaznia azon merész kassai, eperjesi vagy miskolci kereskedőnek, akinek mondjuk Pesten akadt halaszthatatlan elintéznivalója.² Kassa és Eperjes között egy vegyesvonatpárt³ állítottak forgalomba, és ez az akkori idők forgalmi igényeit tökéletesen kielégítette.

Az Oderberg–Teschén vonalszakaszon ekkor már egy éve jártak a vasút vonatai. A nagy-nak ígérkező személyforgalom céljaira itt két vegyesvonatpárt állítottak forgalomba. Az első reggel hatkor indult Oderbergből, és nyolc óra után fordult vissza Teschenből. Este hat óra előtt mindkét irányból indult egy-egy szerelvény, amelyek Karwinban keresztezték egymást. A vonatoknak Oderbergben csatlakozásuk volt Bécs és Poroszország és Galícia felé. A korabeli menetrend a vonatok rangsorolását (udvari, személy, vegyes, stb.) és számozási rendszerét is tartalmazta. Az Oderberg–Teschén irányban a páros, visszafelé a páratlan számú vonatok közlekedtek. (Az egész vasútvonal elkészülte után a számozást megfordították, és ezután a Kassa felől közlekedő vonatok kapták a páros számot. A vonatok számozási rendszerén a KsOd nem változtatott, csak a később megjelenő magasabb rangú gyorsvonatok kapták meg az alacsony vonatszámokat.) A 31 km-t a vonatok 80 perc alatt tették meg, amihez még 7 perc karwini és 3 perc dombraui tartózkodás járult. A 90 perces menettartam megfelel 20 km/h-s átlagsebességnek.

Az egész vonal elkészülte után életbe léptetett menetrendben *egy* személyvonatpár közlekedett az egész törzsvonalon. *Két* másik vegyesvonatpár egymáshoz csatlakozott Liptószentmiklóson, így összesen két lehetőség adódott az egész pályán való végigutazásra. Kassáról este fél hétkor indult a személyvonat, éjjel negyed tizenkettőkor volt Poprádon, reggel fél ötkor Ruttkán, egy órával később Zsolnán, délelőtt negyed kilenckor Teschenben, végül 15 óra 1 perces út után fél tízkor ért Oderbergbe (23 km/h-s átlagsebesség). A személyvonat délelőtt háromnegyed tízkor már indult is vissza, Kassára a következő hajnalon érkezett, menettartama még hosszabb volt, mint odafelé. A két Kassáról induló személyszállító vonat mellett még egy vegyesvonat ment Eperjesre, egy másik pedig csatlakozással Abos–Eperjes között közlekedett. (A menetrend érdekessége, hogy – a méter- és mérföldrendszer vitájának kellős közepén⁴ – a távolságokat mindkét mértékegységben megadja. Az érkezési és indulási időknél figyelembe kellett venni, hogy 1878-ig Sziléziában az órák a prágai idő szerint jártak, ami 18 perccel hátrébb járt a Felső-Magyarországon is érvényes pesti időhöz képest. A 24 órás időmérést csak az első világháború után vezették be, addig az este 6-tól reggel 6-ig terjedő fél napot alá- vagy elhúzott vonallal különböztették meg a napközbeni időtől.)

Az 1873-évi menetrend az egy egész (3, 4 sz.) és „kétszer fél” vonat rendszerét megőrizte, de a megosztott viszonylatú vonatok csatlakoztatására ezután már Ruttkán került sor. (A liptószentmiklósi csatlakozás azt mutatja, hogy egy ideig – legalábbis a forgalom szempont-

SZEMÉLYVONAT HALAD A KASSA–ODERBERGI VASÚT I. OSZT. GŐZMOZDONYÁVAL

A VÁG HÍDJÁN 1890 KÖRÜL. HÁTTÉRBE A HÍRES SZTRECSNÓI VÁR LÁTHATÓ

(UTÁNKÖZLÉS: GYÖKÉR ISTVÁN – KUBINSZKY MIHÁLY: KÉPEK A RÉGI MAGYAR VASUTAKRÓL ÉS VONATOKRÓL.

BP., 1991, KÖZDOK, 13. P.)

jából – a megyeszékhely törekvése érvényesült a vasúti csomóponttal szemben.⁵⁾ A másik újdonság, hogy a Ruttka és Oderberg közötti pályán nem vegyes, hanem személyvonatpár közlekedett (1, 2 sz.), amelyek a MÁV északi vonalához nyújtottak csatlakozási lehetőséget. Az állomási tartózkodások csökkentésével a menettartamot is sikerült némileg megkürtíteni (Kassa–Oderberg 13 óra 48 perc, 25,5 km/h átlagsebesség). A Teschen és Oderberg közötti jelentékenyebb forgalmat még egy vegyesvonatpárral és egy személyszállításra is berendezett tehervonatpárral próbálták ellátni. Az Eperjes és Kassa közötti forgalom rendszere nem változott.

Az első két év a személyszállításban nem váltotta valóra a vasút vezetőinek reményeit. Az osztrák pályát leszámítva rendkívül kevesen utaztak a vasútvonalon. Ráadásul az 1873-ban szállított 702 ezer utas a korai időszak legjobb eredménye volt. Az utasok rövid, átlagosan 30-35 km-es távolságra vették igénybe a vonatokat. (A bécsi vilákiállításra a KsOd kedvezményes árú, 14 napra érvényes „menet és térti” jegyeket forgalmazott.) A vonatok kihasználtsága nem érte el a 30%-ot, de a többi vasút sem volt rózsásabb helyzetben. A bécsi vilákiállítás bezárt, országszerte tombolt a kolera és hamarosan beütött a tőkés világ első nagy krachja. A forgalom növelése céljából a MÁV és a magyar magánvasutak összefogtak, és 1873–75 között körutazási jegyeket adtak ki.⁶⁾ Az akkori vasútvonalakból 10 körutat szerveztek, amelyek közül a célnak megfelelőre a nyári időszakban kéthetes érvénytartammal és 33%-os ármérsékléssel lehetett befizetni. A KsOd négy körútban vett részt. Az ötlet tetszetős volt, de – éppen a gazdasági válság idején – nem érte el a várt eredményt. Az utasok célirányosan közlekedtek, és akkor a passzióból utazás, az országjárás még ismeretlen fogalom volt.

Bizony az első vonatozásoknál csak a technika füstökádó vívmánya érdemelt ki csodálatot, maga az utazás nemcsak a drága menetjegyek és lassú sebesség, de a kocsik berendezése miatt is inkább megterhelést, mint pihenést jelentett. A személyszállító kocsik közül is csak néhánynak volt fékje és teljességgel hiányoztak a kényelmi berendezések (fűtés, világítás, mosdó, árnyékszék). A KsOd személyvonatai az 1880-as évekig a kedvező lejtviszonyú nyílt pályaszakaszokon 45 km/h-s legnagyobb sebességgel közlekedtek. (Ekkortájt a síkvidéki magyar vasutaknál sem mentek óránkénti 50 km fölé.) Bár a kor emberének tér- és időérzete, felfogása a sebességről más volt, mint kései utódaié, a 25 km/h-s átlagsebességgel közlekedő vonatokat ő is lassúnak tartotta.⁷⁾ A szakemberek azonban azt is észrevették, hogy a csekély személyforgalom nemcsak a válság, járvány, lassúság és kényelmetlenség következménye. A vonatok menetrendje is rossz volt, azokat országos, nemzetközi közlekedési szempontok (postai szállítás, csatlakozás a végállomásokon) szerint szerkesztették, és nem a városi piacra utazó kiskereskedő, őstermelő vagy gazdaságába kiruccanó földbirtokos igényeit szem előtt tartva.⁸⁾

A csökkenő személyforgalom miatt 1874-ben a KsOd kassa–ruttkai vonalszakaszán megszüntette a személyvonatok közlekedését, ezután csak napi két vegyesvonatpár közlekedett. A Ruttka–Teschen szakaszon is csak a magyar kormány kívánságára, a MÁV északi vonaláról Németország felé irányuló forgalma miatt tartották fenn a személyvonatokat.⁹⁾

A későbbi években is csak MAV ruttkai jelenléte, a Budapest–Berlin forgalom céljából javítottak a személyszállítás színvonalán. 1877-ban a nyári szezonban – a MÁV kívánságára – kísérleti jelleggel bevezették a gyorsvonati forgalmat Ruttka és Oderberg között. A kísérlet egy évvel később állandósult: ezután napi egy gyorsvonatpár közlekedett az említett pályaszakaszon. (Az első gyorsvonatok még semmivel sem haladták meg a személyvonatok

45-50 km-es legnagyobb óránkénti sebességét. Rövidebb menetidőre csak a ritkább és rövidebb megállások révén tehetett szert.) Némi iróniával 1880-at a KsOd nagy évének nevezhetjük: nyolcévi agónia után a szállított utasok száma először haladta meg az előző évit –, igaz még ekkor is messze elmaradt a '73-as „csúcsevhez” képest. Ekkor a gyorsvonat közvetlen kocsikat továbbított Ruttkáról Kassára.

Az új évtizedben 1885 volt a fordulópont: a szállított utasok száma meghaladta az egy-milliót. (Ez a nagy budapesti kiállításnak is köszönhető.) A dekád végén két változás történt, amely döntően megváltoztatta a KsOd utaspolitikáját. Az egyik személyi volt, Ráth Péter kinevezése 1887-ben, a másik tarifális: 1889. augusztus 1-jén a KsOd is bevezette a zónadíjrendszert.¹⁰ Az utasok száma az első két és fél évben (1889-91) 50%-kal nőtt. A vonatok is gyarapodtak, és a pályakorszerűsítés, valamint új kocsik és mozdonyok beszerzése révén az utazás kényelmesebbé és gyorsabbá vált. Ráth vezetése idején a KsOd-hoz helyi érdekű vasutak egész sora csatlakozott, amelyek vasúti üzemét maga a fővasút látta el. A tátrai turizmus felélesztésében a vasútigazgatónak hervadhatatlan érdemei voltak. Törekvéseinek eredményeképpen 1896-ban elkészült a KsOd saját tulajdonú fogaskerekű szárnyvasútja a Csorba tóhoz. Mánás, hivatalnok, újságíró, tüdőbeteg költő vagy polgárcsalád: évről évre egyre többen utaztak a Magas-Tátrába – a Kassa–Oderbergi Vasúton.

Az 1900. évi menetrendben a hagyományos gyorsvonat mellett már egy második, nyári gyorsvonatot (10 sz.) is találunk, amely Budapestről Miskolc–Kassa–Poprádon át Csorbáig közlekedett. Ez volt a híres „Tátra expressz” A századforduló polgára tátrai üdülésére este 10.40-kor indult a Keletiből, elfoglalta hálókülékét és az indulás után lefeküdt. A rozgonyi csatadomb felett látta meg a felkelő napot, és 8 órakor már a megszokott üdülőben a kedvelt reggelijét fogyaszthatta. A vonat (9 sz.) este 9-kor indult vissza, és reggel 7 óra előtt 5 perccel érkezett Budapestre. A menetrend külön útmutatót tartalmazott a „téli Semmering” látogatóinak, amely a fő üdülőhelyek bemutatása mellett túrákat is ajánlott az üdülőknek.

A vasút a helyközi forgalmat is igyekezett kielégíteni. A gyorsvonat használatának kialakult igényei a nyugati és keleti területen egyaránt *azonos napszakokra* vonatkoztak, és ezt a hosszú fővonalon semmiképpen sem lehetett *ugyanazokkal a vonatokkal* kiszolgálni. Ennek érdekében megosztották a gyorsvonat-forgalmat: a reggeli gyors (2 sz.) Kassa–Poprád között személyvonatként közlekedett, a délutáni (4 sz.) pedig Poprád után minősült személyvonattá. Ugyanígy az Oderbergből induló éjszakai gyors (5 sz.) Zsolnától, a délelőtti (1 sz.) Poprádtól degradálódott személyvonattá, a 3 sz. oderbergi személy pedig ott minősült gyorsvonattá. Viszont minden esetben lekapcsolták a 3. osztályú kocsikat az átminősítéskor, ezzel is kifejezve a gyorsvonat magasabb színvonalát. (Még ezzel a személy-gyors „egy-

MEGERKEZETT A TÁTRA EXPRESSZ POPRÁD-FELKA ALLOMASRA.
ELEGÁNS HÖLGYEK, URÁK SZÁLLNAK LE A VONATRÓL
(KORABELI KÉPESLAP)

sítéssel" is 10 óra 25 percre csökkent a Kassa–Oderberg távolság [33,7 km/h átlagsebesség]. A gyorsvonat sebessége ekkor már meghaladta a személyvonatokét, az acélsínek lefektetésének befejeztével a gyorsvonatok nyílt vonalon 80 km-es óránkénti sebességgel közlekedhettek.)

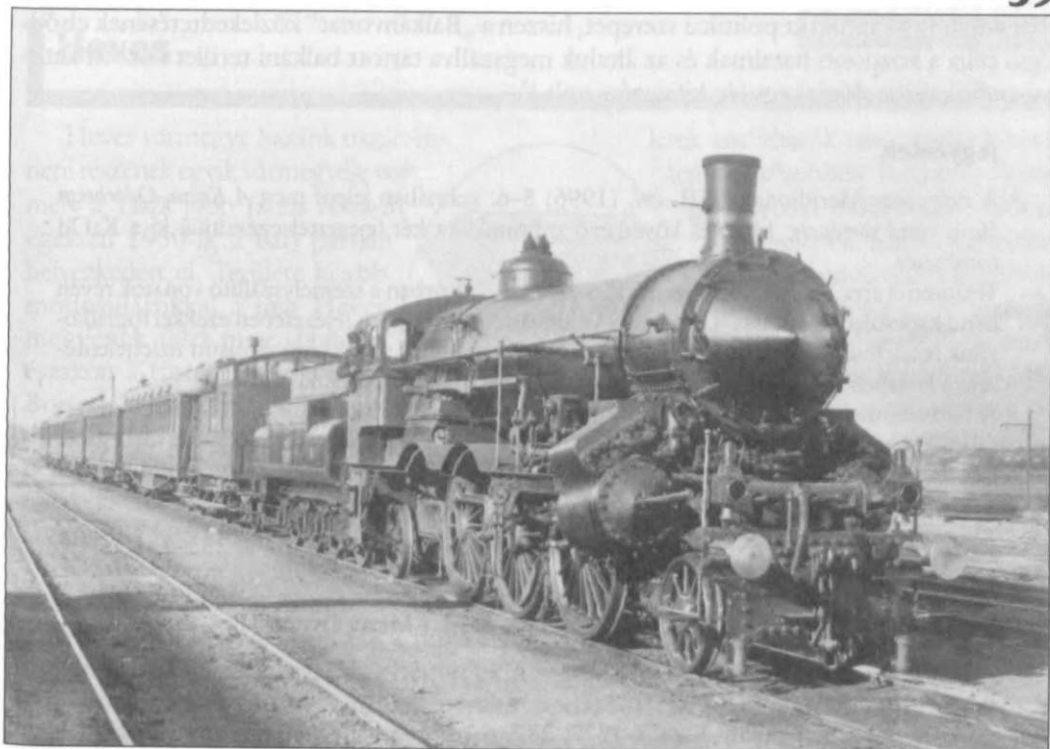
A magyar szakaszon is több vonat közlekedett, mint más magyarországi vasútvonalakon, az igazi sűrűséget mégis a sziléziai oldalon találjuk. Külön személyvonat szolgált munkábajárára a trzynietzi vaskohó és szénbányák munkásainak, külön vonat a tescheni hivatásforgalomra, és megint másik a szabad- és vasárnapi forgalomra. A 3. osztályra kedvezményes árú jegyeket lehetett váltani.

Az igazi sztárvonat mégis a Budapest–Berlin között közlekedő Orient expressz (13, 14 sz.), ami a klasszikus viszonylatú (Párizs–Bécs–Budapest–Isztambul) Orient egyik részvonata volt. Éjjel egykor indult Budapest-Nyugatiból, hét órakor hajtott Zsolnánál a KsOd-vonalra és fél tízkor ért Oderbergbe (Berlinbe pedig délután negyed hatkor). Visszafelé délután háromnegyed háromkor indult Oderbergből, ötkor volt Zsolnán és éjjel 11-kor Budapesten.

Kassa és Eperjes között a 4/3 sz. törzsvonali gyorsvonatokhoz kapcsoltan egy gyorsvonatpár közlekedett. A vonat csak a városnak szánt gesztusként kaphatott „gyors” rangot, hiszen a rövid szakaszon csak egy-két perccel volt gyorsabb, mint a másik három (ebből kettő Orlóig közlekedő) személyvonat. Abos és Orló között még egy csatlakozó vegyesvonat is járt. A helyiérdekű vasutakon a jól bevált vegyesvonati forgalmat – napi 2-4 vonatpárral – csak elvéve „zavarta” meg néhány vonalon egy-egy magasabb rangú személyvonat. A csorbai fogaskerekű vonat 32 perc alatt ért fel 1351 méter magasan fekvő végállomására (5 km).

A századforduló után beszerzett korszerű, forgóvázak kocsik révén még kényelmesebbé vált az utazás. Ezekből az új kocsikból összeállított elegáns megjelenésű gyorsvonati szerelvényt látunk a következő oldalon Poprád-Felka állomáson. A világháború előtt kiadott utolsó menetrendben újra számos fejlődést találunk a fővonali személyszállító forgalomban. A vonal egészen közlekedő gyorsvonatok száma háromra nőtt (1, 3, 5, 2, 4, 6 sz.), és ezáltal lehetővé vált, hogy ne kelljen ezeket személyvonattá fokozni. (Igaz, sűrűbben álltak meg, mint a századforduló idején.) A harmadik gyorsvonatot az Orient-Expresszből alakították ki. Ebben az időben, a közvetlen kocsik végtelen tárháza folytán, szinte mindenhol mindenhová el lehetett jutni, ezzel minden gyorsvonat „nemzetközivé” minősült, és így az Orient csak eredeti viszonylatában őrizte osztályon felüli jellegét. Megmaradt a Budapest-Keleti és (ekkor már csak) Poprád között közlekedő nyári gyorsvonat (1a, 2a sz.). Viszonylatának megrövidülését a tátrai vasúthálózat kiépítésének köszönhette, mert ennek Poprád-Felka lett a gócpontja. Ezzel a gyorsvonati forgalommal a KsOd elérte személyszállítási csúcsteljesítményét. Szolgáltatásainak színvonalával csak a MÁV versenyezhetett néhány fővonalán. (A szintén híresen magas színvonalú Déli Vasút buda-pragerhoi fővonalán csak két gyorsvonatot közlekedtetett, egy harmadik, balatoni vonattal kiegészítve. Személyvonati forgalma lényegesen ritkább volt a KsOd-énál.) A délelőtti gyorsvonattal Oderbergből Kassára hét óra huszonöt percig tartott az út. Ez megfelel 48 km/h-s átlagsebességnek, pedig a vonat menetközben megállt 26 állomáson és megállóhelyen.¹⁰ A gyorsvonatok mellett a személyvonatok is szaporodtak mind a magyar, de különösen az osztrák pályarészen.

A Kassa–Eperjes vonalon napi 7 közvetlen vonatpár a két város közötti addigi legsűrűbb forgalmat jelentette. A derítőleg ható gyorsvonat megszűnt, helyét a törzsvonali gyorsokhoz csatlakozó személyvonatok vették át. (Az azonnali csatlakozás még gyorsabb is volt, mintha

AZ IMÉNT LÁTOTT GYORSONAT KÉT ÉVTIZEDDEL KESŐBBI UTÓDJÁT LÁTJUK MEGINT CSAK POPRÁD-FELKA ÁLLOMÁSON EZEN A KÉPEN. RUTTKA FELŐL ÉRKEZETT, ÉS INDUL TOVÁBB KASSÁRA. A GYÖNYÖRŐ, VADONATÚJ lp OSZT. GŐZMOZDONY SZINTÉN ÚJ BESZERZÉSŰ FORGÓVÁZAS KOCSIKAT VONTAT
(A BUDAPESTI KÖZLEKEDÉSI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBŐL)

az oderbergi gyorsvonat vitt volna közvetlen kocsikat.) A galíciai személyforgalom Orló és Zwardon felé egyaránt jelentéktelen maradt. A helyiérdekű vasutak növekvő személyforgalmával összhangban a naponta közlekedő vegyes- és személyvonatpárok száma 5-8-ra emelkedett. A Magas-Tátra üdülőforgalmának ellátásában a Csorba-tói fogaskerekű vasút, a tátrai villamos HÉV és a tátralomnici HÉV egyaránt sűrű nyári menetrenddel (napi 9-12 vonatpár) jeleskedett.

A Kassa–Oderbergi Vasút legendásan jó minőségű személyforgalmát rendkívüli megterheltségű vasútvonalon bonyolította le. Törzsvonalán 1910 körül 24 óra alatt egy irányban 76, 1914-ben 84 „expedíciót” indított. Ezzel a világ legnagyobb forgalmú vasútvonalai közé tartozott.¹¹

1914 után az elegáns gyorsvonatok helyett a KsOd vonalán is katonavonatok közlekedtek. A polgári forgalmat kocsi-, mozdony- esetleg szénhiány vagy egyszerűen a zsúfoltság miatt újabb és újabb korlátozások érték. Az inflációval a tarifák is vészesen emelkedtek. 1915-ben a központi államok vasútjai tettek még egy kísérletet a békebeli személyforgalom felélesztésére. Így szervezték meg az egykori berlini Orient expressz utódját, a „Balkánvonatot”. Az illetékes vasutak legkorszerűbb járműveiből kiállított szerelvények a Berlin–Drezda–Bécs és Berlin–Breslau–Oderberg–Zsolna útvonalakon jutottak el Budapestre, és a magyar fővárosban egyesítve indultak tovább Belgrádon át Isztambulba. Egy nemzet-

közi vonat így kaphatott politikai szerepet, hiszen a „Balkánvonat” közlekedtetésének elsődleges célja a központi hatalmak és az általuk megszállva tartott balkáni terület közötti katonai-politikai-ideológiai egység kifejezése volt.¹²

Jegyzetek

- ¹ A Belvedere Meridionale VIII. évf. (1996) 5–6. számában jelent meg *A Kassa–Oderbergi Vasút rövid története*. Most és következő számunkban két fejezettel egészítjük ki a KsOd történetét.
Tekintettel arra, hogy a külső szemlélő a vasúttal elsősorban a személyszállító vonatok révén kerül kapcsolatba, a Kassa–Oderbergi Vasút történetének jelen fejezetében ezekkel foglalkozunk részletesebben. A korabeli vonatok megismeréséhez a szakajtó, a vasúti üzletjelentések, a korabeli menetrendek és levéltári adatok szolgálnak forrásul.
- ² A hatvan–miskolci közvetlen MÁV-vonal 1870. január 9-én készült el. TOMINAC JÓZSEF: *(A) Magyar Szent Korona országainak vasúttjai (1845–1873)*. Bp., 1905, Klösz György és fiai, 10. p.
- ³ MOL Közm. és Közl. Min. K 172. 348./1870. 5938.
- ⁴ Központi és Vasúti Közlekedési Közlöny [a továbbiakban: KVKK.] 1872. 233–234. p.
- ⁵ Lásd az 1871, 1873. évi menetrendeket.
- ⁶ KVKK 1873. 247. p.; *MÁV Almanach 1994*. Szerk.: Mezei István. [Bp., 1995,] MÁV Vig., 7. p.
- ⁷ KVKK 1877. 105. p.
- ⁸ A KsOd-dal kapcsolatban: KVKK 1877. 287. p., de a szaklap ezzel a kérdéssel éveken át foglalkozott.
- ⁹ A Kassa–Oderbergi Vasút üzletjelentése(i) (1874). Budapesti Közlekedési Múzeum könyvtára.
- ¹⁰ UDVARHELYI DÉNES: Baross Gábor emlékezete. In *Vasúthistória Évkönyv 1993*. Szerk.: Mezei István. Bp., 1993, KÖZDOK, 39. p.
- ¹¹ Ez a tempó, figyelembe véve a pálya hegyvidéki jellegét, és azt, hogy a KsOd a legnagyobb forgalmú, legjobban igénybe vett vasútvonal volt Magyarországon, rendkívül figyelemre-méltó. A MÁV síkvidéki marcheggi mintavonalán 67,4; míg a Déli Vasút a szintén kedvező lejtviszonyú Buda–Pragerhof fővonalán 52,8 km/h-s átlagsebességgel járatta gyorsvonatait. Ugyanakkor a MÁV hegyvidéki hatvan–ruttkai pályáján 43,8; míg a zágráb–fiumei vonalon 45,3 km/h-s sebességet ért el a KsOd-énál lényegesen ritkábban megálló gyorsvonataival.
- ¹¹ WILLHEIM GUSZTÁV: A Kassa–Oderbergi Vasút átadása. In *Magyar Mérnök és Építész Egylet évkönyve, 1921*, 82. p.
- ¹² Közl. Múz. Arch. 6/1. 281/73.; LOVAS GYULA – TÓTH SÁNDOR: *Az Orient-Expressz*. Bp., 1992, KÖZDOK; a „Balkánvonat” szép fotója a Zsolnától délre eső Ricsó állomáson: Mihály Kubinszky: *Dampf in der Puszta*. Wien, 1978, Verlag J. O. Slezak, 22. p.

Heves

Hajdani vármegyéink

Heves vármegye hazánk tisztán-inneni részének egyik vármegyéje volt, mely a Tisza jobb (s kis részben egészen 1950-ig a bal) partján helyezkedett el. Területe kisebb módosulásokkal a mai Heves megyének felel meg. Határai északon a történeti Nógrád és Borsod, keleten Borsod és Hajdú délen Jász-Nagykun-Szolnok, délnyugat felől Pest-Pilis-Solt vármegyék. Területe az 1891-es adat szerint 3878,35 km² volt.

Északi része hegyvidék, amely dél felé fokozatosan megy át az Alföld sík vidékébe. A vármegye déli része a Zagyva és a Tarna által feltöltött tökéletes síkság. Fő hegysége a Zagyva és a Tarna völgye között elhelyezkedő Mátra. Az Eger-patak völgyén túl emelkedő Bükk zömében már Borsod vármegye területére esik. Folyóvizei közül jelentősebbek a vármegye nyugati határát képező Zagyva, illetve a Tarna, amely Gömör vármegyében ered, a Mátra és a Bükk közötti dombvidéken végigfolyva összegyűjti a Mátrából lefutó kisebb patakokat (Tarnóca, Benepatak, Gyöngyös, Ágó-ér, Kígyós patak). A vármegye keleti részén az Eger és a Laskó patakok folynak. Heves vármegyének nevezetesebb állóvizei nincsenek, annál jelentősebb ásványokban gazdag forrásvizei, úgymint a parádi vas-timsós forrás, vasas és kénes savanyúvíz (*csevice*), a gyöngyösi vasgálicos timsós víz és az egri hévizek. Ásványkincsei közül a Mátrában előforduló színesérckész-

letek említhetők meg, melyek közül legjelentősebbek Recsk és Gyöngyösoroszi határában található rézérctelepek. Szarvaskő mellett a wehrli nevű vasérc fordul elő, ezenkívül főleg az építőanyagipar alapjául szolgáló kőzetek.

Lakóinak száma 1891-ben 233 785 fő, a népsűrűség 6,3 fő/km² volt. Nemzetiségi összetételét nézve a legmagyarabb vármegyék közé tartozott: 96,6% magyar, 0,7% német, 0,5% szlovák.

A lakosság fő foglalkozása az őstermelés. A földművelés és az állattenyésztés a vármegye alföldi részein a lakosság kizárólagos kereseti forrása volt. Legjelentősebb mezőgazdasági termékei a dohánytermesztésről, Heves, Csány és Hatvan vidéke pedig a dinnyetermesztéséről szerzett országos hírnevet. A szőlőművelés a filoxéra pusztítása következtében csökkent, de Eger és környéke mind a mai napig az egyik leghíresebb történelmi borvidékünk.

Az ipar kevésbé jelentős. Nagyobb ipartelepek az 1890-es években: 1 bútorgyár (Eger), 1 cukorgyár (Hatvan), 6 *búzakéminyítő-gyár* (Eger 1, Gyöngyös 5), 1 mezőgazdasági szeszgyár (Nádújfalu), 3 nagyobb és több mint 40 kisebb gőzmalom. Az üzleti élet élénkítésére szolgált 3 bank s 6 takarékpénztár, továbbá a Heves vármegyei gazdasági önszegélyező hitelszövetkezet.

Közlekedésének főere a MÁV budapest-kassai fővonala, amely a vármegyét hosszában szeli át, valamint az ebből kiinduló szárnyvonalak: a vámosgyörk-gyöngyösi, füzesabony-egri és a füzesabony-debreceni. Ezenkívül még megemlíthető a Mátra-vasút és a vármegye nyugati részét érintő Budapest-Ruttká vonal. Hajózás csak a Tiszán folyt.

Az a bizonyos kisördög lenyelt egy oldalt legutóbbi lapszámunk vármegye rovatából. A fatális hibáért a cikk újraközlésével kérünk elnézést Szerzőtől és a Kedves Olvasóktól. A Szerk.

Heves vármegye története

A honfoglalás előtt, mint a Kárpát-medence jelentős részében itt is avarok éltek. Az avarok emlékei az ún. csörsz-árkok, melyek két irányban futják végig a vármegye területét: Tisza-Jászberény-Kisköre; Csány-Erdőtelek-Füzesabony-Ároktő (Borsod vármegye). Általános vélemény az, hogy ezen árkok az avarok védelmi rendszerét képező gyűrűszerű sáncok maradványai.

A honfoglalás idején a magyarok Munkács felől Zemplénen és Borsodon át jöttek Heves területére. Velük együtt kun és besenyő törzsek is telepedtek itt meg. A kunok leszármazottai a Mátra alján élő palócok, a besenyők településterületére a mai Besenyőtelek és Dormánd helységnevek (Dormán egy besenyő törzsfő volt) utalnak.

Az államszervezés idején a későbbi történeti Heves vármegye (a hevesi és a patai főesperességek területe) valamint a Tisza bal partján lévő kemeji főesperesség alkotott egy királyi vármegyét. A vármegye igazgatási központja az Aba Sámuel által újjáépített Pata vára volt, melyet később újjávarnak ill. építőtőjéről Abaújjvárnak neveztek. Aba Sámuel építtette a vármegye első monostorát is Sáron (ma: Abasár). A XIII. század első felében a vármegye területén fekvő községeket hol Újvár, hol Abaújvár megyékben lévőknek említik az oklevelek, 1248-ban tűnik fel a Hevesújvár elnevezés.

1263-ban már a hevesi nemesi vármegye szerveződésének első jelével is találkozhatunk, mert öt vármegye összevont közgyűlésén külön említik Heves-Újvár megye nemeseit, de a hevesi ispán és négy szolgabírája által kiadott első oklevelet csak 1323-ból ismerjük. A kezdetben Heves-Újvár megye később csak Heves vármegye címen rendszerezett törvényhatóság közgyűléseit, s törvényszékeit a XIII. század után a mohácsi vészig állandóan Verpeléten tartotta, s a tiszti magisztrátust a fő- és alispánnal együtt négy szolgabíró kép-

viselte. 1498-tól találjuk feljegyezve az egri püspökök örökös főispáni tisztségét. Ez időtől a megyerendezési törvényig több mint három és fél évszázadon át a mindenkor egri püspök, majd érsek volt Heves vármegye örökös főispánja.

A mohácsi vész után vette kezdetét Hevesnek a viharos sorsa. A vármegye és az egri püspöki vár egészen 1540-ig Szapolyai János birtokterületéhez tartozott. Az ő halála után a vármegye meghódolt ugyan I. Ferdinándnak, de a Perényi Péter által megszállva tartott vár csak 1548-ban került teljesen a király kezébe. Perényi halálával Ferdinánd király megbízásából, s nevében Dobó István vette át a vár és a püspöki birtokok kezelését. 1548-tól rövid négy év alatt Dobó a várat úgy átalakította és felszerelte, hogy az 1552. szeptember 17-től október 19-ig tartó török támadást fényes győzelemmel verte vissza. Ezt követően Eger elestéig a védfallal körülvett város és vár politikai szerepe felértékelődött, hiszen nemcsak Heves hanem Külső-Szolnok és a Jászkun területek közigazgatásának is központja lett. A történelmi Külső-Szolnok vármegye területe 1552-ben Szolnok vára elestével török uralom alá került. A megye igazgatási és bírósági szervei elmenekültek. Mivel a török megszállás alá került területek visszaszerzéséről és az ottani uralom visszaállításáról sem a központi kormányzások, sem a vármegyék nemessége nem mondott le, így befolyását a török által meg nem szállt szomszédos vármegyék területéről próbálta érvényesíteni a megszállt területek lakossága felett. Ennek a törekvésnek törvénybeli kifejezése volt I. Miksa király 1569. évi III. dekrétumának 52. cikkelyében lefektetett parancsa, melyben törvényesíti, hogy „Külső-Szolnok vármegye részére Heves vármegye szolgáltatson igazságot”. A két vármegye jogi egyesítése továbbélt Eger törökök általi elfoglalása után

a hódoltság korában, s azt követően is egészen 1876-ig.

Eger elestével (1596) a vármegye hatósága előbb Rimaszombatra, majd a Nógrád vármegyei Fülek várába költözött. 1687-ig itt a török hódoltságtól mentes várban folytak a Szolnokkal egyesült vármegye közgyűlései, amikor is visszaköltözhetett Egerbe.

A hódoltság utáni visszatelepedés nehéz munkáját zavarta a felülkerekedett bécsi politika, mely az országot a töröktől visszafoglalt osztrák területként akarta bekebelezni. A Habsburg-uralkodóház elnyomó politikája érzékenyen érintette a hevesi nemességet, akik Telekessy István egri püspökkel és főispánnal az élen még 1703-ban csatlakoztak a Rákóczi-szabadságharchoz. Telekessy egészen 1710 októberéig Rákóczi híve volt, mikor is meghódolt Pálffy generális királyi hada előtt. A püspöki székhelyen Telekessy utódai közül Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly említhetők meg. Az 1770–80-as években Eszterházy építtette az egri líceumot, amelyből terveivel ellentétben sohasem lett egyetem, de ma a róla elnevezett tanárképző főiskolának ad otthont.

Az 1830–40-es években Heves haladó szellemű nemessége a reformtörekvések támogatójává vált, szembekerülve az aulikus törekvésű Pyrker érsekkel. Az ellentét több esetben véres közgyűlési összeütközéseket idézett elő.

Nem véletlen tehát, hogy a megyei nemesség többsége örömmel fogadta az 1848-as eseményeket. 1848 áprilisában a megyében is megkezdődött a király által szentesített törvények végrehajtása. Kiépülőben volt a polgári közigazgatás, elfogadták a jobbagyfelszabadítást. 1848 nyarán itt is létrejött a Nemzetőrség. 1849 februárjától a megye területe jelentős szerepet játszott a szabadságharc védelmi harcaiban. 1849. február 26–27-én Kápolna mellett történt a magyar honvédsereg súlyos veresége. 1849. március 30-án Egerben zajlott le a tavaszi

hadjárat utolsó előkészítő ülése, melyen Kosuth is részt vett. Április 2-án Hatvannál a magyar honvédség győzelmet aratott a császári csapatok fölött.

A szabadságharc bukása után is jelentős volt a megyei ellenállás (pl. szabadszereztetések szervezése a Mátrában). Az ellenállás az 1850-es évek végén az itáliai események hatására felerősödött, de eredményt nem tudott elérni.

Az 1860–61-es év rövid alkotmányosság alatt a vármegye a Határozati Párthoz csatlakozott.

A függetlenségre törekvő szellem az 1867-es kiegyezés után sem nyugodott. A kiegyezési törvény meghozatala után, mint az ország függetlenségét sértő törvény ellen tiltakozó határozatot hozott a vármegye, aminek az lett a következménye, hogy a központi hatalom királyi biztos kiküldésével egy évre felfüggesztette a megyei közigazgatást.

A dualizmus idején megindult a polgári fejlődés, fejlődésnek indult az ipar, a vármegyét bekapcsolták a vasúti közlekedésbe (lásd. korábban). Egy fontos közigazgatási eseményt lehet még a korszakból megemlíteni: az 1876. évi 33. tc. Heves területéről leválasztotta a korábbi Külső-Szolnok vármegyét, amelyből létrejött az önálló Jász-Nagykun-Szolnok megye.

Az első és a második világháború idején különösen fontos események a vármegye területén nem történtek.

Az 1950-es közigazgatási reform közvetlenül érintette a megye területét. Ekkor csatolták el a tisztántúli területeket (tiszafüredi járás) Szolnok megyéhez, és a pásztói járást Nógrád megyéhez. Nógrád és Borsod megyéktől pedig néhány falut Heveshez csatoltak. Így alakult ki a mai Heves megye, melynek további története már meghaladja e szerény ismertetés tárgykörét.

MOLNÁR ZSOLT

Komárom

A Trianon előtti Komárom vármegye területe 2825 km² volt, kelet felől Esztergom, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, nyugatról Győr, dél felől Veszprém és Fejér, míg északról Pozsony, Nyitra és Bors vármegyék vették körül. A vármegye területét 60 km hosszúságban metszi ketté a Duna, melybe a megye földjén ömlik bele a Vág-Duna, a Nyitra folyó és a Zsitva. Komárom megye csallóközi része, nemkülönben a már említett három folyó – Vág, Nyitra, Zsitva – alsó szakaszainak kiszélesedett völgye adja a komáromi síkságot. Legnagyobb ezek között az Öreg Duna, Vág-Duna, azaz felsőbb szakaszában érsekújvári Dunaág által befogott Csallóköz. Ennek az óriási szigetnek Komárom város, Csicsó és Alsónyárasd községektől határolt részét, kb. 650 km² területét foglalja magába Komárom vármegye. Hegységei közül elsősorban a Vértes hegység említendő, melynek legmagasabb csúcsa a 481 méter magas Körtvélyes tető, ezenkívül itt fekszik még a barnaszénben gazdag tatai hegység és a kőbányákban gazdag Gerecse-hegység.

A vármegye sem területileg nem oly nagy kiterjedésű, sem térszínileg nem mutat olyan óriási ellentéteket, hogy időjárás tekintetében róla, mint földrajzi egységről beszéljünk; éghajlata nagyjából hozzásimul a környezetéhez: a Kisalföldéhez és a Dunántúl északi és nyugati részéhez. A megye éghajlata kellemesen mérsékelt, az évi középhőmérsékletet figyelembe véve a tatai és ógyallai megfigyelő állomások közti differencia 0,5 C°.

A Trianon előtti megye termőterülete 265 649 ha volt. A mindenkor bőségesen termő föld fő terményei a búza, árpa, zab, rozs,

cukorrépa, kender mind elsőrangú minőségűek. A vármegye állattenyésztése előkelő helyen áll az országban, Európa hírének a bálolnai és kisbéri állami ménesek.

Az egykori sértetlen vármegye lakosainak száma 160 028, ebből Komáromban 20 000 fő élt. A megye 91 községe négy járásba volt beosztva, ezek pedig a következők voltak: Csallóközi járás, Gesztesi járás, Tatai járás, Udvardi járás. Ha a lakosság nemzeti

ségi összetételét nézzük:

	1900	1910
Magyar	138 758	58 549
Német	11 205	11 269
Tót	8 643	7 337
Oláh	41	459
Rutén	9	66
Horvát	84	189
Szerb	6	21
Egyéb	1 282	1 623
Összesen	160 028	179 513

Komárom vármegye már az rómaiak előtti kor egyik legműveltebb népét, a keltákat is magához vonzotta. A megye déli területén az azalok, keleten a Rába környékén pedig az araviszok telepedtek le. Kelta kultúra emlékei kerültek elő a Duna bal partján Komáromban, valamint Izsán és átellenben a Duna jobb partján, ahol a kelta település helyén létesült a római légió tábor és város Brigetio, miután időszámításunk első századában Traiánus császár itt helyezte el az első segédlegiót. A Duna innenső partján Izsánál épült erőd Marcus Aurelius 169-es kvádok elleni háborúja idejéből való. Marcus Aurelius Brigetiot újraépítvén, hogy kitüntesse a várost, 179 táján municipiális szervezetet adott neki, mint municipium azonban csak korlátozott községi szervezetet nyert. Brigetio a III. században virágzott leginkább, a legtöbb fel-

iratos emlék e korból való. A római világbirodalom hanyatlásával, kezdetét veszi a nép-vándorlás. A hunok által nyugat felé űzött gótok 378 után előzőnlik Pannóniát, valószínűleg ekkor pusztul el Brigetio is.

Az V. századi hun betörés és a vármegye területén letelepedett szarmaták után megfordultak itt a gótok is, kiknek helyébe rövid időre a longobárdok telepedtek. Őket Alboin 568-ban Itáliába vezette, így az 567-ben kötött szövetség értelmében Pannónia az avarok birtokába jutott. Bonfini szerint a Nagy Károly által megvert avarok a Csallóközben kerestek menedéket, Bél Mátyás szerint e feltevést támogatják a Csallóköz földalkotmányai is, melyeket a nép tatárülésnek nevez. Szerinte ezek avargyűri maradványok.

A frankok által elűldözött avarok helyébe szlávok települtek, fennmaradt okleveles emlékeink szerint Bánhidán, Majkon és Tatán szlávok laktak. A Tata melletti Tóvárosnak a XIII–XIV. századbeli oklevelek szerint *Villa slavonica* volt a neve. A IX. század közepén némileg függetlenítették magukat a Rábától Dunáig és Balatonig terjedő területen, melybe a történelmi Komárom vármegye is belesik és a Morva Birodalomhoz csatolták. A birodalom 894-ig Szvatopluk haláláig állt fenn, az elgyengült népet könnyű szerrel igazta le a 895-ben beözönlő magyarság.

A magyarság már korán letelepedett a vármegyében, amelyet az ősi magyar neveket megőrző Ete, Kamocsa, Kürt, Megyer, Ócsa, Szemere stb. szállásbirtokok nevei is igazolnak. Szabolcs vezéren kívül az Igmánd nemzetség a mai Igmánd falu tájékán, a kumai magyarságból származó Koppánok a Csallóközben telepedtek le, de helyet talált itt a Csák, a Szemere, Szák és a Miskolc nemzetség is – ez utóbbi Tata környékén. A Vág-Duna torkolatának vidékén a X. század folyamán Ketel nemzetségtől és népe telepedett meg, s a Vág-Duna és Duna összefolyásánál alakította ki szálláshelyét, melyet fia,

Alaptolma megerősített. A nemzetségtől így létrejött vára az államszervezéskor Komárom vármegye székhelye lett. Komárom vármegye az I. Szent István által alapított első vármegyék egyike.

A vármegyei szervezet kezdetben teljesen királyi volt, élén a várispán (*comes*) állt. A várszervezethez tartozó várnépnek több rendjét ismerjük, akik közül a legtöbb kiváltsággal a szent király jobbágysai rendelkeztek. A komáromi várszervezet egészen a XIV. századig fennállott. A mai vármegyei formát IV. Béla szervezte meg. Komárom megye XIII. századi alakja körülbelül megegyezett a Trianon előtti megye területével. A vármegye legfontosabb helysége a középkorban a régi Komárom volt. Komáromot IV. Béla 1265-ben, Károly Róbert 1331-ben, V. László pedig – aki itt született – számtalan kiváltságlevéllel ajándékozta meg. A megyében a komáromi váron kívül Tatán, Gesztesen, Oroszlánkőn, Perbetén és Vitámon voltak várak.

Szent István uralma alatt többször zavarták meg a megyét idegenek, például Boleszlav, aki 1010 és 1018-as években egészen a Dunáig akarta terjeszteni birodalmát. A szent király halálát követően trónviszály dúlt az országban, ez időkből örzi III. Henrik seregeinek elhajigált fegyvereinek emlékét még ma is a Vértes hegység neve.

Az elkövetkező évszázadok királyainak kereszténység megerősítéséért folytatott erőfeszítései után a XIII. század tett először próbára bennünket az „Európa védőbástyája” szerepben. A megye népe a Csallóközbe menekült a tatárdúlás elől. A tatárok távozása után IV. Béla elsősorban várak építését tűzte ki célul. Komárom megyében Walter comest bízta meg az erődítési munkálatokkal. Komárom első jelentős, korabeli városokat megillető szabadalmait 1265. április 1-jén kapta IV. Béla királytól – oklevelével Walternek adományozta Komáromot földjeivel, kaszállási, halászati és egyéb

jogaival, a város lakosainak olyan jogokat biztosított, mint amilyenekkel Buda polgárai bírtak.

A vegyesházból való királyok alatt sem lett békésebb a vármegye élete. 1312. június 15. után szabadult meg Felvidék és Komárom vármegye az őt sanyargató Csák Máté uralma alól. Károly Róbert a sokat hányatott Komáromot 1331-ben egy szabadalom levéllel a tárnoki városok sorába emelte. A megye Anjou Károly uralkodása alatt fennállt.

Luxemburgi Zsigmond gyakran megfordult Tatán és Neszmélyen. 1424-ben Erik skandináv királyt és Mánuel bizánci császárt is vendégül látta Tatán. Az utána következő Habsburg Albert kapcsolata végzetesnek bizonyult a megyével, ugyanis 1439. október 27-én Neszmélyen halt meg. Míg a rendek Krakóban királlyá választották Jagelló I. Ulászlót, addig Komáromban megszületett Albert utóda, V. László, kinek számára ide csempészte be a Szent Koronát Kottaner Ilona udvarhölgy.

A reneszánsz király Hunyadi Mátyásnak Komáromban világhírű gyümölcsöse volt, melyet „Aranykertnek” neveztek. 1490 elején Mátyás Komáromot, Tatát és Visegrádot fiának Corvin Jánosnak ajándékozta.

A mohácsi vészt követő trónviszályban Komárom és Tata I. Ferdinánd mellé állt. A török seregek 1529-ben léptek először a vármegye földjére, megszállva Tatát, Gesztet és Vitán várát. Ettől fogva Komárom lett a magyar-török hadműveletek központja. Az 1606-os bécsi béke után alig enyhült a török nyomás máris újabb sérelmek érték a megyét azáltal, hogy II. Mátyás idegen nemzetiségű kapitányokat állított Tata és Komárom élére.

A Rákóczi szabadságharc ideje alatt a megye népe Esterházy Antal főispán vezetése alatt nagy számban csatlakozott II. Rákóczi Ferenc seregéhez. A Komárom megyében folyó harcoknak különösen Vak Bottyán ge-

nerális volt a hőse, aki komáromi legényekből álló huszárezredével – mely mindig a megye területén táborozott – számtalan győzelmet aratott. 1705-ben a híres dunántúli hadjáratnak és a labanc–kuruc csapatok hadmozdulatainak lassan Komárom megye lett a kiindulópontja, ahol különösen Tata, Igmánd, Szőny, Neszmély játszottak fontos szerepet. Mária Terézia és fiának uralkodása alatt a várost több súlyos csapás érte, 1763-ban földrengés, 1767-ben tűzvész, 1783-ban ismét földrengés sújtotta a várost.

A napóleoni háborúk alatt a vesztes győri csata után Ácsnál is megütköztek a nemesi felkelők egy francia előőrssel, ahonnan a franciák visszavonultak. A főhadiszállás ekkor már Komáromban volt, kilenc zászlóalj gyalogság és huszonnégy lovasosztag állomásozott itt. A szerencsétlen wagrami csata (1809) után Komárom lett a monarchia központja. Az 1809-es schönbrunni békét, mellyel Ausztria szárazföldi állammá válik, I. Ferenc Tatán írta alá.

Komárom vármegye a magyar szabadságharcban igen fontos szerepet töltött be, mikor máshol már minden elveszett, itt még akkor is piros-fehér-zöld zászló lobogott! Komárom lelkes közönsége egyhangú lelkesedéssel szavazta meg 1848. augusztus 24-i közgyűlésén a haza védelmét szolgáló 190 000 forintot és a több mint 2000 főnyi önkéntes sereget, melynek főparancsnoka Kosztolányi Mór, őrnagyai pedig gróf Esterházy Pál és Csúzy János.

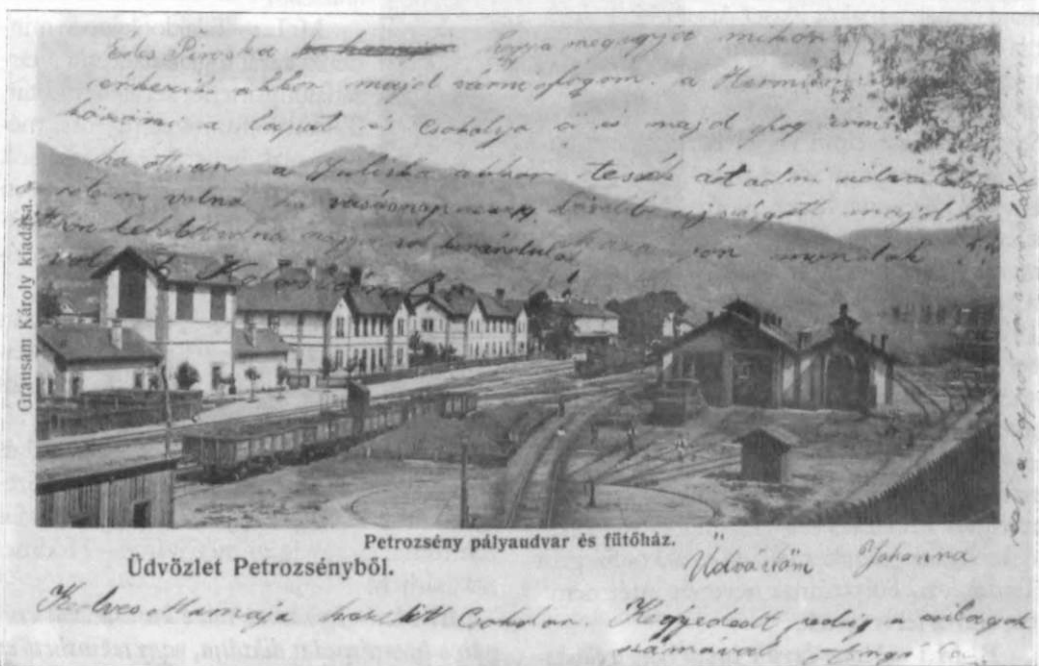
1848. december 16-án Guyon nagyszombati vereségét követően Komáromba húzódott vissza, Görgey pedig a 2. osztrák hadtest elől hátrált a Vértesig 1848. december 18-án. 1848. december 28-án Bábolna mellett Görgey és Windisgrätz csapatainak ütközete magyar vereséggel végződött. Az osztrákok megszállva tartották a megyét és Komárom várát is ostrom alatt tartották március 19-től április 22-ig, mely csak Damjanich seregeinek 1849. április 19-i győzelme után

szabadult fel. Nevezetes események helye volt Ács, Kisigmánd és Ószőny tájéka is, július 2-án, 11-én és augusztus 3-án itt arattak diadalt Komárom várvédői. Komárom várát Görgey távozása után Klapka György védte a Kászonyi és Aschermann hadtestekkel, valamint 310 nehézágyúval. Az erősséget 1849. október 4-én adta át Klapka az osztrákoknak, ezzel a magyar szabadságharc utolsó védőbástyája is az ellenség kezére került.

Az első világháború utáni időszak, a trianoni békeszerződés, 1920. június 4-e fájdal-

masan érintette Komárom vármegyét is. A diktátum Csehszlovákiának juttatta a vármegye Dunától északra eső részét, azaz 1364 km²-nyi területet és annak 81 744 lakóját. Az anyaországon belül maradt 1443 km²-t 118 937 lakossal közigazgatásilag Esztergom vármegyével egyesítették, a székváros Esztergom lett.

PETHEŐ ATTILA

Petrozsény pályaudvar és fűtőház.

Üdvözlét Petrozsényből.

VOLT EGYSZER EGY MAGYAR VASÚT

II. A RETEZHÁT HEGYSÉG KELETI RÉSZÉBEN EURÓPA EGYIK LEGGAZDAGABB BARNAKÖSZÉNVAGYONA REJTŐZKÖDÖTT. EZ INDKOLTA, HOGY AZ ELSŐ ERDÉLYI VASÚT MÁR MÁS FÉL ÉVVEL FŐVONALA 1868-AS MEGNYITÁSA UTÁN EGY 80 KILOMÉTERES SZÁRNYVONAL ÉPÍTÉSÉT VÁLLALTA PETROZSÉNYBE. ENNEK ÁLLOMÁSÁT LÁTJUK EGY KÉPESLAPON AZ 1900-AS ÉVEK ELEJÉN. A ZSIL-VÖLGYI VASÚT GAZDASÁGI JELENTŐSÉGÉT MUTATJA, HOGY A VILÁGHÁBORÚ ELŐTT A MÁV A VONAL VILLAMOSÍTÁSÁT TERVEZTE (MÁTHÉ ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYÉBŐL)

Akinek a hobbiját az állam támogatja –

Interjú Marjanucz Lászlóval

Az elkövetkező interjúalanyban egy vérbeli, a hivatását szerető történelemtanárt ismerhetünk meg. Tanszékünk „legsúlyosabb” egyénisége, aki öt gyermek édesapjaként is sikeresen veszi a szakma és az élet állította akadályokat – a család érdekeit mindig szem előtt tartva.

B. M.: – *Tanár Úr, mely vidékről származik, hol végezte iskoláit?*

M. L.: – Magyarországon születtem 1954-ben. E község Makó mellett található a román–magyar határon. Szülőfalumban jártam általános iskolába, majd onnan a makói József Attila Gimnáziumba kerültem – maga a költő is ebbe a gimnáziumba járt 1922-ben, s itt írta a *Szépség koldusa* című versét is. 1968-ban kerültem ide egy akkor speciális tantervűnek minősített osztályba, ez az orosz és német nyelv megemelt óraszám-ban való tanítását jelentette.

1972-ben érettségiztem, és ugyanebben az évben sikertelenül felvételiztem az egyetem orosz–német szakára. A következő évet hasznosan töltöttem, kiutaztam az akkori NDK-ba, és ott egy katolikus kórházban sikerült munkát találnom, ami jól megalapozta német nyelvi ismereteimet. Ehhez képest váratlanul orosz–történelem szakra jelentkeztem ide, az akkor Szegedi Tanárképző Főiskolának nevezett intézménybe, ahová fel is vettek.

B. M.: – *Mikor került tanárként a főiskolára?*

M. L.: – Már diákkoromban kialakult köztem és tanáraim között egy jó kontaktus. Először Bezdán Tanár Úrral alakítottam ki jó „munkakapcsolatot”, mert az Ő tudományos diákköri szekciójában kezdtem el dolgozni. A hazai németiség társadalmi egyesületeit kutat-

tam. 1977-ben fejeztem be a főiskolát, s katonaként jelentkeztem a debreceni egyetemre, ahol elvégeztem kiegészítő szakon a történelmet. Eközben már a doktori disszertáció témáján is dolgoztam, mely a Hódmezővásárhely hitélete, kereskedelme, gazdasága a dualizmus korában címet viselte. Az egyetem elvégzése (1982) és a doktori disszertáció megvédése (1984) között 1983-ban kerültem a főiskolára.

B. M.: – *Ha jól tudom, Ön legszívesebben helytörténettel foglalkozik?*

M. L.: – Tulajdonképpen mindenki azzal foglalkozik, aki a társadalomtörténet területén kutat. Társadalomtörténelmet jól és mélyen csak helytörténeti források alapján lehet írni. Az ember ilyen jellegű kutatásait általában szülőföldjén, vagy munkahelyéből adódó területen végzi leginkább.

Érdekes módon, Makóval kapcsolatban csak az eddigi eredményeket értelmező írásaim jelentek meg a makói múzeum és a tanácsgondozásában. A közelebbi társadalomtörténeti vizsgálódási területem Szeged, Szeged és környéke, illetve Hódmezővásárhely. Tehát Szeged – mint az Alföld egy kereskedő kulturális centruma, és egy igazi mezőváros – Hódmezővásárhely.

B. M.: – *Egy tanárnál e kutatásokat csupán a hivatástudat diktálja, vagy tekinthető ez hobbinak?*

M. L.: – A szakmájukat szerető értelmiségieknél ez egybeesik, szokták is mondani, hogy ne nagyon elégedetlenkedjenek a fizetésükkel, mert ők a hobbijuk üzésére kapnak állami támogatást. Az én esetemben ez tényleg egybeesik, mert a munkám jelenti az életemet.

Volt korábban egy másik – elég költséges – hobbim is, az utazás. Már gimnazistaként bejártam az akkori szocialista világot, és azóta is, ha tehetem, minden évben elutazom valahová. S végül de nem utolsósorban az egyik kedvenc időtöltésem az olvasás.

B. M.: – *Mostanában milyen történelmi témában folytat kutatásokat?*

M. L.: – Ez már nem helytörténet, hanem igazi országos történelmi téma – politikatörténet. A bécsi udvari hatóságok magyarországi politikáját vizsgálom. A másik téma, amelyben kutatok – ezzel az egyetemi és a főiskolai tanszék közösen foglalkozik –, a Bánát története a betelepüléstől az 1918–19-es elcsato-

lásig. E téma fontosságát az indokolja, hogy kb. száz éve jelent meg az utolsó tudományos munka a Bánatról.

B. M.: – *Hogyan lehetséges egyeztetni a családot és az oktató-kutató munkát?*

M. L.: – Ha konfliktusba kerül a család és a munka én rendszerint a család érdekeit tartom előbbre valónak, a munkát prolongálom, vagy osztom be másként, mert öt gyermek mellett az ő érdekeik és jövőjük szem előtt tartása minden egyéb szempontot megelőz.

B. M.: – *Tanár Úr, köszönöm a beszélgetést.*

PETHEŐ ATTILA

VOLT EGYSZER EGY MAGYAR VASÚT

III. AKKORTÁJT MÉG NAGY ESEMÉNY VOLT A FÉNYKÉPEZKEDÉS A VASÚTON, MIKOR IS AZ ALKALMAZOTTAK HOZZÁTARTOZÓIKKAL FELSORAKOZTAK A KAMERA ELŐTT, ÉS NEM RENDÉSZÉRT, –ŐRÉRT „HALLÓZTAK” A FORGALMI IRODA SÖTÉTJÉBE HÚZÓDVA. A TISZA-PARTI ZENTÁN IS ÖSSZEGYÜLT A „BABMÉRŐS” TISZTIKAR. A KÉP DÉLUTÁN HÁROM ÓRA KÖRÜL KÉSZÜLHETETT, ÉS A MÁSODIK VÁGÁNYON ÁLLÓ SZERELVÉNY LEHET AKÁR A SZEGEDI SZEMÉLY-, AKÁR A SZABADKAI VEGYESVONAT A HÉV-EKNÉL ELMARADHATATLAN XII OSZT. (KÉSŐBB 377 SOR.) SZERTARTÁNYOS GŐZMOZDONNYAL. A KÉSEI UTÓKOR SZEMLÉLŐJE SZÁMÁRA A HARMADIK VÁGÁNYON VÁRAKOZÓ PÁLYAKOCSI SEM UTOLSÓ LÁTVÁNYOSSÁG (MÁTHÉ ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYÉBŐL)

Szabóki Judit

Parthiscum

Apátfalva története, különös tekintettel a trianoni békeszerződés helyi következményeire

I. Apátfalva településtörténete

1. Apátfalva földrajzi fekvése

Apátfalva Csongrád megye déli részén a Maros folyó jobb partján fekszik. A falu nagyságát tekintve 3546 fő (1996) népességével középfalunak számít. A község közigazgatási területe 58,83 km², határa 9345 kh. (katasztrális hold).¹ Közigazgatásilag északnyugatról Makó, északról Királyhegyes, keletről Magyarcsanak határolja, mellyel már összeépült és időnként közös települést is alkotott. A falut délről a Maros folyó övezi, amely egyben határ Magyarország és Románia között. A község az M 43-as (E 68-as) főút mentén települt Makótól délkeletre mintegy 10 km-re, és Nagylaktól 7 km-re. A falu közlekedését az M 43-as főközlekedési útvonal határozza meg, de itt halad keresztül a Szeged–Mezőhegyes vasútvonal is.

2. Apátfalva története 1920-ig

Apátfalva község a Maros mellett települt, Csanád várával szemben, a mai Magyarcsanak helyén. Az első települést a Maros elsodrálással fenyegette, így egy második település felépítésére volt szükség a mai falu helyétől kissé keletre. A falu mai helyén sorrendben a 3. település. Apátfalva nevét onnan származtatják, hogy a falu valószínűleg a csanádi püspöki egyház birtokához tartozott. A szentté avatott Gellért püspök által Csanádon alapított Boldogságos Szűz monostorának apátja kapta donációba, az ő birtoka volt (az apát falva – „pátfalva” – Apátfalva). A monostor 1493-ban oszlott fel, javait a pápa a csanádi püspöknek adta át. Többek között Apátfalva is így került az ő birtokába.²

Az első írásos forrás a falu létezéséről 1334-ből származik, ahol Pothfalva néven tüntetik fel. Károly Róbert beleegyezésével a Szentföldön folytatott harc és a hit ellenségei ellen megindított hadjárat – amely XII. János pápa kezdeményezésére indult – költségeinek gyarapítására 1332 és 1337 között pápai tizedjegyzők járták az országot, jegyezték fel a falvak neveit és a fizetendő adó összegét.³ A tizedjegyzők csanádi egyházmegyeről fennmaradt lajstrom szerint Pál plébános Apátfalváról 5 garas pápai adót fizetett, tehát már akkor is népes település lehetett.⁴ 1334 után sokáig nem találni említést a község létezéséről. Elképzelhető, hogy ennek oka a csanádi vár körül lezajló háborúskodásokban, illetve azok alkalmával történt veszteségekben keresendő. Az erre vonatkozó apátsági iratok azonban elvesztek.

Az 1514. évi parasztháborúban Dózsa György egyik előcsapata május 23-án Apátfalvánál szenvedett vereséget Báthory István temesi főispántól és Csáky Miklós csanádi püspöktől. Május 27-én az apátfalvi révnél Dózsa karóba húzatta Csáky püspököt megtorlásul a Balog Péter által vezetett paraszthadsereg vereségeért.⁵

A török hódítás során Ahmed bég 1552-ben bevette Temesvárt, s utána a török csapatok többször is végigpusztították a vidéket. Apátfalva lassan vált lakatlanná, a folyamat 1566 után meggyorsult. 1573-ra valóban elnéptelenedett a falu, temploma romba dőlt, lelkesésé-

ge megszűnt. Ettől kezdve mintegy 80-100 évig pusztán állt, vagy alig laktak területén, ami semmi esetre sem jelent faluszerű települést.⁶ Apátfalva területét – mint gazdátlan földet – II. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1649. december 2-án Fejér Ábrahám borosjenői lovas vitéznek adományozta. Ekkor kezdett a lakosság újra letelepülni, de már nem az eredeti helyén.⁷ 1686-ban 8-10 család lakott a faluban, de egy török támadás csírájában elpusztította a települést. A XVII. század végére a császári csapatok már kiszorították a törököt az Alföldről és megkezdődhetett a terület újranépesítése, közigazgatási beosztása.

A falu 1697–1751-ig a 24 községet magába foglaló marosi (aradi) szerb határőrvidékhez tartozott Új-Csanáddal együtt, gyér magyar lakossággal. Az ekkortájt keletkezett Új-Csanád (mai Magyarcsanád) szerb lakosságával úgyszólván „elnyelte a falut”. Ez az oka annak, hogy még 1757-ben is *Új-Csanád alias Apathfalva* néven fordul elő.⁸

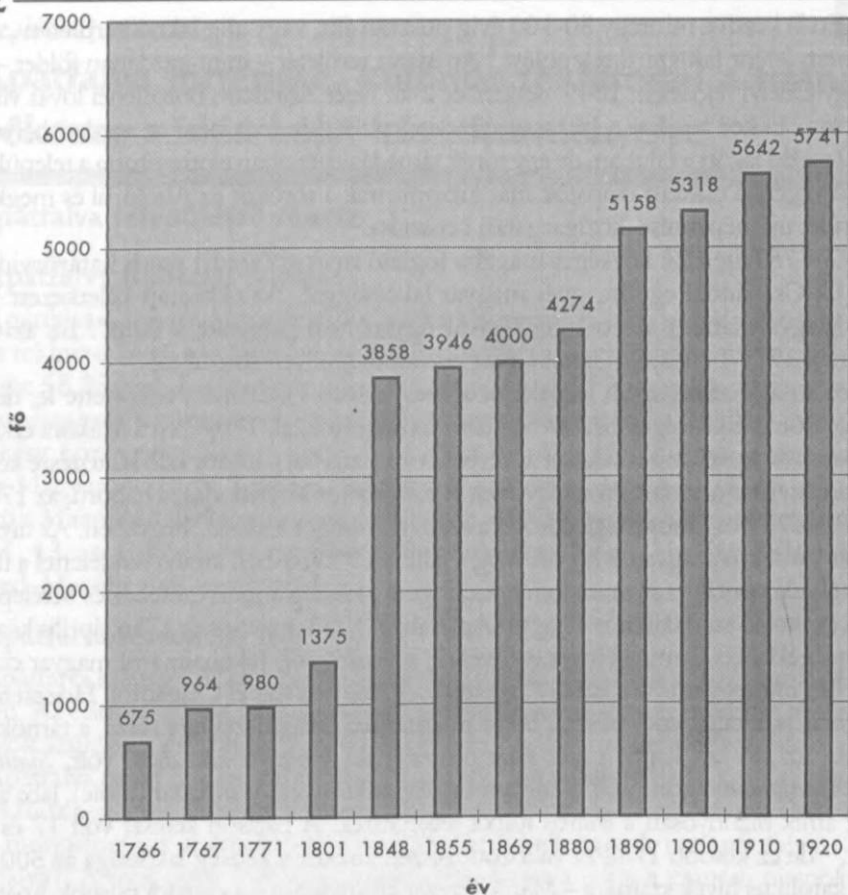
A környékre a nagyszámú szerb lakosságot a bécsi udvari Haditanács telepítette le, de az idegen szerb határőrök Ellenséges viszonyban éltek a magyarokkal. 1709-ben a Makóra érkező kurucok a városból és Apátfalváról viszont a szerbeket a Maros bal partjára való költözésre kényszerítették, ahonnan már nem is költöztek vissza. A folyamatos kivándorlás, a háború, az 1708-as, majd az 1738–1739-es pestis megritkította a szerb lakosságot Csanád megyében. Az üresen hagyott telkeket katolikus magyarok kapták meg a faluban.⁹ 1751-ben királyi rendelettel a falut kamarai igazgatás alá vonták, s az uradalom hozzáfogott a község átszervezéséhez és betelepítéséhez. Ekkorra az utolsó szerb lakos is elhagyta Apátfalvát, 1752. március és 1756. április között a környező községekből, valamint Heves megyéből, a Jászságból, Jákóhalmáról magyar családok települtek be (mintegy 40-50 család).¹⁰ Apátfalva 1762-ben vált el Csanádtól. Hozzá tartozott ekkor Tárnok pusztá, Szecső pusztá, Belez pusztá fele, Dáli pusztá egy része, a tárnoki és szecsői szigetek. Ez idő tájt kapta a falu saját pecsétjét is. A pecsét kör alakú volt, *Sigillum Communitatis Apadfalvansis* körirattal. Középen egy élénken figyelő vízimadár (bíbic), lába alatt kék hullámok, amik bizonyosan a Maros folyót jelképezték. A pajzson kereszt volt 17 és 64 évszám között,¹¹ de ez később 1753-ra változott, hiszen amikor a község lakossága az 500 főt meghaladta, a katolikus hívek számára – Mária Terézia kívánságára – a csanádi püspök Apátfalvát önálló plébánia rangjára emelte. Engel Antal csanádi püspök a falu első plébánosává Moholányi Istvánt nevezte ki.¹² 1754-ben a magyar királyi udvari kincstár segítségével a falu lakói nekiláttak a templomépítéshez, amelyet 1757-re fejeztek be. (A ma is álló plébániaépület 1800 és 1802 között épült.)¹³ 1767–1768-ban újabb lakosok érkeztek a Jászságból, Gömör, Hont és Nógrád megyékből. Ezek a telepesek adták Apátfalva népének azt a jelleget (pl. hímzés, beszéd), ami a környékbeli lakosoknál nem található meg.¹⁴

Az 1767-es urbéri összeírásból kiderül, hogy Apátfalván 128 tiszta magyar telkes gazda, 47 zsellér élt, az összlakosság pedig 964 fő volt.¹⁵ A faluban kevés nemzetiség élt, szinte tiszta magyar volt a lakosság a XVIII. században. A románok és szerbek a szomszédos Magyarcsanádon éltek.¹⁶

Év	Magyar		Szerb		Román		Bizonytalan		Összesen	
	cs. fő	össz- lélekszám	cs. fő	össz- lélekszám	cs. fő	össz- lélekszám	cs. fő	össz- lélekszám	cs. fő	össz- lélekszám
1766	118	590	-	-	-	-	17	85	135	675
1771	165	825	8	40	13	65	10	50	196	980
1801/1802	265	1325	-	-	-	-	10	50	275	1375

1. ábra. A NEMZETISÉGEK ARÁNYA APÁTFALVÁN A XVIII. SZÁZADBAN

(BOHDANECZKY: II. SZ. STATISZTIKAI KIMUTATÁS)

2. ábra. A NÉPESSÉGSZÁM NÖVEKEDÉSE APÁTFALVÁN 1766-TÓL

A lakosok száma az 1766 óta Magyary István plébános által rendszeresen vezetett anyakönyv szerint folyamatos emelkedést mutatott, a falu Csanád vármegyében igen előkelő helyen szerepelt népesség tekintetében, hiszen a XVIII. században 5-6. helyen állt.¹⁷ A XIX. század folyamán a lakosság száma tovább emelkedett, noha a gyakori kolerajárványok ezt hátráltatták. A legnagyobb járvány 1831-ben Galíciából érkezett a keleti megyékbe. A napkeleti *epemirigy betegség* (Cholera, kolera) 1831. július 29. és szeptember 10. között 137 emberéletet követelt a faluban.¹⁸

Az 1848–1849: évi forradalom és szabadságharc hadműveletei nem nagyon érintették Apátfalvát, viszont hajlékot nyújtott a Bánságból és 32 községből érkezett 6000 menekülő számára.

Az 1840-es években merült fel új iskola építésének gondolata a faluban és 1848. május 28-án történt meg az alapkövetétel. A szabadságharc miatt az építkezés elhúzódott, de 1854. november 21-én az épületet átadták két tanteremmel és két tanítói lakással. 1855-ben leánytanítói állás létesült, majd – az Eötvös-féle 1868/XXXVII. tc. értelmében – 1869-től a faluban népiskola működött, vegyes osztályok alakultak, emellett létrehozták az iskolaszék intézményét is. A tanulók létszámának növekedése tette szükségessé egy harmadik tanterem

megépítését, ahol 1872. május 1-jén kezdődött meg az oktatás. A tanyai diákok számára két iskolát építettek 1892-ben és 1894-ben. 1876-ban igazgatótanítói állást szerveztek, az állást Sümeghy István budai tanító nyerte el 1876. október 1-jétől. Az ő igazgatósága alatt fejlődött az elemi iskola tanerőssé. Az első óvoda 1892-ben nyitotta meg kapuit, mely azóta is változatlan helyen működik. Az óvónői feladatokat akkor még egy személy látta el.¹⁹

De nemcsak az oktatás, hanem az egészségügy és gazdaság terén is történtek előrelépések. Az 1876 szeptemberében tartott tanácsülésen merült fel az orvosi ellátatlanság problémája. A megszületett megállapodás szerint az orvos Apátfalván lakott, de több falut látott el évi 700 Ft járadékért. Hozzá tartozott Magyarcsanád és Beka falvak. A körzeti orvos mellett azonban még sokáig megmaradt a bábaasszonyok szerepe az egészségügyi ellátásban.²⁰

A gazdaság terén a Marosnak, valamint az Arad–Szeged, illetve Hódmezővásárhely–Makó–Nagyszentmiklós közötti vasútvonal megépítésének volt jelentős szerepe. A Maros mindig is nagy jelentőségre tett szert a falu életében. A folyón szállították már a középkorban is az Erdélyből származó sót, fát, valamint a kertészségek által termelt dohányt, melynek lerakata a falu 1806-ban épült ötemeletes kincstári dézsma magtárában volt.²¹ A Maroson folyó kereskedelem bizonyítékeként szerepel emellett egy 1886-os rendelet, mely szerint az Apátfalvánál kikötő hajóknak 1-2 korona kikötési díjat kell fizetniük. A folyó 1820-as áradásával egy teljes utcát elsöpört, helyébe építették 1821-től a 10 láb magas védtöltést, de a munkálatok csak 1846 után vettek nagyobb lendületet. Ekkor határozták el ugyanis a Tisza és a Maros töltéseinek összekötését. 1852-ben új védtöltés készült, de a folyó 1855-ben azt könnyedén átszakította.²² 1879-ben a községi bíró szükségesnek látta a marosi védtöltés további erősítését, „4 láb széles és 3 láb magas oldalerősítést”.²³ A Maros legfontosabb átkelőhelye Csanádnál volt. Már a Gellért legenda is említést tesz róla, a révet Dózsa hadai, majd a török is igénybe vette. 1835-ben a rév azonban „oly rossz állapotban vagon, hogy a dolgoknak ily fekvésében az általjárásnak végképpen megszüntetése előre látható”.²⁴ Az egyre növekvő forgalom következtében már a reformkorban felmerült egy állandó híd gondolata. Csanád megye a kamarához, Torontál vármegye a Helytartótanácsához fordult ezügyben. A megvalósulásig 60 év telt el.

Addig az apátfalvai kompjárat látta el a környék ilyen gondjait. A Maros szabályozása következtében egyes apátfalvai birtoktestek (Tárnok, Szecső stb.) a Maroson túlra kerültek, ezért célszerűnek látszott a külön átkelőhely létesítése. Erre azonban a falu királyi szabadalommal nem rendelkezett. A kompközlekedés kb. 1878–84-ig működött, amely tekintélyes mennyiségű fát és marhát szállított Bánátból. 1884-ben az alispán a kompközlekedést tiltotta.²⁵ A megszünt apátfalvai komp feladatait az 1903-tól engedély nélkül működő tárnoki komp vette át, amely Makó és Apátfalva határában, az ún. Fehérháznál közlekedett. 1907-től személy- és teherszállításra alkalmas magánhasználatú kompjáratra kapott engedélyt Szakács Gábor a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyásával. (A kompjáras helye Makó–Apátfalva határszélnek a Maros folyó jobb partjával képzett metszésponttól felfelé számított 230 méterre esett.) Fenntartója a makói székhelyű Tárnoki Gazdasági Egyesület lett, a komp 1920-ig működött.²⁶ Csanád vármegye időközben az államkincstártól megvásárolta a révvámjogot és fedezte az állandó híd építésének 175 391 Ft-ot kitevő költségeit. A felépítéstől, 1894-től 1918-ig a közúti híd jelentős forgalmat bonyolított le. Ezt követően csupán a kettős birtokosok használták. 1942 őszén egy vihar során az aláaknázott híd Románia felőli szakasza – a román fél véleménye szerint – egy villámcsapástól felrobbant. A híd megmaradt acélszerkezetét Romániával történt megállapodás értelmében 1956–1957-ben a Hidépítő Vállalat bontotta le.²⁷

A gazdaságot – mint említettem – az Arad–Szeged közötti vasútvonal megépítése pozitívan befolyásolta. A munkálatokat 1881-ben kezdték el, és 1883-ban készült el az Arad–Szeged vasútvonal teljes hosszában, 121,4 kilométer hosszúságban.²⁸ 1883. május 20-án ünnepélyes keretek között történt a vonal átadása. A falu vezetőségének döntése értelmében a falu hozzájárult a vasút megépítéséhez, az Arad–Csanádi Vasút Rt.-től 100 részvényt vásároltak 10 000 Ft értékben azzal a feltétellel, hogy a vonat megáll Apátfalván. A vasút egyben a személyi és kereskedelmi forgalmat is elősegítette, s a faluban 1872 óta tartott 4 országos és 104 helyi vásárt is többen látogatták.²⁹ Az arad–borosjenő–brádi vonalat magába foglaló Arad–Körösvölgyi Vasút, valamint az arad–szegedi vonalat kezében tartó Arad–Csanádi Vasút az 1893/X. tc. értelmében az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak (ACSEV) név alatt egyesült. Az ACSEV fénykora a világháború kitörésekor szakadt meg.³⁰

A hódmezővásárhely–makó–nagygyógyi vasút gondolata Apátfalvát érintően 1893. december 1-jén született meg, amikor is Egresi Péter levélben értesítette Meskó Sándor Csanád megyei alispánt, hogy a „*hódmezővásárhely–makói vonalszakasz helyett a hódmezővásárhely–apátfalva–csanádi és nagygyógyi vasútvonal vétetnék célba.*”³¹

Az előmunkálati engedélyt a Temesvártól Nagygyógyon át Német- és Szerbcsanád érintésével az ACSEV apátfalvi állomásáig történő vasútvonal kiépítésére, innen Makó és Földeák irányában Hódmezővásárhelyig vezetendő gőzmozdonyú helyiérdekű vasútvonalra 1894. november 21-én adták meg. Csatolták hozzá a szükséges Maros-híd építésére vonatkozó követelményeket (6 m széles legyen a közúti és vasúti forgalom lebonyolításához egyaránt).³²

A vasútvonal későbbi megvalósulása során a közös használatú (közúti és vasúti) híd helyett külön vasúti hídszerkezet épült,³³ melyre a kormány 1901. augusztus 10-én 314 000 Ft-os hozzájárulást helyezett kilátásba.³⁴ Apátfalva mindössze 20 000 koronát szavazott meg a vasútra. A Maros-híd építése a vasútvonal költségeit jelentősen megrágitotta ugyan, de a híd földmunkáinak megkezdését Láng Lajos kereskedelemügyi miniszter 1902. június 18-án engedélyezte.³⁵ 1903 szeptember 10-én történt meg az Ócsanád közelében épült 700 m hosszú Maros-híd teherpróbája, „amely a híd erősségét igazolta” – írta a *Vásárhely és vidéke* című lap. A próba után a közlekedés azonnali megkezdését engedélyezték.³⁶ A híd Románia felőli szakaszát 1919-ben felrobbantották. Helyreállítására nem került sor, a síneket felszedték, a híd romjait közös megegyezés alapján 1956-ban a MÁVAG bontotta le.³⁷

Apátfalva fejlődése az első világháború alatt stagnált, 1400 főt hívtak be a királyi hadseregbe, így nélkülözni kellett őket a gazdaságból. Az októberi forradalom nem érintette a falut, de a Tanácsköztársaság bukása utáni idegen megszállások annál inkább. 1919. május 5-én francia csapatok jelentek meg a faluban. A francia uralom azonban csak öt napig tartott, május 11-én román katonaság szállta meg a községet. A megszálló csapatok parancsnoka július 26-án hozott rendeletet a rekvirálásokról. A román katonai parancsnokság összegyűjtötte a faluban található gazdasági eszközöket (cséplőgépeket, vetőgépeket, boronákat, kerékpárokat, varrógépeket, ekéket, kéziszerszámokat stb.), a ruhaneműket és ékszereket, majd Romániába szállították. A jószágokat lábon hajtották el, a vetőmagokat szintén elvették.

A környéken Apátfalvánál volt a legnagyobb felkelés a rekvirálások ellen, ami a megtorlás alkalmával 1919. május 23-án 38 emberéletet követelt, 86 főt szállítottak börtönbe. A bírósági tárgyalások után 11 hónap elteltével 51 embert hazaengedtek nyíregyházi, debreceni, békéscsabai, gyulafehérvári börtönéből, 2 ember időközben Craiovában meghalt, 22 fő

pedig csak 1924-ben térhetett onnan ismét haza a kormány politikai fogolycseréje révén. A román megszállás 1920. április 30-án ért véget Apátfalván, igen szomorú mérleggel. A hivatalos rekvirálás 35 millió koronájához társult még 45 millió korona „szabadságrablási” kár, és a pénzben nem mérhető veszteség, emberélet.³⁸ A változás 1920 nyarán kezdődött, és ha mérsékelt ütemben is, de megindult az újbóli fejlődés.

3. A trianoni békeszerződés legfontosabb passzusai

Az első világháborút lezáró párizsi békeszerződések Magyarországra vonatkozó részét 1920. június 4-én délután 4 óra 30 perckor írták alá a versailles-i Nagy-Trianon palotában. A 364 cikkből álló békeszerződést 1921. július 26-án cikkelyezte be a magyar nemzetgyűlés. (1921/XXXIII. tc.) A XXVII. cikk értelmében Magyarország területét 282 000 km²-ről 93 000 km²-re, lakosainak számát 18,2 millióról 7,6 millióra csökkentették.

II. Trianoni helyzetkép Apátfalván és szűkebb környékén

1. A tények

A századfordulón Csanád megyei viszonylatban a színvonalas gazdálkodás eredményeként a község átlagon felüli jövedelemhez jutott. A föld AK értéke az országos átlagnak csaknem kétszerese volt, viszonylag igen csekély földterülettel boldogulni lehetett. Kialakult az intenzív belterjes kertészet, különösen a hagyma-, korai burgonya- és gyökérzöldségtermelés. Jelentős területet vetettek be takarmánynövényekkel, dohányból is nagy mennyiség származott a faluból. A Maros mentén szőlő- és gyümölcstermelést folytattak.

A XX. század elején Apátfalva mezőgazdasági foglalkozású kereső népességének mintegy 1/3-a volt önálló birtokos és bérlő, a mezőgazdasági keresőknek csak 7,6%-a volt cseléd, 35,8%-uk kereste mezőgazdasági munkásként kenyerét. A békeszerződés értelmében Apátfalva határából 1082 kh-at, azaz a Marostól délre eső birtoktesteket (Tárnok, Szecső) Romániához csatolták. Elvesztették az apátfalviak az Ócsanádon lévő szántóföldjeiket is. Ez 148 telkes gazdát érintett, összesen 214 kh. területtel. Így az egy mezőgazdasági lakosra jutó 2,30 – 2,64 kh. 2,12 kh-ra csökkent, szemben a megyei 2,52 kh. átlaggal.³⁹ A megmaradt 8966 kh. megoszlása 1920-ban a következő:⁴⁰

1–10 kh-ig	4481 kh.	920 egyén	(50 %)
10–50 kh-ig	3260 kh.	178 egyén	(36,3 %)
50–100 kh-ig	380 kh.	6 egyén	(4,2 %)
100–500 kh-ig	845 kh.	3 egyén	(9,5 %)
500– kh-ig	–	–	–

3. ábra

Az adatokból a föld nagymértékű elaprózódására következtethetünk. A folyamat bizonyítéka az 1935-ben készített felmérés, mely szerint a mezőgazdasági keresők mintegy 85%-ának volt saját vagy bérelt földje, de a gazdaságok 37,1 %-a egy kh. alatti, 36,7 %-a pedig 1–5 kh. területű.

Apátfalva				Csanád megye		
A birtok nagysága (kh.)	A gazdaságok száma (%)	A gazdaságok területe (%)	A gazdaság átlagos területe (kh.)	A gazdaságok száma (%)	A gazdaságok területe (%)	A gazdaság átlagos területe (kh.)
1 kh-nál kisebb szántóval	19,2	0,9	0,2	26,2	1,0	0,3
szántóval	17,9	2,3	0,6	15,5	1,2	0,6
1-5 kh.	36,7	20,1	2,5	33,6	10,9	2,4
5-10 kh.	13,8	21,6	7,1	10,3	10,0	7,2
10-20 kh.	8,8	27,6	14,2	8,2	15,5	14,0
20-50 kh.	3,5	21,4	27,4	4,9	19,6	29,6
50-100 kh.	0,2	2,6	59,5	1,0	9,0	67,8
100-200 kh.	-	-	-	0,3	4,4	128,7
200-500 kh.	0,1	3,4	313,0	0,1	7,4	310,1
500-1000 kh.	-	-	-	0,1	6,0	690,1
1000 kh.	-	-	-	0,0	15,0	4723,8
Összesen:	100,0	100,0	4,5	100,0	100,0	7,4

4. ábra. APÁTFALVA ÉS CSANÁD MEGYE BIRTOKVISZONYAI 1935-BEN (HALÁSZ: I. M. 18. P.)

Trianon után Csanád vármegyét értelemszerűen át kellett szervezni. A vármegye négy községet elveszített, de emellett az 1923/XXXI. tc. értelmében közigazgatásilag ideiglenesen egyesítették Csanád vármegyét Csonka-Arad és Csonka-Torontál megyék községeivel. Az egyesítés 1924. január 14-én történt meg ünnepélyes keretek között. Torontál vármegyéből kilenc község maradt meg, ezek az egyesített vármegyében a torontáli járás nevet kapták, Arad vármegyéből az eleki járás maradt meg öt községgel.⁴¹ Ezáltal Csanád-Arad-Torontál E. E. (egyelőre egyesített) vármegye területe az eredeti 297 931 kh-ról 340 163 kh.-ra emelkedett.⁴²

Az új vármegye gazdasági fellendülésének és gyarapodásának elengedhetetlen feltétele volt az utak és vasutak helyreállítása. Előbbiek esetében a Pécsköi Bazaltbánya Rt.-vel kötött útépitési szerződés hozott megoldást. Vármegyei kezdeményezésre több új út épült a falvak és városok összeköttetésére, többek között az apátfalva–királyhegyesi vicinális közút 9–14 km közötti szakaszának kiépítése is. 1926-ban nyertek foganatosítást továbbá az apátfalva–szerbcsanádi közúton lévő Maros-határhíd vasszerkezetének mázolásai, illetve ke-rekhrítóinak vasbeton szerkezetté való átépítési munkálatai.⁴³

A vasút helyzete korántsem volt ilyen egyszerű. A békeszerződés az ACSEV-et két részre szakította. Egyharmada (135 km) megmaradt magyar vonalnak, kétharmada (277 km) pedig román kézre került. A románok 1920 április 30-tól kezdve a vasút összes mozdítható anyagát, használható járműveit, szinte a teljes mozdony- és kocsiparkot magukkal hurcolták. 1923 január 1-jén a súlyos gondokkal küzdő ACSEV magyar vonalainak üzemét, így a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút vette át, 1927. február 5-én pedig megalakult az ACSEV magyar vonalaiból a Szeged–Csanádi Vasút Rt. Ezekben az években indult meg az említett vasútvonal reneszánsza.⁴⁴

A trianoni határvonal a Délvidék vízrajzi egységét is megbontotta, mert a belvizeknek természetes lefolyása nem a Maros folyó felé, hanem attól délre volt. A határvonal folytán Csonka-Torontál vármegyének egye keskeny sávja maradt magyar impérium alatt, s az Aranka csatorna és az ún. Pogány-ér érdekelttségébe tartozó torontáli területek természetes vízlevezetőjüktől elvágtak. Súlyossá vált a helyzet a Maros és a Körös folyó kettévágása folytán is, hiszen e szeszélyes folyók tavaszi hóolvadás és nagy csapadékbőség idején árvizekkel

fenyegettek (az 1925. évi karácsonyi árvíz során Magyarcsanád és Apátfalva forgott veszélyben). Az árvizek megakadályozására egyidejű magyar és román védekezésre lett volna szükség.

A bel- és árvízveszélyt annak a csatornának a megépítése hátrította el, amely a vízjogi hatóság engedélye alapján a Szárazéri Belvízelvezető Társulat által készült el a makó-békéssámsoni csatorna és a Szárazér metszéspontján, amely összeesett a társulat által az 1890-es években létesített sámson-apatfalvi csatorna végével. 1926-ban 19 078 m csatornavonal, 1927-ben 68 550 m hosszú szakasz készült el.⁴⁵ A Belügyminisztérium a községi élet fejlesztésére 1926-ban elrendelte, hogy minden község és közigazgatási telefonállomással látandó el. Ennek eredményeképpen Apátfalván is fejlesztették a tömegkommunikációt, folyamatban volt a szomszédos megyék összeköttetése is. 1926-ban az ivóvíz hiánya miatt a községben 4, a két tanyai iskolánál egy-egy új artézi kutat fúrtak, a vízellátást így elsőrendűnek minősítették. A következő évben létesítették a faluban a villanyvilágítást, a közvilágítás is megoldottá vált. Az 1927. év folyamán, és az ezt követő években oldották meg a járdák megépítésével az utcák járhatóságát, rendezték a hetipiacok és a kirakodóvásár kérdését is, amelyek így elkülönített helyen működhetek. Mindezen eredmények Lukács Sándor jegyző áldozatos munkáját dicsérik.

1926-tól a Római Katolikus Egyház folytatta a polgári iskolai oktatást, közel 40 apátfalvi és magyarcsanádi hallgató nyert oktatást, I-IV. osztályig a faluban.

Az 1926-os év után a mezőgazdaságban is fellendülés következett be. A vármegye központi járásában és Apátfalván is a korai burgonyatermelés szépen megindult. Tartottak előadásokat az istálló- és műtrágyázásról, a gyommentes gazdálkodásról, a kukoricamolylról, a nemesített vetőmagvakról és egyéb közérdekű kérdésekről. A legelők, delelők fásítása is folyamatban volt. A járásban közel 1000 fát ültettek 1926 folyamán, az eperfák viszont fogyóban voltak, a selyemhernyó-tenyésztés hanyatló állapotú volt. A káros növényeket kellőképpen irtották, a gyümölcsfák ápolása iránt is fellendült az érdeklődés. A mezőgazdaság fellendülése után a lakosság adóit pontosan fizette, végrehajtásra alig volt szükség.

A kulturális ügyek terén a legfőbb gondolkodás tárgyát a hazaért hősi halált haltakról való megemlékezés képezte. 1925-ben a vármegye központi járásában elsőként a faluban hősi szobrot állítottak fel az elhunyt 213 apátfalvi lakos emlékére. Az emlékművet 1000 négyyszögöl bekerített, parkírozott terület védi.⁴⁶

Az áttekintés alapján jól érzékelhető, hogy a faluban 1927-ben mind a polgári, mind a gazdasági élet visszatért ismét természetes állapotába és megindulhatott a lassú, de eredményes fejlődés. Ezt látszik alátámasztani az a demográfiai felmérés, amit Joó Imre végzett 1931-ben. Eszerint Apátfalva lakóinak száma 1920-ban 5741 fő volt. Ebből anyanyelv szerint:

– magyar	5699 fő
– román	111 fő
– német	25 fő
– tóth	2 fő
– egyéb	4 fő
összesen:	5841 fő

Az eltérő számadatok úgy alakultak ki, hogy többen kétnyelvűnek vallották magukat. A lakosság vallás szerinti megoszlása:

- római katolikus	5422 fő	94,5 %
- református	237 fő	4,3 %
- izraelita	38 fő	0,6 %
- ágostoni hitvallás	14 fő	0,2 %
- görögkatolikus	12 fő	0,2 %
- görögkeleti	10 fő	0,1 %
- egyéb	8 fő	0,1 %

A természetes szaporodás indexe 1920–1929-ig mindig pozitív volt, a vezető halálokok a csecsemőhalálozás és a tuberkolózis szerepelt. Demográfiai felmérés 1920–1929-ig:

Év	Lakosság száma	Születés abszolút száma	Halálozás abszolút száma	Természetes szaporulat	Csecsemő-halálozás
1920	5741	179	87	92	24
1921	5833	190	109	81	34
1922	5914	145	130	15	30
1923	5929	142	105	37	22
1924	5966	156	93	63	18
1925	6029	155	98	57	33
1926	6086	150	89	61	33
1927	6147	152	99	53	31
1928	6200	145	108	37	26
1929	6237	139	119	20	20

5. ábra. (JOÓ IMRE: I. M. 37. P.)

Az 1921–1930-as decenniumról készült elemzésben kimutatták, hogy a természetes szaporulat indexe az egész járás területén, benne Apátfalván is egyre magasabb (10,2 ezrelék), ami az előző 10 évhez képest (4,2 ezrelék) jelentős javulást jelentett.⁴⁷

De térjünk egy kicsit vissza a békekonferenciához. A békekonferencia 1919. május 1-jén döntött a Kisebbségi Bizottság felállításáról, amely azt a feladatot kapta, hogy a kisebbségvédelemre irányuló kötelezettségek rendszerét kidolgozza. Ennek lényege, hogy a teljes jogegyenlőségen túlmenően biztosítani kell a nemzeti, vallási identitás megtartásának alapfeltételeit, mindenekelőtt az anyanyelv használatának széleskörű jogát, beleértve az anyanyelven történő iskoláztatást is. A román kormány a kisebbségvédelmi szerződést 1919. december 9-én írta alá.⁴⁸ Ez alapján Románia kötelezte magát, hogy lakosságának születési, állampolgársági, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül a teljes jogegyenlőséget biztosítja. A 8. cikkely megállapítja, hogy egyetlen állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában, a magán vagy üzleti forgalomban, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bármilyen közzététel terén, vagy nyilvános gyűléseken. A 9. cikkely kimondja, hogy a kisebbségeknek joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokra felügyelni azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használhatják és vallásukat szabadon gyakorolhatják.⁴⁹ Mindez jól mutatja, hogy a békekonferencia Főhatalmai az új államrendszer szerves elemének tekintették a kisebbségvédelmet. Ezt az egyezményt Bratinau román miniszterelnök azonban nem volt hajlandó aláírni, inkább 1919. szeptember 12-én lemondott.

Annak ellenére, hogy Románia ezzel alkotmányjogi és nemzetközi garanciákat adott, a kisebbségvédelmi egyezményt nem valósították meg a következő években. Nagy-Románia

első alkotmányába 1923-ban nem is iktatták bele azzal az indokkal, hogy ez sértené a román állam szuverenitását.⁵⁰ Ennek tudható be az a nagymértékű bevándorlás, ami a trianoni határvonal megvonása után következett be. Az idegen hatalom alá kerülő magyarság üldözése, kereseti viszonyaiban beálló negatív változás, gazdasági és sok esetben rokoni kapcsolatok az ott élő magyarok nagy számát megmozdulásra bírta, s a csonka hazában igyekeztek maguknak új otthont teremteni. Ez a tömeges átköltözés előrelátható volt, s a békeszerződés megkötésénél a 63. cikk lehetővé tette a nemzetiségeknek, hogy újabb hazájukat az optálás útján 1922. július 26-ig maguk válasszák meg. A 63. cikk szerint:

„Azok a 18 évesnél idősebb személyek, akik magyar állampolgárságukat elvesztik, [...] jogukban áll a jelen szerződés életbe lépésétől számított egyévi időtartamon belül annak az államnak állampolgárságát igényelni (opció), amelyben illetőségük volt [...]”

Jogukban áll azonban megtartani azokat az ingatlanokat, amelyeket annak a másik államnak területén birtokolnak, amelyben opciójukat megelőzően laktak.

*Magukkal vihetik bármi néven nevezendő ingó vagyonukat. Emiatt sem kilépési, sem belépési díjakkal, vagy illetékekkel nem terhelhető.*⁵¹

Az érintettek nagy számban is éltek opciós jogukkal. Az opció gyakorlására, az állampolgárság megszerzésére, illetve elismerésére sok könnyítést rendeltek el. Azokra, akik az opciós jogukkal elmulasztottak élni, és a később beköltözöttekre a trianoni békeszerződés rendelkezést nem tartalmazván, külön törvényes intézkedés alapján, az ún. visszahonosítás útján kérhették magyar állampolgárságuk elismerését. A honosítással, illetve visszahonosításokkal kapcsolatban 1926-ban a vármegye területéről 103 egyén tett *Tarnay Ivor* alispán előtt állampolgársági esküt. A magyar állampolgársági kötelekből elbocsátottak száma 10 volt. Utóbbi személyek kivétel nélkül az utódállamokban telepedtek le, kérték a magyar állampolgári kötelekből elbocsátásukat.⁵²

2. Az érintettek

A trianoni határvonal meghúzásával Apátfalva egyes birtoktestei (Tárnok, Szecső) a román állam fennhatósága alá kerültek. A békeszerződés 63. cikkében foglaltak szerint ezeknek a földeknek a tulajdonjogát a magyar állampolgárok megtarthatták. Őket említjük *kettős birtokosként*. A határvonal életbe lépésével a Maros túloldalán rekedt lakosság átjöhett megművelni apátfalvi földjeit a fahídon, illetve közúti hídon reggel 6-tól este 6-ig. Az apátfalviak átmehettek a túloldalra, Szecsőn lévő földjeiket művelni.

A kettős birtokosoknak Lukács Sándor jegyző állított ki igazolványt, amivel közlekedni lehetett. 1927-ig 950 határátlépő 3 napos igazolványt és 806 kettős-birtokosi állandó határjáró igazolványt állítottak ki a vármegye központi járásában.⁵³ Ezeket az igazolványokat ünnepnap kivételével lehetett használni március elejétől december 15-ig, de minden esetben vámot kellett fizetni, ha a birtokokról származó terményeket akarták átszállítani. A 3 boltíves közúti hídon lovas kocsival történt a terményszállítás, a vízen pedig csónakkal, ladikkal. A közúti hidat a mai Kereszt utcánál lehetett megközelíteni, így juthattak át a Maros túloldalán, mintegy 5 km. távolságnyra lévő Ócsanád (Szerbcsanád) településre is. Gyakran előfordult az is, hogy a kettős birtokosok a terményeiket kofáknak adták el, akik a hegyvidéken árusították a jó termőfölddel rendelkező Bánát terményeit. A kettős birtokosok életmódja hasonló volt az egyszerű tanyai emberekéhez. Hétközben a tárnoki, szecsői tanyán laktak szoba-konyhás házaikban, amit kamra, szín, istálló egészített ki. A jó termőföldet zöldségfélék, kukorica, búza, cukorrépa, gyümölcsök termelésére hasznosították. A környe-

ző erdőségekben (pl. a Gyöngyvirágos erdő) tűzifa, gally gyűjtésére volt lehetőségük. A hétvégét általában itthon töltötték.

A szomszédi viszonyt a két állam között kezdetben a legridegebb elzárkózás jellemezte. A határokon való közlekedés rendkívül sok nehézségbe ütközött (csalások, a vámtarifával való visszaélés, a teherszállítmányok és szalma szuronnal való átvizsgálása, a só átnézése, stb.), legtöbbször illegális eszközök igénybevételével. A határmenti lakosság azonban hamar megtanulta, hogy miként kell, illetve lehet a román hatóságokkal való érintkezést megtalálni. A vám, az ún. hídpénz kifizetése mellett a román vámosokat („kisbírók”) kenőpénzzel, terményátadással lehetett jobb belátásra bírni. A román vámosok általában tudtak magyarul, így könnyen szót tudtak érteni egymással. A magyar oldalon a vámszedést magyar katonák intézték, velük a lakosság igen jó viszonyban állt. Ez az állapot 1942 őszéig állt fenn, ekkor a kettős birtokosi igazolványokat is beszüntették.

A békeszerződés után a legszembetűnőbb a közlekedés „csonkasága” volt. Az ACSEV vonalai által az Alföld déli csücske összeköttetésben állt a Bánáttal és ezáltal bekerült a gazdasági vérkeringésbe. A Hódmezővásárhely–Nagyszentmiklós vasútvonal megépítésével Apátfalva is közvetlen érintetté vált ebben a gazdasági vérkeringésben. A vasútvonal szakaszerűen, kiváló mérnöki munkával lett megtervezve, a politikailag és földrajzilag egységes Magyarországon. Trianon után a közlekedés és áruszállítás is csorbát szenvedett. Jól érzékelhetjük ezt, ha a mai viszonyok között tekintjük át a közlekedési lehetőségeket. A rokoni kapcsolatok ápolása 1920, majd 1942 után (és mind a mai napig) a következő módon történt: Apátfalváról Aradra busszal, onnan a valkányi vonattal Ócsanádra. Tehát 5 km távolság miatt 150 km-t kellett-kell utazni!

Milyen hatást váltott ki Trianon az emberekben? A vélemények megoszlanak. Szerény kutatásaim azt bizonyítják, hogy igen eltérő álláspontot vallanak a megkérdezettek annak függvényében, hogy milyen társadalmi rétegből, milyen családi háttérből származnak. Az egyik vélemény típus egyetlen mondattal jellemezhető: „Magyarságomat nagyon szeretem, tisztetem a más nemzetiségeket.” Az ilyen állásponton állók magasabb társadalmi rétegből, az értelmiségiekből származnak, és a románságról semmi rosszat sem mondanak. Véleményük szerint nem volt nagy feszültség, csak egyes személyek gyűlölködtek egymással.

Velük szöges ellentétben állnak az egyszerű, földművelő emberek, akiket a legbrutálisabb módon próbált a román hatóság megfélemlíteni. A vámok, az őrtornyok kiépítésekor közülük sokakat lelőttek, földjeiket elkobozták szabadon rekviráltak. Közülük kerültek ki azok, akik a trianoni békét nem fogadták el, ennek kérdéskörét nagy ellenszenv övezte, egymás között is verekedések törtek ki, lövöldözések zaja hallatszott. Egyáltalán nem akartak más állam fennhatósága alá tartozni. Véleményük szerint Romániának e vidéke (Ócsanád–Nagyszentmiklós környéke) még ma is elmaradott állapotban van, az utak rosszak, korlátozott az áram- és vízszolgáltatás, nincsenek fejlett gépek, az emberek alulképzettek. Mindez azért, mert a „román állam ezt a területet szándékosan nem akarja fejleszteni, hogyha a magyarok vissza akarják venni, ne kapjanak fejlett területet”.

A két végletes álláspontot árnyalja az a vélemény, amit szó szerint idézek: „Reméljük hamarosan eljön az az idő, amikor megszűnnek a határok, a két nép egy szép napon ismét használhatja a két hidat, a két nép nem ellenségként, hanem barátként foghat kezét.” Végezetül egy megállapítás: „*Megtorpanni egy tévedés előtt, amelyet le lehet küzdeni, bűn az ésszerűség ellen. Megtorpanni az igazságtalanság előtt, amelyet le lehet küzdeni, bűn az emberiség ellen.*” (Turgot)

III. Összefoglalás

Az I. világháborút bezáró párizsi békeszerződések megalkotásánál Magyarországot sújtották leginkább azok az igazságtalan határkijelölések, amelyeket a világháború győztes hatalmai a népek, Wilson amerikai elnök által proklamált önrendelkezési jogát súlyosan megsértve elfogadtak. Magyarország több mint 2/3-át elfoglalták, a magyar nép 1/3-a idegen uralom alá került.⁵⁴ A trianoni békeszerződés a XX. századi magyar történelem meghatározó dokumentumává vált, noha Trianonban a döntések a legszigorúbb tudományos munkák: jegyzékek, földrajzi, történelmi, néprajzi, gazdasági, politikai és egyéb emlékiratok, térképek, stb., tehát a valóság teljes mellőzésével születtek. Lloyd George 1928-ban mondott szavait idézve „Mindazok az okmányok, amelyeket a békétárgyalások alatt bizonyos szövetségeseink elé terjesztettek, hazugok és megtévesztők voltak. Mi hamis adatok alapján határoztunk.”⁵⁵ Utólag döbbsentek rá, hogy milyen helyrehozhatatlanul hátrányos lemaradást okoztak ezzel Versailles-ban a győztesek. Hogy ennek milyen helyi következményeivel számolhatunk, azt a dolgozat elolvasása után bárki megfogalmazhatja. Én a magam részéről mint nem beavatott, az arany középút megoldást választva próbáltam tárgyilagosan bemutatni szerény kutatásaimnak eredményeit, de a dolgozatot a későbbiekben még fejleszteni, kiegészíteni kívánom, hogy még átfogóbb képet kaphassunk a békeszerződés helyi következményeiről.

Bibliográfia

- Arad-Csanád-Torontál vármegye közigazgatási bizottságának jelentése. Csanád megye állapotának alispáni jelentése 1903–1929. (1927. Év pp. 1–210.)
- BANNER JÁNOS: *Apátfalva néprajzi vázlata*. (A makói múzeum füzetek 66.) Makó, 1990.
- BOHDANECZKY EDVIN: *Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században*. (Csanád-vármegyei könyvtár 36.) Makó, 1940.
- BOROVSKY SAMU (szerk.): *Csanád vármegye története*. I–II. Bp., 1896–97.
- DIÓSZEGI ISTVÁN: *A két világháború közötti időszak diplomáciai története (1914–1939)*. Bp., 1992.
- GALÁNTAI JÓZSEF: *Háború és békekötés (1914–1920)*. Bp., 1991.
- GERŐ ANDRÁS: (szerk.): *Sorsdöntések. Kiegyezés 1867 – Trianon 1920 – Párizs 1947*. Bp., 1989.
- HALÁSZ PÉTER: *A termelőszövetkezeti mozgalom története Apátfalván*. Bp., 1975.
- JOÓ IMRE: *Csanád-Arad-Torontál vármegyék népmozgalmi adatai*. (Csanád-vármegyei könyvtár 21.) Makó, 1931.
- KOLLER ISTVÁN: *Apátfalva*. In *Magyar városok monográfiája*. Makó és Csanád-torontál vármegyei községek. Szerk.: Barna János. Bp., 1929.
- KÓSZÓ JÁNOS: *A hódmezővásárhely-makó-nagyszentmiklós helyiérdekű vasút építésének története*. Makó, 1992.
- Makói levéltár. *Tanácsülési jegyzőkönyv 1877–82*.
- PALOTÁS ZOLTÁN: *A trianoni határok*. Bp., 1990.
- PETHŐ SÁNDOR: *Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története*. Bp., 1925.
- RAFFAY ERNŐ: *Trianon titkai, avagy hogyan bántak el országunkkal*. Bp., 1990.
- RAFFAY ERNŐ: *A vajdaságoktól a birodalomig. Az újkori Románia története*. Szeged, 1989.
- SZENTESI JÓZSEF: *Apátfalva*. In *Makó és vidéke*. Makó, 1993.
- SIKET ZOLTÁN, – NAGY TAMÁS: *Az Arad-Csanádi vasút rövid története*. In *Belvedere Meridionale*, VIII/1–2.sz. 60–66. p.

- ☞ TAKÁTS LAJOS: *Az apátfalvai nyelvjárás.* (Csanádvármegyei könyvtár 7.) Makó, 1926.
- ☞ TÓTH FERENC: *A makói rév és híd.* (A makói múzeum füzetek 19.) Makó, 1977.
- ☞ *Trianon.* Raffay Ernő: Magyar tragédia. Trianon 75 éve című könyv vitája. Bp., 1996.
- ☞ VERMES ERNŐ: *Csanád vármegye 10 évvel Trianon után.* Gyula, 1929.

Jegyzetek

- ¹ Halász: i. m. 10. p.
- ² Borovszky: i. m. II. 15. p.
- ³ Borovszky: i. m. I.: 91. p.
- ⁴ Borovszky: i. m. I.: 12. p.
- ⁵ Halász: i. m. 12. p.
- ⁶ Uo.
- ⁷ Borovszky: i. m. II.: 16. p.
- ⁸ Borovszky: i. m. II.: 16. p.
- ⁹ Koller: i. m. 304. p.
- ¹⁰ Borovszky: i. m. II. 17. p.
- ¹¹ Uo.
- ¹² Banner: i. m. 8. p.
- ¹³ Szentesi: i. m. 35. p.
- ¹⁴ Koller: i. m. 303. p.
- ¹⁵ Borovszky: i. m. II. 18. p.
- ¹⁶ Bohdaneczky: i. m. 74. p.
- ¹⁷ Uo. 78. p.
- ¹⁸ Borovszky: i. m. II.: 19. p.
- ¹⁹ Koller: i. m. 303. p.
- ²⁰ Makói Levéltár (= MLT). Tanácsülési jegyzőkönyv 1877–82.
- ²¹ Koller: i. m. 304. p.
- ²² Borovszky: i. m. II.: 19. p.
- ²³ MLT Tanácsülési jegyzőkönyv 1877–82.
- ²⁴ Tóth: i. m. 35. p.
- ²⁵ Uo. 37. p.
- ²⁶ Uo. 34. p.
- ²⁷ Uo. 36. p.
- ²⁸ Vermes: i. m. 123. p.
- ²⁹ MLT
- ³⁰ Vermes: i. m. 123–124. p.
- ³¹ Kószó: i. m. 15. p.; Siket-Nagy: i. m. 60–61. p.
- ³² Uo. 17. p.
- ³³ Uo. 18. p.
- ³⁴ Uo. 42. p.
- ³⁵ Uo. 54. p.
- ³⁶ Uo. 59. p.
- ³⁷ Tóth: i. m. 36. p.
- ³⁸ Szentesi: i. m. 36. p.
- ³⁹ Halász: i. m. 16. p.
- ⁴⁰ Joó: i. m. 37. p.

- ⁴¹ Vermes: i. m. 6. p.
⁴² MLT Alispáni jelentés. Meiszmer Ernő gazdasági főfelügyelő.
⁴³ MLT Alispáni jelentés. Péterffy Andor műszaki főtanácsos.
⁴⁴ Vermes: i. m. pp. 124–124.
⁴⁵ MLT Tarnay Ivor alispán iratai.
⁴⁶ Uo.
⁴⁷ Joó: i. m. 37. p.
⁴⁸ MLT Tarnay Ivor alispán iratai.
⁴⁹ Galántai: i. m. 130. p
⁵⁰ Uo. 132. p.
⁵¹ Raffay: *A vajdaságoktól a birodalomig...* 162. p.
⁵² *A magyar békeszerződés...* vonatkozó része.
⁵³ MLT Tarnay Ivor alispán iratai.
⁵⁴ Trianon 129. p.
⁵⁵ Uo. 105. p.

VOLT EGYSZER EGY MAGYAR VASÚT

IV. KISKUNFÉLEGYHÁZA ÁLLOMÁSEPÜLTEKÉNEK ÖTABLAKOS, EMELETES KÖZÉPRÉSZÉT MÉG A DÉLKELETI ÁLLAMVASÚT-TÁRSASÁG ÉPÍTETTE 1853-BAN. EZT KÉSŐBB MEGTOLDOTTÁK A FÖLDSZINTES BALSZÁRNNYAL ÉS A PERONTETŐVEL. A 4. VÁGÁNYON MÁV 325 SOR. GŐZMOZDONNYAL TEHERVONAT VÁR — NYILVÁN A SZEMBEJÖVŐ VONATRA. AZ IDEJÉT KISZOLGÁLTA ÉPÜLETET 1932–34 KÖZÖTT ELBONTOTTÁK, ÉS HELYÉRE A FUNKCIONALISTA MODERN STÍLBE SOROLHATÓ ÉPÜLETGYÜTTES KERÜLT, AMELY TATAROZÁS UTÁN MA IS HASZNÁLATBAN VAN (MÁTHÉ ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYÉBŐL)

Forró Lajos

Balkane moj – Az én Balkánom 7.

„Kada Zagreb izranja iz sna”*

A jugoszláv gazdasági modell némiképp eltérő képet mutatott a többi szocialista országgal szemben. A tervezők ugyanis semmiképp nem hagyhatták figyelmen kívül a nemzeti és regionális problémákat. A fejlettségi mutató is széles skálán mozgott. A gazdaságilag előrehaladott Szlovénia mellett olyan elmaradott térségek is voltak mint Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Monte-negro. Ezekben a területeken különféle gyárak, üzemek létesítése indult el. Időnként az sem számított ha a nyersanyagot több száz kilométerről kellett az adott helyre szállítani. A cél a *tagköztársaságok közötti gazdasági fejlettségi mutatók kiegyenlítése* lett.

Noha megtörtént a hivatalos megbékélés (Hruscsov látogatására válaszként 1955 májusában Tito is ellátogatott a Szovjetunióba), Jugoszlávia nem csatlakozott a szocialista országok katonai vagy gazdasági szövetségéhez. Bár később a KGST-ben megfigyelői státuszt kapott, a Varsói Szerződést soha nem írta alá. Az ország továbbra is a „se nem nyugat se nem kelet” ingapolitikát követte. Erejét, és fontosságát azonban bizonyítja, hogy Hruscsov számos kérdésben kikérte a partizánvezér véleményét. (Később Kádár és Münnich közül Tito is az előbbi mellett érvelt)

Jugoszlávia kezdetben támogatta a lenyel és magyar reformtörekvéseket, amikor azonban Magyarország a többpártrendszer irányába indult el Tito magatartása azonnal éles fordulatot vett. Pulában tartott beszédjében a sztálini politikát tette felelőssé a Magyarországon kialakult helyzet miatt.

Mindenkit meglepett, hogy ennek ellenére védelembe vette a szovjet beavatkozást. Szerinte a két rossz közül mégis inkább az intervenció a kisebb hiba, ha csak így menthető meg a szocialista rendszer Magyarországon. Ezek után több mint furcsa, hogy a forradalom emigránsainak egy része Jugoszlávián keresztül spriccelt szét a nagyvilágba. Nagy Imrének is a budapesti Jugoszláv Nagykövetség adott ideiglenesen menedéket. Kiadásukra csak akkor került sor miután az új magyar kormány biztosította a jugoszláv politikusokat, hogy Nagy Imréék szabadon távozhatnak, nem esik bántódásuk. (Az ígérek ellenére köztudott, hogy 1958 vádat emeltek ellenük.)

Az ország kommunista vezetői egyfajta semleges, el nem kötelezett politika létét hangoztatták. Jugoszlávia és néhány Afrikai, illetve Ázsiai ország kísérletet tett egyfajta harmadik világhatalom létrehozására. Tito, az indiai Nehru, az indonéz Szukarno és az egyiptomi Nasszer közreműködésével 1961-ben sor került az „El nem kötelezettek” első csúcstalálkozására. Erőfeszítések történtek új ázsiai és afrikai országokkal szoros kapcsolat kialakítására. Ennek jegyében számos konferenciát tartottak a világ több pontján (Kairó 1964, Lusaka 1970, Algír 1973, Colombo 1976).

Az erőfeszítések ellenére komolyabb javulás nem mutatkozott a fejletlen térségek gazdasági helyzetében. A munkanélküliség számának rohamos emelkedése az emigráció növekedését vonta maga után. Számos fiatal talált munkát a nyugati országokban. (Jugoszlávia volt az egyetlen szocialista ország, ahol megengedték a dolgozóknak a külföldi munkavállalást.) A hatvanas évek második felében a többi szocialista ország-

* „Amikor Zágreb felébred az álomból”. Az AZRA együttes 041 című dalából

hoz képest az ország lakossága viszonylagos szabadságot élvezett. Szabadon – esetleg kis megszorításokkal – utazhattak külföldre (nyugatra is), külföldi újságokhoz, könyvekhez lehetett hozzájutni. A gazdaságban folytatódtak a reformok, emellett a politikában is liberális tendenciák érvényesültek.

Bármennyire is próbálta Tito a testvériség-egység politikáját belesulykolni az emberekbe, az nyilvánvaló volt, hogy a hadseregben, a rendőrségben és egyéb kormányzati szerveknél is a szerb túlsúly érvényesült. Ne felejtjük el, hogy a háború alatt a partizánok főként a szerb és montenegrói lakosság soraiból kerültek ki. Emellett a szerbek jó vezetőre leltek az ország második embere, a lehetséges Tito utód Aleksandar Ranković személyében. Nem csak a horvátok, hanem az albánok, muzulmánok, macedónok és a szlovének is gyanakvással figyelték a szerbek lépéseit. A Ranković vezette UDBA (Állambiztonsági Szolgálat) terrorista módszereket használt. Amikor 1966 nyarán kiderült, hogy titkosügynökök lehallgatókészülékeket helyeztek el több vezető politikus lakásán, sőt Titót rezidenciájában is, a partizánvezér egyszerűen félretette a terhessé vált Rankovićot. Természetesen szó sem volt bírósági perről, vagy bebörtönzésről. Azzal vádolták, hogy saját hatalmat akart kiépíteni és egyszerűen nyugdíjazták. A horvátok mindenesetre győzelemként ünnepelték az esetet.

A lakosság igazán a szovjetek csehszlovákiai beavatkozása után láthatta: milyen előnyökben van része. Tito most már élesen elítélte a beavatkozást. Az azonnali ka-

tonai intézkedések pedig egyértelművé tették: Jugoszlávia harcolni is fog amennyiben szükséges. A jelszó: „nekünk a másé nem kell, a sajátunkat nem adjuk” lett.

1968-ban a rendszer egyes sajátosságaival elégedetlenkedő értelmiségiek, diákok tüntetést szerveztek. A megmozdulást nem tiltották be, sőt Tito mint afféle jóságos nagyapó, atyai hangon rokonszenvét fejezte ki egyes pontokkal.

A következő válság Horvátországban mutatkozott meg. (Elsősorban továbbra is nemzeti konfliktus.) 1967-ben Miroslav Krleža író, valamint 130 további horvát értelmiségi petícióban követelték, hogy a szerbet és a horvátot külön nyelvként ismerjék el és Horvátországban horvátul oktassanak Erre válaszként a szerbek azt hangoztatták, hogy a horvát köztársaságban élő szerbeket is hasonló jogok illessék. A horvát követeléseket a *Matica hrvatska* (1840-ben alapított kulturális szervezet) folytatta. *„Az alkotmány tartalmazza, hogy Horvátország (a horvát nemzet szuverén nemzeti állama) ... melynek szuverenitása az önrendelkezés jogán alapszik, amibe a kiválás joga is beletartozik. A horvát legyen az egyetlen hivatalos nyelv, a Horvátországban*

beszedett adókkal a horvát hatóságok rendelkezzenek". További követelés volt, hogy a horvát nemzetiségűek csak a köztársaság területén teljesítsenek katonai szolgálatot, valamint kerüljön felállításra egy autonóm horvát területi hadsereg.

A testvériség egység megteremtésén fáradozó Tito 1971. december 2-án rádiós és televízióbeszédében támadta a horvát nacionalistákat. Az események gyorsan peregtek. A horvát nacionalista vezetőket leváltották (mintegy négyszáz állami tisztviselőt elbocsátottak, a Maticát átszervezték). Tito a központi hatalom erősítésében látta a megoldást. Ennek érdekében a szlovéniai, a macedón, és a szerb „liberálisokkal” (1972-ben leváltották a szerb kommunista párt vezetőjét, *Marko Nikezićet*) is leszámolt. *A nemzeti ellentéteket elfojtani sikerült bizonyos időre, megszüntetni azonban soha*. Annak ellenére, hogy a gazdaságban több nehézséggel is küzdött a lakosság élet-színvonala jóval a szocialista országoké felett volt. Az emberek szabadságjogai is lényegesen jobbak lettek mint a szocialista

szomszédoké. Voltak azonban „szent és sérthetetlen” dolgok. A testvériség egységet, a pártot és az „Öreget” (Titót emlegették e néven, természetesen pozitív értelemben véve) nem lehetett bírálni.

A hetvenes években leginkább az izgatta az embereket, vajon sikerül-e megtalálni az ekkor már nyolcvanas éveiben járó Tito méltó utódát. A partizánvezér ekkora már szinte mindegyik harcostársát túlélte. Ranković pedig politikai kegyvesztett lett. Végül egy rotáció rendszerben működő testületben találták meg a megoldást. Minden tagköztársaság delegál egy küldöttet, akik évenként váltják egymást a vezetésben.

1980. május 4-én meghalt Tito. (Vannak feltételezések, hogy már április végén halott volt, csak a vezetők nem akarták, hogy a munka ünnepe gyásznappá változzon. Így a vezér halálát elhallgatták.)

A korábbi megállapodás szerint a Macedóniát képviselő *Lazar Koliševski* lett az elnök.

(folytatjuk)

Bíró Csaba

„... hol nemzet sülyed el...”

Véres vasárnap Szegeden

Az 1848. október 15-i vérengzés és előzményei

Bevezetés

„Szegeden, halljuk a' ráczok közül néhány család kiirtatott, mivel a rablókkal szövetségben volt; köztök a' gazdag Zserovicz, kinek raktáraiban hordókban puskapor találtatott felül riskásával behintve.”¹

A figyelmes olvasó ezekkel a sorokkal találkozhatott a Közlöny 1848. október 23-án megjelent számában, az Alvidéki hírek rovatban. Ebben a kurtán fogalmazott hírben megemlített esemény a pesti forradalom kitörése után pontosan hét hónappal, 1848. október 15-én történt. Ezen a napon Szőreg községben és Szegeden összesen több, mint hatvan személy lelte halálát. Nemcsak szerbeket „irtottak ki”, hanem magyarok és románok is áldozatul estek a fellobbanó népharagnak. Gazdag szerb és magyar polgárok üzleteit rabolták ki, hatalmas anyagi és erkölcsi kárt okozva ezzel a városnak. Az ügygel kapcsolatban senkit nem vontak felelősségre, a városi tanács ereje csak a károk összeírására, és a halottak szép eltemetésére volt elegendő. A vérengzés kiváltó okait keresve a közelmúltban napvilágot látott írásokban, legfőképpen a nemzetőrök provokatív, kötozködő magatartásával, és az ezzel szorosan összefüggő részegséggel találkozhattunk. Az eseményeket most más nézőpontból, a szerb nemzeti mozgalom és a délvidéki szerb felkelés, valamint Szeged különleges helyzetéből adódó feszültségek tükrében szeretném megvizsgálni.

Szerb nemzeti törekvések, a fegyveres harc kirobbanásának előzményei

A magyarországi szerbek helyzete 1848 előtt kivételes volt. Egy elenyésző részükön kívül – akik a déli megyék feudális társadalmába illeszkedtek – nem ismerték az úrbéri viszonyt, nem voltak jobbágyok. Privilegizált határőrként a katonai igazgatású Határőrvidéken, vagy kiváltságolt kereskedőként az ország nagyobb városaiban éltek. A vagyonos kereskedők élénk kapcsolatokat tartottak a Balkánnal. Jelentős szerb kulturális központok alakultak ki Pesten, Újvidéken és Karlócán, de nagyszámú szerb élt Komáromban és Szentendrén is. Ezen városok közül a szerbség szempontjából talán a legfontosabb Karlóca volt. Itt székelt ugyanis a szerb görögkeleti egyház feje: a metropolita. Ez az egyház az uralkodói privilégiumoknak köszönhetően önkormányzattal rendelkezett. Önálló polgári igazgatás hiányában a szerbek politikai, társadalmi és kulturális életét pópák irányították, az egyházi és nemzeti törekvések összetapadtak.²

Tehát a szerbek nem ismerték a jobbágytságot, vallási önállósággal rendelkeztek és egy jelentős kereskedő-polgár rétegük az intenzív kereskedelem révén komoly vagyoni tetteket tettek. Elmondhatjuk, hogy helyzetük bizonyos tekintetben kedvezőbb, mint a nemzetiségi lakosságé általában.

A márciusi forradalom mozgásba hozta a magyarországi szerbeket is. Két nappal a március 15-i események után a pesti szerb diákok (Pest volt a magyarországi szerbek másik fontos kulturális központja) indítványára gyűlést hívott össze a „Matica srpska” (Szerb anyácska) nevű kulturális egyesület.³

A népgyűlés üdvözölte a márciusi vívmányokat és megfogalmazta a szerb nemzeti követeléseket is:

„1. a szerbek elismerik a magyar nemzetiséget és a magyar nyelv diplomáciai méltóságát Magyarországon: de óhajtják, hogy az ő nemzetiségük is elismertessék, valamint nyelvük szabad használata összes ügyeikben és tanácskozásaikban, törvényileg biztosítottassék;

2. Továbbá vallásuk függetlenségét, szabadságát és kölcsönös egyenlőségét a haza többi keresztény felekezeteivel szemben; [...]

7. nemzeti iskoláink és nemzeti közművelődésünk szabad és független szervezését és igazgatását;

8. jogunk legyen nemzetgyűlésünket (kongresszus) évenként periodice megtartani; »[...]»

11. Jogunk legyen nemzetgyűlésünkől a nemzet minden kérelmét egyenesen Őfelsége elé terjeszteni; »⁴

Ezen követelések közül a magyar politikusoknak és a magyar közvéleménynek az első pont jelentette a legnagyobb problémát, mivel számukra a Magyarországon élő szerbek nemzetként való elismerése az ország területi integritását veszélyeztető szeparatista törekvések támogatásával volt egyenértékű. A tizenegyedik pont értelmezése is vitára adhatott okot, egyesek szerint a szerbek így akarták magukat kivonni a felelős magyar minisztérium hatásköréből.

A pesti határozatokkal egybeeső petíciót fogadott el az újvidéki szerb hitközség is március 27-én. Ezzel a petícióval járult a délvidéki szerbek küldöttsége április 8-án a Pozsonyban összeült magyar országgyűlés elé. A küldöttség szónoka *Aleksandar Kostić*, Újvidék város egyik aljegyzője díszmagyarban járult az alsótábla színe elé, és magyar nyelvű beszédet tartott:

„Méltóztassanak minket testvéri karjaik közé mint ugyanegy hon fiait fogadni; mi pedig szent ígéretet teszünk, hogy mi szerbek ezentúl csak egyedül Magyarorszáért és csak a magyarokért élni és halni fogunk.”⁵

Természetesen e szavakat nem lehetett válasz nélkül hagyni. Kossuth barátságos hangnemben ugyan, de a legfontosabb szerb követelést (nemzetként való elismerés) figyelmen kívül hagyva reagált a szerb petícióra. A küldöttség persze így nem utazhatott haza, ezért másnap, mikor búcsúlátogatást tettek Kossuth szállásán, *Stratimirović* újra előállt az ominózus követeléssel. Kossuth ekkor csak megismételni tudta azt, amit egy korábbi országgyűlési felszólalásában már elmondott:

„Én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, kik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen.”⁶

Ez a nyílt kijelentés nyilvánvalóvá tette a szerb küldöttség számára, hogy nemzeti törekvéseiket a magyar forradalom mellett állva, azzal fegyvertársi kapcsolatban nem tudják megvalósítani. Követeléseiknek csak a forradalom ellenében szerezhetnek érvényt. E felismerést tükrözik *Stratimirović* szavai is, aki kijelentette, hogyha nemzeti követeléseiknek Pozsonyban nem tesznek eleget, akkor másutt próbálják meg azokat elfogadtatni. Kossuth erre az esetre kilátásba helyezte a fegyveres harc lehetőségét, miszerint majd kardjaikkal döntenek el ezt a vitás kérdést. A probléma békés megoldása lehetetlenné vált. Így maga Kossuth és a magyar liberális politikusok makacssága is szerepet játszott a későbbi véres események kialakulásában.

Ezután a szerb vezetők merőben új, sem a pesti határozatokban, sem az április 8-án az országgyűlés elé terjesztett petícióban nem szereplő követelésekkel álltak elő. Az 1848. április 14-én Karlócán megfogalmazott óhajok között már a szerb vajdaság felállításának igénye is helyet kapott. Követelték még, hogy a szerb vajdaságot egyesítsék a Háromegy Ki-

rálással (Horvátország, Szlavónia, Dalmácia), valamint, hogy választhassanak maguknak vezetőket, vagyis vajdát. A magyarbarát kijelentéseket felváltották a magyarelles jelszavak és uszítás. A Délvidék forrongott, küszöbön állt a lázadás. Egyre többen viseltek szerb nemzeti színű kokárdát. Április 20-án, miután kétezer ember vonult át Újvidékről Karlócára, *Joszif Rajačić* metropolita szerb nemzeti gyűlést hirdetett május 13-ra, amelynek célja a szerbek által követelt vajdaság kikiáltása volt.⁷

Az 1848. május 13-án és a következő napokban tartott szerb nemzetgyűlés a következő határozatokat hozta:

„A szerb nemzet [...] kinyilvánította:

1-ször. Azon jogát, mely alapján *Rajacsits József* ő excellenciáját, érseket és metropolitát szerb patriarchává és *Suplyikac István* ezredes urat az *ogulini* ezredből, szerb vajdává egyhangúlag kinevezte, illetve megválasztotta.

2-ször. Hogy a szerb nemzet az osztrák ház alatt a magyar korona közös kötelékében, politikailag szabad és független nemzet.

3-szor. Szerémség a határőrvidékkel, Baranya, Bácska a becsei kerülettel és a csajkás zászlóaljjal, a Bánság a határőrvidékkel és a kikindai kerülettel, szerb vajdasággá nyilvánítassék.

4-szer. A szerb vajdaságnak a horvát-szlavón és dalmát egyesült hármass királyságokkal való politikai szövetsége [...]

6-szor. Hogy az oláh nemzeti önállóság a szabadság és nemzetiség szellemében kimondassék és biztosítottassék.⁸

Az 1848. május 13. és 15. között hozott határozatok radikális hangvételűek. A magyarországi szerbek Dél-Magyarország területéből egy vajdaságot akartak kiharcolni, ezzel Magyarország területi integritását megbontani. A hatodik pont követelése összecsengnek azzal a ténnyel, hogy a kialakítandó vajdaság területén csak minden harmadik lakos volt szerb anyanyelvű. A régi jogokra hivatkozva választottak az egybegyűlteket katonai és polgári hatalommal felruházott szerb vajdát, és így került sor *Rajačić* pátriárkává való kikiáltására is. Ezek a szerb nemzeti tudatot erősítő lépések minden szempontból kifogásolhatóak voltak és nélkülöztek minden történelmi alapot.

A magyar válaszlelések nem vártak sokáig magukra. A Batthyány-kormány érvénytelenítette a határozatokat, kormánybiztosokat küldött a Délvidékre és több megyében bevezette a rögtönítélő bíraskodást. Magát *Rajačić*ot pedig érseki székből felfüggesztették.⁹

Az 1848. májusi karlócai szerb nemzeti gyűlés következtében a Délvidék szerbek lakta területeinek nagy részén megindult a fegyveres harcra való felkészülés. A szerb fegyveres felkelés igen gyorsan és rendkívül szervezeten bontakozott ki a magyar kormány szemé láttára. A magyar politikai vezetés habozása, ingadozása a békés megoldás és a katonai erőszak alkalmazása között a szerbek malmára hajtotta a vizet, mivel így időt nyertek az alaposabb felkészülésre. Egymással párhuzamosan jelentek meg a szerbeket harcra szólító kiáltványok és az uralkodó által kibocsátott manifesztumok. Ezekben V. Ferdinánd a határőröket és a csajkásokat szólította fel a magyar kormány iránti engedelmességre, természetesen kevés sikerrel.

A fegyveres felkelésre buzdító első felhívás 1848. május 27-én jelent meg Karlócán. Ebben a szerb vezetés a fegyverrel vívott harc szükségességét bizonyítja, mint az egyetlen járható utat a szerb nemzeti megmaradásra és életbemaradásra:

„Fegyverre tehát, szerbek, akár hol vagytok, legyetek elkészülve szent jogaitokat, privilégiumjaitokat *Ferdinánd* király uralma alatt életbeléptetni; legyetek készen mindenki ellen

*indulni, aki nemzetiségteket lábbal tiporja, aki belőletek rabot és nem szabad szerbet akar csinálni, aki a ti vitéz, hős fajotok nyakára kötelet akar tenni, – a janicsárokhhoz hasonlóan rabláncra verve rajtatok uralkodni, – fegyvereiteket elszedetni, egyetlen ékes védelmedeteket [sic!] – és saját fegyvereitekkel titeket megölni. Készüljete fel tehát mindenki ellen, aki titeket nem nevez szerbeknek és nemzetnek, hanem rácoknak, vadrácoknak, holmi fájtáknak.*²¹⁰

A következő felhívást is Karlócán adták ki, június 3-án. Tartalma szerint a szerb nemzeti főbiztosság a csajkásokat hívja Karlóca védelmére:

*„Csajkás testvérek! – A sorsdöntő óra ütött! A magyarok Újvidékre indulnak, és az eszéki katonaság Karlóca ellen. Rövid idő múlva köztünk lesznek, hogy titeket megkínózzanak, megkötözzenek, úgy mint Bácsán és Kikindán tették. Fogjátok-e őket házaikban keresztbefont karokkal megvárni, s nézni, mint öldösnek le titeket és gyermekeiteket. Nem, soha. Ezért keljete fel, fogjátok fegyvert, vagy akár mi a kezetekbe kerül, mindenekelőtt foglaljátok el az agyukat, válasszatok magatoknak vezetőt, akikben megbíztok és azonnal siessetek Újvidékre, hogy az ellenséget eltiporhassátok. Erre hívunk fel titeket, parancsoljuk a nemzet nevében: ragadjatok fegyvert, most vagy soha!*²¹¹

A szenvedélyek felszításában nagy szerepe volt ezeknek a felhívásoknak. A szerb nép közös ellenségének titulálják a magyarokat, akik nem veszik emberszámba, megverik és megölik a szerbeket. A szerb büszkeségre apellálva próbálják mozgósítani a férfiakat családjuk védelmében. Egyértelmű, hogy súlyos felelősség terheli a szerb vezetőket az ellentétek kialakításáért, a nemzeti érzések rossz irányba fordításáért, végső soron a későbbi magyar, szerb, német és román áldozatokért. Az eddig békésen élő nép pedig hitt nekik, és hagyta magát eltéríteni a helyes irányból.

Az uralkodó manifesztumai, melyeket 1848. június 10-én és 16-án adtak ki, visszafogott hangneműek, céljuk a határőröket a magyar minisztérium iránti engedelmességre téríteni. Megszületésük Batthyány Lajos magyar miniszterelnök elképzeléseinek sikerre vitelét jelentette. Eme iratok erőteljes magyar nyomásra születtek, ugyanis a magyar kormány álláspontja szerint az uralkodónak kötelessége megvédelmeznie Magyarországot a Szerbiából támogatott szerb felkeléssel szemben. Kiadásuk Magyarországon nagy örömet keltett, a közvélemény valamelyest megnyugodott.¹²

A manifesztumok elítélik a lázítókat: „a közéték lopózott lázítóknak, kik vakbuzgó sugallataikkal titeket irántunk s felséges őseink iránt sokszor bebizonyított hűségtek és engedelmességtekben különféle ámitások által megtántorítani igyekeznek, hitelt ne adjatok”,¹³ és feltétlen engedelmségre szólítanak fel: „titeket is felszólítunk, hogy királyi helytartóknak és a magyar minisztériumnak, mint jelenlegi alkotmányos organumainknak mindenkor és mindenben szót fogadjatok”.¹⁴

A Délvidéken rövid idő alatt hihetetlen változások zajlottak le az emberek egymás közti kapcsolataiban. Az addig békésen egymás mellett élő magyar, német illetve szerb falvakat sikerült halálos ellenséggé tenni. Ebben nagy szerepe volt a török fennhatóság alatt álló Szerb Fejedelemségből érkezett önkénteseknek, a szervianusoknak. A fanatikus katonák egész falvakat irtottak ki, amelyek közt nemcsak magyar, hanem román is akadt. A szervianusok „többnyire szálas termetű, a vakmerőségig bátor, a löfegyvert és a handzsárt egyaránt jól forgató férfiak voltak, kik már hazájokban is kalandor vagy rabló életpályát folytattak”.¹⁵ E fanatikusok nemcsak a tulajdonképpeni Szerbiából, hanem a Török Birodalom más, szerbek lakta tartományaiból, így Boszniából és Montenegróból is érkeztek Magyarországra. Számuk egyesek szerint 3000, majd 10-12 000 fő volt,¹⁶ mások ennél jóval több, kb. 20 000 főről beszélnek.¹⁷

A szerviánusok behívása (ezt *Ferdinand Mayerhoff* alezredes, belgrádi osztrák konzul szervezte) és az általuk terjesztett hozzáállás és fanatizmus rengeteget ártott a magyar és a szerb nép viszonyának. A szenvedélyek elszabadulásának ők voltak a fő okozói.

A délvideki fegyveres harc

A fegyveres harc során tapasztalható igazán a szerb vezetők uszításának és a szerviensek kegyetlenkedéseinek a nemzeti érzésekre gyakorolt rossz hatása. A nemzetiségi ellentétek a Délvidéken véres polgárháborúvá terebélyesedtek, a feszültségek hatalmasra fokozódtak.

Az első olyan fegyveres konfliktus, melyben a sorkatonaság is részt vett, Karlócán zajlott le. 1848. június 12-én vívták a Péterváradról kivezényelt katonák a szerbekkel. A művelet célja a karlócai tábor feloszlatása volt. Végeredményben semmilyen hasznot nem hozott, ellenben felbőszítette a szerbeket, akik hatalmas szerb győzelem hírért terjesztették. Június 13-i felhívásuk minden szerb férfit fegyverbe szólított, majd a június 24-én kötött rövid fegyverszünetet is táboraik megerősítésére használták fel.¹⁸

A szerbek katonai táborokat alakítottak ki: „*a hadszínhely nyugati szakaszában: a római sáncok Goszpodince központtal, Szt. Tamás a Ferencz-csatorna mellett s végül a Titeli-fennsík; a keleti szakaszban a perlaszi tábor és Alibunár; utóbb Tomasevác a Temes folyó mellett, s mögötte Pancsova*”¹⁹. A felkelők csapatainak java a katonailag jól képzett határőrökből és a szerviensek közül került ki. Létszámuk a felkelés kezdeti szakaszában ötször annyi volt, mint a magyar kormány által igénybe vehető Délvidéken állomásozó sorkatonaság. Ez az arány majd csak akkor változik meg, mikor újonnan szervezett honvédszászlóaljak és tábori szolgálatra kirendelt nemzetőri alakulatok érkeznek a délvideki haderőhöz. A szerbek azonban nem éltek előnyükkel, erejüket magyar falvak és városok megtámadására használták. Mivel a tehetetlenkedő katonai vezetés nem indított ellenük összpontosított támadást, hanem erejét szétforgácsolta, a felkelés a nyári hónapokban egyre terjedt.

A magyar hadvezetés ellentáborokat létesített a szerb felkelőtáborok közelében, ez azonban a szerbeknek kedvezett, akiknek szekerekre ültetett csapatai a legváratlanabb helyeken tűntek fel. A mozgósítható sorkatonaság jelentős részét ideirányították, de a vezetők passzivitása és az összehangoltság hiánya miatt azonban sok kudarc érte a magyar katonaságot. Szenttamást nem a szerbek helytállása, hanem a magyar hadvezetés hibái tették a szerb felkelés és nemzeti ellenállás jelképévé. A szerb erősség ismételt ostromai – július 14-én, augusztus 19-én, majd szeptember 21-én – kudarcok sorozata. Az első jelentős magyar győzelem a perlaszi szerb tábor bevétele volt, szeptember 2-án.²⁰

A mi szempontunkból igazából csak az októberi események: az október 3-án kiadott királyi manifesztum hatásai és az október elején folyó hadivállalkozások a fontosak.

Az október 3-án kiadott manifesztum (amit a magyarok semmisnek mondtak ki) nagy dilemma elé állította a délvideki sorkatonaság tisztikarát. Dönteniük kellett, hogy az osztrák császárnak vagy a Honvédelmi Bizottmánynak engedelmességednek. A rendelet bomlasztó hatásának eredményeképpen Temesvár helyőrsége többé nem engedelmességedt a magyar vezetésnek.

Temesvár átállása reménnyel töltötte el és új katonai célok elérésére sarkallta a szerbeket. A támadás célja a Bánság elfoglalása és Szeged bevétele volt, valamint kapcsolatteremtés a temesvári helyőrséggel. Ezenkívül a kikindai terület szerb lakosságát akarták fellázítani. Az offenzíva három hadoszlop támadását jelentette Óbecse, Törökbecse és Kikinda ellen. A támadás azonban nagy kudarcot hozott a szerbek számára: mindhárom helyen vereséget

szenvedtek. Törökbecsét ugyan felgyújtották, de az Óbecséről érkezett segítséggel (a csapatokat Damjanich vezette) kiverték őket a városból. A Tisza mindkét partján elszenvedett kudarc katonailag érzékenyen érintette a szerbeket.²¹

Ezen harcok, a város irányába tartó szerb támadások érthetően nagy rémületet okoztak Szegeden. Ezenkívül a szegedi polgárok tartottak még a környékbeli szerb nyelvű falvak esetleges fellázadásától is. Majd hamarosan megérkezett az óbecsei és törökbecsei győzelmek híre a városba. Az aggodalmakat izgatottság és lelkesedés váltotta fel. Az ellenfél érzelmei hirtelen változásai komoly feszültséget teremtettek. A pattanásig feszült légkörben október 13-án érkezett egy segélykérő levél, melynek hatására hat század nemzetőr készült elhagyni a várost, hogy Kikindát megsegíthessék. Az indulást október 15-re tűzték ki...²²

A nemzetőrség

A nemzetőrség szervezésében Szeged városa már igen korán jelentős eredményeket ért el. Az óriási hazafias lelkesedés nyomán még a diákok is (mintegy 170 fő) jelentkeztek a nemzetőrségbe. Így mire a miniszterelnök április 21-én kelt levele megérkezett Szegedre, melyben az 1848. évi 22. tc. végrehajtását, a nemzetőrség szervezését írja elő a törvényhatóságok számára, addigra már létezett egy ideiglenes nemzetőrség a városban. A kikindai vérengzés (1848. április 24.) és az újvidéki szerb mozgalmak hírei új lendületet adtak az összeírásnak és a szervezésnek. Ekkor számosan jelentkeztek olyanok is, akik a megszabott korhatáron kívül estek, fiatalabbak vagy idősebbek voltak az elvártnál. A törvény által engedett kilépések miatt ugyan a nemzetőrség létszáma folyamatosan ingadozott, de emellett fokozatosan nőtt. 1848. júniusában 5682 fő, augusztusban 6000 fő, míg október 1-jén 7159 fő volt tagja a szegedi nemzetőrségnek.²³

Május végén a nemzetőrség már fel volt esketve, a szervezés révén pedig megtörtént a századokba való beosztás. Összesen huszonhét gyalogos, és négy lovas század alakult, amelyek létszáma 118 és 369 fő között mozgott. A kiképzés mindössze 10-16 napig tartott, és csak a fegyverfogások és mozdulatok begyakorlásából állt. Eme rövid idő alatt hivatásos tisztek és altisztek (ők az 54. gyalogezredből és a Don Miguel ezred Szegeden állomásozó zászlóaljából kerültek ki) próbáltak minél többet átadni tudásukból a nemzetőrségbe jelentkezőknek. A mezei századok ebben az évben nem kaptak kiképzést.²⁴

Komoly problémát jelentett a nemzetőrség felfegyverzése. A már meglévő, és a szervezés ideje alatt vásárolt lőfegyverek száma olyan kevés volt, hogy azzal még a városon belüli szolgálatot sem lehetett elvégezni. Ezért kaszával fegyverkezett fel a nemzetőrség jelentős része. Ez országos jelenség volt, Szegeden kívül még például Debrecen, Arad városok és Máramaros, Abaúj megyék is több ezer kaszát vásároltak. Ezzel összhangban a kormány a június 21-i minisztertanács döntése alapján július 15-től megtiltotta a Szerbiába és Boszniába irányuló kaszakivitelt. A kormány maga is vásárolt kaszákat, amelyeket a fegyvertárban való átalakítás után többek közt a déli táborokba küldtek le. Sőt *Zsulavszky Zsigmond*ot, mint oktatót alkalmazták az óbecsei táborban, mert ő jól értett az átalakított kaszákkal való harchoz. Elmondhatjuk, hogy a lőfegyver ritkasága miatt igen nagy értéket képviselt a nemzetőrségen belül. Mindamellet a nemzetőrök kezén lévő fegyvert nem csekély (1848 szeptemberében országosan mintegy 40 000 lőfegyver és 120-150 000 szűrőfegyver), ha csak belső karhatalmi feladatokat kell ellátniuk. Azonban ha a szerb felkelők és szerviánusok jobban felfegyverzett és lőszerrel jól ellátott csapataival hasonlítjuk össze, a nemzetőrök

fegyverzete bizony kevésnek bizonyul.²⁵

Néhány esetben a nemzetőrségnek szerep jutott egyes helységek megbízhatatlan vagy méltatlanná vált nemzetőrségének felosztatásában illetve lefegyverzésében. Így történt ez például a Moholyon szerepelt adai nemzetőrség egy csoportjával, amely különvonulva, szerb nyelvű vezényszóra gyakorlatozott és megtagadta az eskütételt. De a Délvidéken gyakori volt a felkelők elleni katonai rendszabályok alkalmazása is, emiatt került sor például a zombori és a Versec környéki szerbek lefegyverzésére. Vagyis igen sokoldalú volt a nemzetőrség által ellátott rendőri-karhatalmi feladat is, de általánosan jellemző az őrszolgálati teendők dominanciája volt, amelyek később katonai feladatokba nőttek át.²⁶

Számunkra a legfontosabb a nemzetőrség hozzáállásának, szellemének és fegyelmének vizsgálata. Ez a szellem kezdetben kielégítő volt, azonban később sokat zuhant. Ennek oka lehetett a szolgálat mind terhesebbé válása, a feladatok nehezülése. A húsz és ötven év közötti munkabíró férfiak kiindítása a nyári dologidőben, az aratás és a betakarítás időszakában, egyébként sem lehetett népszerű. A táborba szállás gondolata sokakat elborzasztott, napirenden voltak a helyettesítési botrányok, amikor is a szolgálatra a piacon fogadott napszamosokat küldtek. Még nehezebben ment a váltás megszervezése. A nemzetőri szolgálat néhol szinte becs nélküli dologgá vált, a hatóságoknak a kényszerítéshez kellett folyamodniuk. Nem csodálkozhatunk rajta, ha mind a kiindításkor, mind pedig a táborban fegyelmetlenségek történtek.

Ilyen fegyelmetlenséggel találkozhatunk például a tolnai nemzetőrök egyik különítményénél. A tolnaiak Ókérré, a Verbász körül kialakuló magyar táborrendszer legdélibb pontjára kerültek. Július 7-én foglalták el táborhelyüket, ahol sem sátrak, sem megfelelő ivóvíz és ellátás nem volt. Egyheti kényszerpihenő után részt vettek Szenttamás július 14-i megtámadásában, mely után a teljes szervezetlenség miatt tíz órát ácsorogtak a szakadó esőben. Ezek után a teljesen demoralizált nemzetőrök többé nem engedelmeskedtek, a mostoha ellátási viszonyoktól és gyakori téves riadóktól elcsigázott emberek elhagyták a tábort és hazamentek.²⁷

Összegezve elmondhatjuk, hogy a kezdeti lelkesedés – a hiányos fegyverzet, a szolgálat nehézsége, a dologidőben való kimozdítás, a mostoha tábori ellátás és a hadvezetés hibái miatt – gyorsan lelohadt. A kimozdulás, a mobilizáció rendkívül népszerűtlenné vált és rengeteg feszültséget okozott. Ezek a feszültségek előtörhettek az elinduláskor, esetleg a táborban is. Miattuk előfordulhattak fegyelmetlenségek, de vérengzésre elegendő okot nem szolgáltatottak.

A szerbek Szegeden

„Polgártársak! Hazafiak!

Az európai mozgalmak színvonalára fölmerült alvidéki lázadásszülte bosszus ingerültség, városunk népessége és ó-bitű lakói között létezett bizalmasságot és testvéri békés egyetértést, szinte, mint a hazának számos vidékein, mindjárt kezdetben szétrombolni fenyegette.

Az emberiség és igazság oltárát leronthatlanul örökre felállítani törekvő idő szellemétől, az embernek eszközül ajánlott szabadság, egyenlőség és testvériség megőrzéseért, városunk köztörvényhatóságához intézett nyilatkozatunkban, a baza és királyhozi tántorithatlan hű ragaszkodásunkat, és a korona épsége s az országos törvények tiszteletben tartásához, vériünk s vagyonaikkal való járulási készségünket, nyilvánítani nem késtünk.

Azonban az érdekelt alvidéki mozgalmak komolyabbá váltaival. Az olly sok időktől fogva fenn-

állott kölcsönösség és testvériség érzelme, városunk egynémellyikében lehangoltatván, nem kételkedhetünk a tisztelt közönséget mindenkor, soha és semmiféle körülményekben sem változandó rokon érzelmek és testvéries ragaszkodásunk felől biztosítva, ünnepélyesen nyilvánítani:

Hogy az alvidéki bősziült lázongokkal, valamint eddig legkisebb összeköttetésben nem valánk: úgy azoknak országunk épsége és felelős magyar minisztériumunk a bel csend és bátorlét fentartása érdekében tett intézkedései ellen elkövetett vakmerő tövenyellenes merényeit kárhóztatjuk és biztossá kívánunk tenni mindenkit, hogy azok – mint az emberiség és hazára vészt árasztó törekvések – elnyomásában, minden erőnkkel részt venni készek vagyunk.

Szegeden, 1848-ik évi július 20-án.

*A helybeli óhitű lakosság*²⁸

A szegedi szerbek eme nyilatkozata két dologról tanúskodik. Egyrészt bizonyítja, hogy a városban élő szerb és magyar polgárok között fennálló békés egyetértés megbomlott, másrészt tükrözi mindkét nemzetiségű csoport félelmeit is. A magyarok a délvidéki harcok Szegedre való áttérjedésétől, a kegyetlenkedések megjelenésétől, a szerbek pedig ezen kegyetlenségek rajtuk való megtorlásától tartottak. Az évszázados jó viszony megromlott, a közhangulat rossz irányba fordult.

Szegeden mintegy másfél ezer szerb élt abban az időben. Csendesek és nyugodtak, a magyar többséghez alkalmazkodóak voltak. Cserébe a magyarok a legnagyobb toleranciával viszonyultak hozzájuk. Előjogokkal rendelkeztek, a tanácsban és a hivatalokban több szerb nemzetiségű szegedi polgár csak azért lett alkalmazva, mert szerb volt. Így kölcsönösen egymásra figyelve a két nemzet fiai jól megfértek egymással. Azonban a délvidéki vérengzések, egész falvak szerbek által való kiirtása miatt, több magyar kifakadt a szerb lakosság ellen. Éles bírálatok jelentek meg a sajtóban is, melyek elítélték a délvidéki szerbeket. A közhangulat megváltozásában azonban főképpen egyes szerb polgárok kijelentései miatt történhetett ilyen komoly változás. Egy bizonyos szerb ifjú, ki tagja volt a nemzetőrségnek kijelentette, hogy ő szerb testvéreire bárki parancsolja is, löni nem fog. *Szrematz Román* ellen pedig a tanács is vizsgálatot folytatott, mert ő áldozó csütörtökön a mulatozó tanyai népre ezt kiáltotta: „csak egyetek, igyatok, őszre fejeiteket ugys vasvillára aggatjuk”²⁹

A kölcsönös vádaskodás és fenyegetőzés miatt a bizonytalanság egyre nőtt a városban. Ingerültséget keltett *Petrovits István* volt tanácsnok és a szerb lelkész elutazása az újvidéki és karlócai szerb gyűlésekre. Először június 15-én Petrovits, majd 23-án felesége is titokban elhagyta a várost. Példájukat nemsokára követte a szerb lelkész is, majd pedig tömegessé váltak a szerbek titkos költözködései. Az éjszaka leple alatt sokan hagyták el a várost, köztük Veszelinovits főjegyző is. Ő levelet küldött Belgrádból, amelyben azt írja, hogy azért távozott a városból, mert úgy érezte nincs biztonságban, élete veszélyben forgott. A tanács a kedélyek lecsillapítása végett kiáltványt tett közzé, melyben védelmet ígért a szerb lakosságnak az esetleges bántalmazások ellen. Erre válaszul került a nyilvánosság elé a szerb hitközség nyilatkozata. Ezek után a titkos költözködések elmaradtak.³⁰

Abban az időben (1848. június), mikor a szerbek elhagyni igyekeztek Szegedet, napvilágot látott a kormány egyik terve, amely szerint a kincstár Torontál megyei birtokaira székelveket telepítettek volna. Ezzel egyrészt a székelyföldi túlnépesedés ellen próbált tenni, másrészt a délvidéki szerb lakosság ellensúlyozására tettek volna kísérletet. A terv, ami 12 000 székely letelepítéséről szólt, végül elmaradt. Ugyanis az események úgy alakultak, hogy a székelyekre Erdélyben nagyobb szükség volt, mint a Délvidéken.³¹

Elmondhatjuk, hogy a hazafias lelkesedés Szeged városában igen nagy volt. Szentttámás júliusi sikertelen ostroma után folyamatosan gőzhajón érkeztek a sebesültek a városba. Szeptemberre már 900 sebesült volt Szegeden, emiatt minden betegápolásra kijelölt épület megtelt. De továbbra is mindenki segíteni próbált, nem kímélve se költséget, se fáradságot. Mivel újabb épületeket erre a célra nem lehetett igénybe venni, a sebesültek magánházakhoz kerültek, ott ápolták őket. Ez egész Szeged becsületére vált.³²

Egy igen gyanús eset hozta még izgalomba a várost augusztus 13-án. Az erdélyi oláh határőrezred második zászlóalja augusztus 9-én érkezett meg, és gőzhajón kellett volna távoznia Óbecse felé. Mikor azonban 13-án éjjel elindultak, a zászlóalj nem a kikötőbe ment, hanem átkelt a hídon és Szőreg felé távozott. Szőregen azután Lausevits ügyvéd gondoskodásából kocsikra szállhattak, melyekkel Béba irányába távoztak. A szökés híre komoly feszültséget okozott Szegeden. Pár napig őrirátok cirkáltak a városban és éjszakára felnyitották a hajóhidat is. Csak napok múlva hitte el mindenki, hogy nem fenyegeti veszély a várost.³³

Mint láhattuk Szeged magyar lakosságának megrendült a bizalma saját szerb nemzetiségű polgáraiban. Ennek fő okát a délvidéki szerb mozgalmak nyomán megjelenő kegyetlenkedésekben és eme mozgalmakkal azonosulni látszó néhány szerb polgár kijelentéseiben kell keresnünk. De emlékezetükbe vésődött a román zászlóalj szökése is, és a szökést segítő szőregiekben sem bíznak már. A békés egymás mellett élés alapja, a bizalom elveszett.

Vérengzés Szőregen és Szegeden

Az október 15-i események pontos rekonstruálása rendkívül nehéz feladat. Ugyanis a források több ponton eltérőek, sőt néhol egymásnak ellentmondóak. A leghitelesebb leírás talán *Moczika Döme* esküdtté, aki szemtanúja volt a szőregi eseményeknek. Sokan hozzá hasonlóan számolnak be a történetekről, és a sajtóban is ilyen tartalmú cikkek jelentek meg. *Vukovics Sebő* kormánybiztos azonban másképp adja elő a történeteket, az ő elmondásából egészen más okokat ismerhetünk meg. Nézzük először mi is történt Szőregen, ebben a „szép fekvésű rácz-magyar faluban, [...] ahol 1030 magyar katolikus, 1380 n. e. óhitű [szerb] és 20 zsidó lakos élt ebben az időben”³⁴

Moczika Döme esküdt így írja le az eseményeket:

„1848-ik év October 14-én [a pontos dátum október 15-e] Törontál megyében kebelezett Szőreg helység lakossai reggeli 9 órára a helység házánál általános népfelkelés következtében összegyűlekeztek tanácskozás végett a³⁵ Marienfeldi táborba való menetelről, a hol némely magyar lakosok által azon áll hir terjesztetett, hogy a³⁶ mult éjszakán Barakovits György Szőregi jegyző által Szőreg helysége Rátz lakossainak fegyver osztatott ki, – erről kevés vita támadt, és az érintett jegyzőnek mostoha fia Veinrich Ágoston atyja elleni hamis kikelés végett haragra geredvén [sic!] ezen káromló szavakra fakadott, hogy bassza az ily magyaroknak istenét a ki illy áll hireket kohol, – az említett jegyző ezen heves vita közben közejekben ment és egy Szőregi lakos Kertész György nevezetűnek szemébe köpött hogy miért hazudik”³⁵

Természetesen ezek után érthető, hogy a szőregi magyar lakosok miért kiabálták, hogy „ezentúl ezen jegyző nekik nem kell”. A lármára *Követs Andor* helybeli lelkész is odaérkezett és intette híveit, hogy „minden törvénytelenségtől óvakodjanak”. De a magyarok nem hallgattak rá és azt kívánták, hogy a jegyző mostohafiát rögtön verjék vasra, mert különben agyonverik.³⁶ Miután vasra verték, a kedélyek lecsillapodtak.

Délután érkeztek meg a Szegedről kiindult nemzetőrök a faluba. Miközben vártak a hátramaradottakra, néhány magyar lakos elmondta a nemzetőröknek, hogy „*Szőreg hely-*

ségben rácok lakosok között mult éjszakán alattomosan fegyvereket osztottak el és a' jegyzőnek fia a' magyaroknak istennét káromolta".³⁷ Erre a nemzetőrök leugráltak kocsjaiokról és fegyvert ragadtak. Így ír erről Rác József szolgabíró, aki október 16-án járt Szőregen, és megpróbálta az eseményeket a falu lakosainak elmondása alapján rekonstruálni:

„Esküdt úr jelentése következtében ma reggel Szőregen megjelenvén az egész népséget szétfutva találtam, a kérdezők nyoman a következőket jelenthetek [sic!] Ugyanis mint az esküdti jelentésből is világos, bizonyos Kertész György szőregi lakos, a Szeged Városából több száz kocson Szőregen keresztül vonuló Szegedi nemzetőröket feltartóztatván ugyan az érdeklített jelentésben érintett szavakkal annyira felbőszítette, hogy ezek azonnal kocsjaiokról leugrálván fegyvert ragadtak, elsőben is a helység házáat rohanván meg – a jegyzőt meggyilkolándók – megtalálták-e vagy nem; vagy meggyilkolták-e? vagy nem? nem tudatik, mert se híre se hamva, ezután a vasban lévő fiát támadták meg, azt több lövésekkel, és szúrásokkal kegyetlenül meggyilkolták, s szurony, és kasza hegyeken az utcán lévő pocsolóba beleverték – ez idő alatt a többi tömeg a rác házakra rohant, rabolt, és gyilkolt tovább 2 óra hosszat, eddig kilenc halott találtatott, kik közt 2 leány, és 1 asszony van, – mondják hogy valóságos vadászatot tartottak a gyepen szétfutott rácok ellen. Állítatik hogy a Maros folyamába is szorítottak néhányan. Tény hogy a rác templomot felkutatták és ott nagyba[n] romboltak. A rác papokat keresték de az egyik elszökött, a másikat házában találva combját kaszával keresztüldöfték. De még számosabban vannak veszedelmesen megsebesítve.”³⁸

Mások a szerbek és a nemzetőrök közti lövöldözésről beszélnek, amely során 15 szerb életét vesztette, a többiek pedig a szomszédos Deszkre futottak.³⁹ A kérdés csak az, ha a magyarok állítása – miszerint a jegyző jóvoltából 150 fegyvert osztottak szét a helyi rácok között – úgy mond csak „álhír”, akkor vajon mivel tudtak a szőregi szerbek a nemzetőrökre lőni. Reizner János szerint a szerbek csak az átvonuló nemzetőrség tiszteletére lövöldöztek, vagyis félreértés történt.⁴⁰ Persze itt is felvetődik a kérdés, hogy vajon honnan származtak az üdvözlésre használt fegyverek.

Vukovics Sebő merőben másként írja le az október 15-i szőregi eseményeket. Szerinte mikor a nemzetőrök átvonultak a falun, elterjedt közöttük a hír, hogy a szőregi szerbeknél fegyverek vannak, és a nemzetőrök elvonulása után a helybeli magyarokat akarják megtámadni. Erre elkezdtek átkutatni a szerbek házait, és csakugyan több helyen találtak is fegyvereket. A házkutatás alatt verekedés tört ki, s a nemzetőrök a rájuk támadók közül néhány szerbet megölték.⁴¹

A forrásokból kitűnik, hogy a szőregi szerbek valószínűleg rendelkeztek fegyverekkel. Azzal kapcsolatban, hogy hogyan jutottak hozzá, és mikor szándékoztak őket felhasználni, már eltérőek az álláspontok. A helyi magyar lakosság vélt vagy valós ébersége és a nemzetőrök erélyes fellépése mindenesetre keresztülhúzta a szerbek esetleges támadásának a tervét. A nemzetőrök cselekedeteit egyesek rablásnak és gyilkolásnak, mások házkutatásnak és verekedésnek minősítik. Sehol nem esik szó a szőregi történesek leírása közben a nemzetőrök részességéről. Az ittas nemzetőrök száma (azoknál a forrásoknál ahol ilyen előfordul) mindössze kettő. Azonban ez a két ember lármázza fel Szegedet, ők terjesztik el, hogy „jönnek a rácok, a mieinket Szőreghen már öldöskik”. Ez már valóban álhír volt, amiről azonban a szegedieknek fogalmuk sem lehetett.

„Jellemére nézve a szegedi nép szelíd mérsékletű volt és nagylelkű” – írja Kováts István.⁴² Mégis ezen a napon valahogy másképp viselkedett. Erre a napra esett a Kikinda megsegítésére igyekvő nemzetőrök indulása. A mobilizáció országosan nézve is népszerűtlen volt,

nem csoda, hogy a szegediek is elégedetlenek voltak. Egyesek közülük féltették városukat a környező településeken élő szerbek támadásától. Valószínűleg borozgattak is néhányan, de ez süket idején nem számított rendkívüli eseménynek. Az a vélemény, miszerint „mind részeg volt, némelyiket úgy kellett a kocsira feltenni”,⁴³ valószínűleg erősen túlzó, és nem fedi a valóságot.

Délután 2 óra táján beért Szegedre az a néhány Szőregről visszafordult nemzetőr, akik rosszul értelmezték az ottani történeteket, és szerb támadás hírért terjesztették el a városban. A harangokat félreverték, dobpergés hangzott mindenfelől. Zavar támadt, az emberek a városházához rohantak fegyverekért. Így olvashatunk erről a sajtóban:

„Ez összecsapás [ti. a szőregi – B. Cs.] városunkba kissé elferdítve jutott. Ugyanis az híresztelték, hogy nemzetőreinket a szőregi ráczok puskalövésekkel fogadták, mely hír harangfélrevertés-, dobpergés- s városunk honlelvő lakosságának általános fölkelésére szolgáltatott alkalmat. Mindenki, kinek fegyvere volt, kezibe ragadta, ki pedig nem birt azzal, a városhoz futott, hol kasza, pisztoly és töltények osztogattattak. Tíz, tizenkét éves gyermekek is fegyverrel kezökben szaladtak. »Halál a rácznak!« – kiáltá a bosszús s dühbe jött nép s mint oroszlán a kölykeit rablora, rohant Szőreg felé, véreit megvéendő.”⁴⁴

Rövidesen megtörtént az első gyilkosság is, egy Nikola Mihály nevű, szerb nemzetiségű polgárt, aki a magyarokkal együtt rohant fegyverért, hogy ő is védje Szegedet, kegyetlen módon agyonverték. Minderre egyedül származása adott okot. Erről az esetről Jelentsik Imre százados jelentéséből értesülhetünk, melyet október 17-én küldött az Országos Nemzetőrseregi Haditanácsnak. Jelentsik Imre részt vett zászlóaljával (a 37. Máriássy gyalogezred 3. zászlóaljával) a bánsági harcokban, majd október 10-én a 33. honvédszászlóalj századosává nevezik ki, így Szegedre kerülve szemtanúja volt a vérengzésnek.⁴⁵ A jelentés idevágó része a következő:

„Tegnap délután megkondultak a vész harangok, és hangoss minden oldalról, a Ráczok jönnek, már Szőregben vannak! A nép felkelt, és minden fegyver fogható de fegyver nélküli sietett fegyverért a város házhhoz. E nagy zavarban a mostan alakulandó honvéd 33-ik zászlóalyba már besorozott ujjoncok közül is többen rohantak a néppel be a város házhhoz fegyverekért. Ezek között volt egy Nikola Mihály nevű Rácz ujjonc is kit a nép megismervén hogy rácz azonnal mint illyent bár ez is rácz elleneink vissza verese végett sietett fegyverért dühében megrohanván irgalom nélkül mint több egyes ráczot, kit dühében előtalált agyon verte.”⁴⁶

Szerencsétlenségükre éppen ekkor kelt át a hídon, és tartott Szegedre moldvai román marhahajcsárok egy csoportja, marhákat terelve. Róluk azt hitték, hogy szerviánusok közelednek a várost megtámadni, és mikor átértek, rájuk támadtak. Nincs pontos adatunk arról, hogy hányan veszítették életüket, egyes források hat,⁴⁷ nyolc,⁴⁸ mások tizenkettő-tizenöt,⁴⁹ megint mások tizenöt⁵⁰ „oláhforma emberről” beszélnek. Valószínűleg nem halt meg az összes marhahajcsár, közülük ketten túléltek az incidenst.⁵¹ A románokat ért támadás lehetett félreértés is, de elképzelhető, hogy felismerték őket, és románosságuk miatt kellett meghalniuk. A szarvasmarhák legyilkolására nincsen ésszerű magyarázat.

A nap egyik tragikus hőse Beniczky Andor lovas nemzetőr hadnagy volt. Ő csak csillapítani próbálta az embereket, de nem hallgattak rá, sőt ezért meg is ölték. Halálának körülményeiről így ír Rácz József szolgabíró:

„Hat oláhországi marbahajtót szerviánusoknak tartván a piac közepén lelövöldöztek – sőt annyira mentek, hogy a hajtott marhákat, s bivalyokat is agyonlőtték, egy volt szolgabírót, ha jól emlékszem,

Bonczkit [Beniczky] azért, mert egy agyonlőtt oláh még mozogván szuronyokkal döfödték, [sic!] s ő arra menvén csak azt mond »ne bántsátok hiszen már meghalt«, nekifordultak s agyonlőtték». ⁵²

Közben a felbőszült tömeg a szegedi szerb kereskedők boltjaihoz rohant, és tőlük fegyvert és lőszert követelt. Zseravitz János fűszeres nagykereskedőhöz is elmentek, és tőle lőszert követeltek. Egyesek szerint ezt a kérést teljesítette, és amíg a készlet tartott, ingyen szolgáltat ki mindenkit. ⁵³ Mások szerint megpróbálta elutasítani a fegyvert és lőszert követelőket, miszerint ő ilyesmikkel nem szolgálhat. ⁵⁴ Ismét mások szerint Zseravicz provokálta a nemzetőröket: „Zseravicznál nagyon sok puskaport és kész töltényt találtak. Kérték a nemzetőrök, hogy pénzért adjon belőle. Megtagadta. Azt mondta, hogy ilyen kutyaúknak nem adja, kell az alvidékieknek. Erre a nép felbőszült s [...] agyonverték». ⁵⁵ Az agyonverés okát tekintve is eltérőek az álláspontok. Van, aki azt mondja, hogy az ürügy egy szerviánus generális, 200 pisztoly valamint a rizses zsákok alján lőpor rejtegetése volt. ⁵⁶ Zseravicz nejét, az ifjabb Zseraviczot és családját egy Cziko nevű felsővárosi kapitány mentette ki az őrjögök kezei közül. Ezzel a tettevel a saját életét is kockáztatta. ⁵⁷ Ugyancsak meggyilkolták Damjanovics és Szubics szerb kereskedőket is. A boltosok elleni erőszakos cselekedetekről így tudósított a sajtó:

„Zseravicz gazdag rácz kereskedő boltjába mentek, honnan a tulajdonos azzal akarta elutasítani őket, hogy ilyennek nem szolgálhat. Ezzel a népet egészen magára husztá, s minthogy különben is gyanú volt rá, miszerint a rabló ráczokkal tart, agyonlővék, s boltjából, szobáiból mindent kiszórtak. – Egy Lausevics nevű rácz szatócs házát a nép hasonlólag megrohanta, s itt mindent porrá zúzott. Ezen ember két fiával együtt városunkból igen régen eltűnt, s a rablók táborában van. A nép a megtámadást meg sem teszi, ha az itthon levő harmadik fiú az ablakból a népre nem lő. Itt ölés nem történt, minthogy a lövéstevő a szomszédba s onnan tova ugrott. – A felsővároson egy Szubó rácz ügyvéd és testvére gyilkoltattak meg. Ez utóso minapában úgy nyilatkozott, hogy a ráczok nem sokára a magyarok hátán fognak járni. [...] Templom sem kiméltetett meg, mert több az ablakokra tett lövés után oda is betörték, de, mint mondják, semmit sem találtak». ⁵⁸

A rendet a városban maradt csekély számú katonaság és nemzetőrség állította helyre az esti órákban, miután megbizonyosodott arról, hogy a kiindult nemzetőröket semmi baj nem érte. Ugyan még az éjszaka folyamán előfordultak apróbb rendbontások, de másnapra a nyugalom a városban úgy-ahogy helyre állt. Az október 15-i „véres vasárnap” mérlege igen szomorú. A tragikus események során mintegy 60 ember lelte halálát, az anyagi kár is jelentős volt (Zseraviczéké egyedül meghaladta a 100 000 Pft-ot). Azonban nemcsak „gyanús” szerbek estek áldozatul a népharagnak, Ivankovics úr (őt tartották sokan a város legbecsületesebb polgárának) boltjába is betörték, és komoly kárt okoztak. ⁵⁹ És akkor nem szoltunk még az erkölcsi kárról, ami az ártatlan emberi életek kioltásával és a féktelen rablással érte a várost.

„Az October 16-i [október 15-i] szegedi vérontásért az átok a szerb lázadás szerzőit fogja terhelni örökre, –ők ingerelték föl a szerb népet hallatlan kegyetlenségek elkövetésére, s az által a magyar népben a visszatorlás természetes indulatát költötték föl, mely ez esetben, fájdalom, az ártatlanok fejeit érte. ⁶⁰ – állapítja meg Vukovics Sebő kormánybiztos az eseményekről. Hozzá hasonló véleményt tükröz a Pesti Hírlap október 21-én megjelent számának utolsó két mondata is: „Itt van gyalázatos izgatásod gyümölcse, nagyravágyó Rajachich. Szálljon bűnös vén fejedre a mind kétrészről áldozatoknak vére gonosz főpap!” ⁶¹ Persze a felelősség megállapítása nem ilyen egyszerű feladat.

Másnap, október 16-án ülést tartott a városi tanács. Csak és kizárólag a tragikus eseménnyel foglalkoztak és határozatokat hoztak, hogy további szerencsétlenségek ne fordulhassanak elő a városban. Őrjáratok vigyáztak a rendre, és felszólítottak mindenkit az elrabolt javak visszaszolgáltatására. Munkájukról tájékoztatták a lakosságot is, határozataikat nyilvánosságra hozták, és kifüggesztették 1000 példányban szerte a városban:

„Miután a' tegnapi zavargásnak, rakoncátlan engedetlenségnek több ártatlan ember lett áldozatja; ezen szeggyen folt e' városról lemosni, a' rend és béke, személy 's vagyron bátorság biztosításának elkerülhetlen kötelessége minden igaz honfinak; felhivatik ennél fogva minden nemzetőr: hogy századában tartózkodjék, és századosa' kiadandó rendeletét pontosan teljesítse, a' tegnapi napon temérdek töltéseket elvivők azon töltéseknek, úgy az elvitt fegyvereknek, pisztolyoknak, kaszáknak avagy kardoknak a' városházához való beszolgáltatására szoríttatik, – ellenkezőleg cselekvők tolvajoknak tekintetvén, mint ilyenek büntetnek; az útzákon, piactzokon, avagy házakban lövöldözni a' legnagyobb büntetes alatt tilalmaztatik; – a' nappali és éjjeli örök megindíttatnak, és a' kik ezen öröknek ellenszegülnek, és felhívásukra magukat meg nem adják, ellenségnek fognak tekintetni; a' kik a' zavargásban a' házakból holmikát elvittek, 24. óra alatt köteleztetnek azokat a' kapitányi hivatalba behordani, mert ha be' nem hordják, nyomoztatnak 's mint tolvajok, rablók, rögtönítelő székieleg büntetnek.

– Igen sajnosan értesülvén e' Tanács, hogy a' nemzetőrök közül is néhány osztozni kívánt azon holmokban melyek egy két háztól kivitettek; – ily eljárás bélyegezné meg e' Várost csúfosan, 's azért azon nemzetőrök, kiknek kebele ily kívánságtól elfordul, vigyázni fognak, vigyázni köteleztetnek: hogy illyesek netörténjenek, ellenkezőt cselekvőknek feljelentésére 's megragadására köteleztetvén; a' ki minden helyes ok nélkül lármát tesz, mint csend háborító tekintetik és keményen lakol; – a múlt vasárnapi zavargásban elvitt fegyvereknek e' városból való kivitele eltiltatik [...] ezen rendeletek 1000 példányokban kinyomatva hirdetésképp szétosztani rendeltetnek.⁶²

Emellett vizsgálatot rendeltek el az események kivizsgálására, a zavargásban résztvevők felderítésére. A vizsgálat vezetésével Tóth Mihály főbíróat bízták meg. Azonban eredményt nem értek el, senkit sem vontak felelősségre az október 15-én történekmekkel kapcsolatban. Az áldozatokat illő módon eltemették, a kárt precízen összeírták. Az árvákról és özvegyekről is gondoskodtak. A vizsgálat eredménytelenségének oka állítólag a tanácsra nehezedő „demagóg nyomás” volt.⁶³

Sok tényező együttes hatása vezetett az 1848. október 15-i vérengzés kirobbanásához. Szeged városa földrajzi adottságai miatt központi szerepet játszott a Délvidéki hadműveletekben. Ennek terhe a város lakosságára nehezedett: sebesülteket láttak el, nemzetőreik a délvidéki táborokban teljesítettek szolgálatot. Közben a szerb támadások egyre jobban veszélyeztették magát a várost is, az október elején indult szerb offenzíva egyik hadicélja Szeged elfoglalása volt. Azonkívül a szegedieknek komoly problémát okozott saját szerb nemzetiségű lakosságuk is. Egymáshoz való viszonyuk megromlott, mikor a szerb nemzeti mozgalom a fegyveres harc útjára lépett. Az a brutalitás, amellyel a szerb önkéntesek, a szerviánusok léptek fel a délvidéki nemszerb lakossággal szemben, lehetetlenné tette a további békés, félelem és vádaskodás nélküli életet. Felperzselt falvak, városok, kannibáli kegyetlenség jelezte a szerb csapatok útját. Csak romok és legyilkolt lakosok maradtak utánuk. De alkalom adtán a visszatérés sem maradt el, így mindkét fél retteget a másiktól.⁶⁴ Természetesen felelősség terheli a politikusokat, amiért hagyták

Nagyherceg Mihál székfoglaló Gyalog sor. Ence.

52

5928

656 ⁴⁰ Ham.

Plegidi Hadfogadi Nor'many

Nemzet önmagáért öfkegés hadi tanácsnak!

Frederick October 10th 1858

Buda-pesten.

2
A^h Országos Nemzeti Örvényi tanács 1895 évi 11. számú törvénye
a rendeltetési költségvetésről az általános közpénzügyi
szolgálati törvényekről és a közpénzügyi törvényekről
és a közpénzügyi törvényekről.

Rossash Lajos úr az Országos honvédelmi
Bizottságy Ennéke méltóságán kérvén, leírta
Bácsi János, Tornyai és Krápi megváltó ok-
tár újjonczából a Honvéd 32. Légió alaljárát
megrendelni és egy úrral oda helybe hagyás nem e-
llár a föltérlekz kinevezési utamban az Országos
Nemzet Összei Tanács ⁵⁰⁵² ₁₉₀₁ száma alatt helyi rendelkez-
és a fennváltó megváltó oktár újjonczából a Honvéd
32. Légió alaljárát parancsolja, minthogy pe-
dig a 32. Légió alaljárát már kinevezés
és a föltérlekz kinevezési utamban, és ezen
kinevezéssel a Kozlony 125. száma szerint a 32.
Honvéd Légió alaljárát, ezen mincei kérvén,
nek foglalatnál alagut leírta az Országos Nemzet
Összei Tanácsot méltóságán, utasítani, ha az
jon az alaljárát és foglato 13. sz. Összei kinevezési
32. honvéd Légió alaljárát megváltó oktár, vgy. je.
díj.

idáig fajulni a dolgokat. Némelyek közülük nem is gondolhatták, hogy gyújtó hatású beszédek nyomán milyen szenvedélyek lángolhattak fel, tovább fokozva a népcsoportok közötti feszültségeket. Sajnos, Kossuth Lajos is – aki október elején járt Szegeden és itt elmondta emlékezetes beszédét – közvetve hozzájárulhatott a vérengzés kirobbanásához. „Kossuth a szó teljes értelmében megvillanyozott bennünket” – olvashatjuk egy 1848 októberében megjelent újságban.⁶⁵ De a legnagyobb felelősség a szerb politikusokat terheli, akik elindították a fegyveres harcot és akik behívták az országba a szerviánusokat. A feszültségkeltés, a háború elembertelenítő hatása, az egymástól való félelem és egy félreértés vezetett 60 ember halálához 1848. október 15-én, Szegeden.

Függelék

1.

Moczika Döme m. k. esküdt jelentése Rácz József szolgabírónak a szőregi eseményekről Szeged, 1848. október 15.

Másolat

Rácz Josef Szbiro Urnak!

1848-ik év October 14-én [a pontos dátum október 15-e] Törontál megyében kebelezzett Szőreg helység lakossai reggeli 9 órára a helység házában általános népfelkelés következtében összegyűltek tanácskozás végett a' Marienfeldi táborba való menetelről, a hol némely magyar lakosok által azon áll hir terjesztetett, hogy a' mult éjszakán Barakovits György Szőregi jegyző által Szőreg helysége Rácz lakossainak fegyver osztatott ki, – erről kevés vita támadt, és az érintett jegyzőnek mostoha fia Veinrich Agoston atyja elleni hamis kikelés végett haragra geredvén [sic!] ezen káromló szavakra fakadt, hogy bassza az ily magyaroknak istenét a ki ily áll hireket kohol, – az említett jegyző ezen heves vita közben közejekben ment és egy Szőregi lakos Kertész György nevezetűnek szemébe köpött hogy mért hazudik, minthogy pedig az említett jegyző már ezelőtt gyűlöletes volt a község előtt iszonyu lármával kiabáltak hogy ezentul ezen jegyző nékiük többé nem kell. – a jegyzőnek fiát pedig meg akarták rohanni. Ezen iszonyu lármára tisztelendő Követs Andor Ur helybeli lelkész oda érkezvén hibeit intette hogy minden törvénytelenégtől ovakodjanak azomban minthogy a kedélyek legfőbb ingerültségre emelkedtek hivatkozva az isteni és emberi törvényekre egy embertársukat sérteni és erőszakos kezeiket reá tenni ne merésznék hanem várják be a járásbeli Szbiro urat a ki ezen ügyet el fogja dönteni, és érdem szerint megfenyíteni – de ők azt kívánták hogy rögtön vasra veretessék mert másképpen ők agyon fogják verni – általam a nép kívánságra s a nagyobb rossz elhárítása végett azonnal vasra tetetett s ezzel a nép megnyugodván őket pedig további kihágatokról meginteni, hogy szűnjenek meg, amit ők megigérték, és ez dél előtt történt Délután pedig a' midőn megérkezett a' szegedi nemzeti őrsereg némelly Szőregi lakosok megállítottaik [sic!] azon panaszal járulván hozzájuk hogy Szőreg helységben rácz lakosok között mult éjszakán alattomosan fegyvereket osztottak el és a' jegyzőnek fia a' magyaroknak istennét káromolta – Erre a szegedi nemzeti öröknek egy csapatja Kertész György Szőregi lakos vezérlete alatt berohantak a' bebörtönöztetett Veinrich Agostonra. – ahol irt [sic] látván ezen rossz következtetéseket azonnal Szeged várossa polgári mestere Vadász urat az eránt felszollitottam hogy küldene valakit létező Szegedi nemzeti örököt lecsillapítani – különben nagy veszély történhet

Moczika Döme m. k. esküdt

– Kelt Szegeden 848^{ik} év October 15.

2.

Rácz József m. k. szolgabíró jelentése Rónay Móricznak, Törontál megye első alispánjának
Szőreg, 1848. október 16.

Másolat. 169

Törontál megye első alispánjának, Rónay Móricz úrnak!

Tegnap azaz f. hó 15-én estveli 10 órakor Moczika Döme esküdt úrtól az ide /alá mellékelt hivatalos jelentést kaptam, és mielőtt e levelemet folytatnám és egy borzasztó esetet adnék elő, és jelentésem összefüggésbe legyen, kérem azt előlegesen felolvastatni.

Esküdt úr jelentése következtében ma reggel Szőregen megjelenvén az egész népséget szétfutva találtam, a kérdezőkésések nyomán a következőket jelenthetek [sic!] Ugyanis mint az esküdti jelentésből is világos, bizonyos Kertész György szőregi lakos, a Szeged Városából több száz kocsiokon Szőregen keresztül vonuló Szegedi nemztöröket feltartóztatván ugyan az érdekllett jelentésben érintett szavakkal annyira felbőszítette, hogy ezek azonnal kocsijaikról leugrálván fegyvert ragadtak, elsőben is a helység házáat rohanván meg – a jegyzőt meggyilkolándók – megtalálták-e vagy nem; vagy meggyilkolták-e? vagy nem? nem tudatik, mert se híre se hamva, ezután a vasban lévő fiát támadták meg, azt több lövésekkel, és szúrásokkal kegyetlenül meggyilkolták, s szurony, és kasza hegyeken az utcán lévő pocsolába beleverték – ez idő alatt a többi tömeg a rác házakra rohant, rabolt, és gyilkolt tovább 2 óra hosszan, eddig kilenc halott találtatott, kik közt 2 leány, és 1 asszony van, – mondják hogy valóságos vadászatot tartottak a gyepen szétfutott rácok ellen. Állítatik hogy a Maros folyamába is szorítottak néhányan. Tény hogy a rác templomot felkutatták és ott nagyba[n] romboltak. A rác papokat keresték de az egyik elszökött, a másikat házánál találva combját kaszával keresztüldöfték. De még számosabban vannak veszedelmesen megsebesítve.

Moczika esküdt urat is, ki azomban körülük még időben eltiúnt, agyonverési fenyegetések közt keresték, lakását feltörték, s kikutatták. Keresztury adószedő urat is megrohanták tőle az eldugott fegyvereket és ágyukat követelték, szuronyok közé fogták, s csak néhány jobbérzésűek szavainak sikerült őt is a haláltól megmenteni. Szinte a cath. plébános Követs András is veszedelembe forgott, csupán azért mert a kihágókat csilapította s így azzal vádolták, hogy a rácokat pártolja – Egyszóval mindenki veszedelembe[n] volt ki mint jobb érzésű valaki védelme alá vett [sic!]. És nagy nehezen sikerült a szőregi magyarságnak a sok könyörgés után, hogy a gyilkolással felhagyván útjokat Péb [Rábé?] felé folytassák.

Vizsgálatot többet nem tehettem mert a nép szétfutott – de miután ez nagyobbyszerű is kérnék egy egy bizottmány kirendeltetni mely Szeged városával vegyes legyen [sic!].

Még feleslegesnek nem tartom megérteni, mit hiteles kütfőből tudok, hogy meghalván [sic!] Szeged városa lakossága miképp Szőregen csata van, azon hír futott oda, hogy az ellenség már Szőregen van, 's az itteni rácság a nemzetöröknek ellenszegült – félre verték a harangokat, ezrenként tódultak Szőreg felé – a többi a rácokat vette ott helybe üldözőbe, s akit értek, irgalmatlanul kivégezték – Zseravicza boltost agyonlőtték és kirabolták, bizonyos Szabó nevű felsővárosit agyonveretek. – Hat oláhországi marbahajtót szerbiánusoknak tartván a piac közepén lelőöldöztek – sőt annyira mentek, hogy a hajtott marhákat, s bivalyokat is agyonlőtték, egy volt szolgabíró ha jól emlékezem Boniczkit azért, mert egy agyonlőtt oláh még mozogván szuronyokkal döfdöfték [sic!], s ő arra mennén csak azt mondá „ne bántsátok hiszen már meghalt” nekifordultak s agyonlőtték – s több melyek leírásába az ember borzad.

Költ Szőregen okt. 16-án 1848.

Rácz József mk. szolgabíró.

A jegyző életbe[n] van, s Sz[en]tjánra menekült.

Források, irodalom

- ☐ *Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története.* Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 1996, Videopont Kiadó. [A továbbiakban: Hermann 1996.]
- ☐ BONA GÁBOR: *Kossuth Lajos kapitányai.* Bp., 1988, Zrínyi Katonai Kiadó.
- ☐ FÉNYES ELEK: *Magyarország Geographiai Szótára.* III. köt. Pest, 1851.
- ☐ GELICH RIKHÁRD: *Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben.* I. köt. Bp., [é. n.]
- ☐ HERMANN RÓBERT: Hatvani Imre szabadcsapatvezér és az abrudbányai katasztrófa. In *Aetas* 1992/1-2. sz. 5-78. p.
- ☐ HORVÁTH MIHÁLY: *Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben.* II. köt. Pest, 1872, Kiadja Ráth Mór.
- ☐ *Kossuth Hírlapja*, 96. szám, 1848. október 20.
- ☐ *Kossuth Hírlapja*, 102. szám, 1848. október 27.
- ☐ KOVÁTS ISTVÁN: *Egy szegény pórfiú önéletrajza.* Bp., 1981, Magvető Könyvkiadó.
- ☐ *Közlöny*, 135. szám, 1848. október 23.
- ☐ Magyar Országos Levéltár H92 1848:5928 irat. Jelentsik Imre százados jelentése az Országos Nemzetőrséregi Haditanácsnak. Szeged, 1848. október 17.
- ☐ *Nemzeti Politikai Hírlap*, 137. szám, 1848. október 19.
- ☐ OLCHVÁRY ÖDÖN: *A magyar függetlenségi harc 1848-1849-ben a Délvidéken.* Bp., [é. n.]
- ☐ *Pesti Hírlap*, 193. szám, 1848. október 21.
- ☐ REIZNER JÁNOS: *A régi Szeged.* I. köt. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884.
- ☐ SPIRA GYÖRGY: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon.* Bp., 1980, Kossuth Könyvkiadó.
- ☐ *Szeged története.* 2. köt. 1686-1849. Szerk.: Farkas József. Szeged, 1985, kiadja a Szeged Megyei Városi Tanács megbízásából a Somogyi-könyvtár.
- ☐ Szeged Város Népgyűlésének, Állandó Bizottmányának és Közgyűlésének iratai. 1848-49. Szám nélküli iratok. Csongrád Megyei Levéltár. Moczika Döme m.k. esküdt Rácz József szolgabírónak a szőregi eseményekről Szeged, 1848. október 15.
- ☐ Szeged Város Népgyűlésének, Állandó Bizottmányának és Közgyűlésének iratai 1848-49. Szám nélküli iratok Csongrád Megyei Levéltár. Rácz József m. k. szolgabíró Rónay Móricnak, Torontál megye első alispánjának. Szőreg, 1848. október 16.
- ☐ *Szeged Város Tanácsának Jegyzőkönyvei 1848-49.* Csongrád Megyei Levéltár. A Városi Tanács 1848. október 16-i ülésének jegyzőkönyve.
- ☐ *Szőreg és népe.* Szerk.: Hegyi András. Szeged, 1977, kiadja Szeged Megyei Városi Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya.
- ☐ THIM JÓZSEF: *A magyarországi 1848-49-iki szerb fölkelés története.* I. köt.: Elbeszélő rész.; II. köt.: Iratok 1848. március-augusztus. Bp., 1940, kiadja a Magyar Történelmi Társulat.
- ☐ URBÁN ALADÁR: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán.* Bp., 1973, Akadémiai Kiadó.
- ☐ URBÁN ALADÁR: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Bp., 1986, Magvető Kiadó.
- ☐ *Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből.* S. a. r.: Bessenyei Ferencz. Bp., 1894, Athenaeum R. Társulat kiadása.

Jegyzetek

- ¹ Közlöny 135. sz. 666. p.
- ² Hermann 1996, 43-44. p.
- ³ Hermann 1996, 44. p.
- ⁴ Thim 1940. I. köt. 33. p.
- ⁵ Spira 1980, 25. p.
- ⁶ Spira 1980, 26. p.
- ⁷ Hermann 1996, 56-57. p.
- ⁸ Thim 1940, II. köt. 210-212. p.
- ⁹ Spira 1980, 52-53. p.
- ¹⁰ Thim 1940, II. köt. 309. p.
- ¹¹ Thim 1940, II. köt. 331. p.
- ¹² Urbán 1986, 300. p. és 398. p. és 403. p.
- ¹³ Gelich [é. n.] 67. p.
- ¹⁴ Gelich [é. n.] 62. p.
- ¹⁵ Horváth 1871, 223. p.
- ¹⁶ Horváth 1871, 223. p.
- ¹⁷ Hermann 1996, 99. p.
- ¹⁸ Uo. 98-99. p.
- ¹⁹ Olchváry [é. n.] 8. p.
- ²⁰ Hermann 1996, 136-137. p. és 142-143. p.
- ²¹ Olchváry [é. n.] 84-87. p.
- ²² Horváth 1871, 64. p.; és Reizner 1884, 178-179. p.
- ²³ Reizner 1884, 128. p. és 138-139. p.
- ²⁴ Uo. 140-141. p.
- ²⁵ Uo. 1884. 142. p.; és Urbán 1973, 104. p.
- ²⁶ Urbán 1973, 120. p.
- ²⁷ Uo. 172. p.
- ²⁸ Reizner 1884, 266. p.
- ²⁹ Uo. 161. p.
- ³⁰ Uo. 162-163. p.
- ³¹ Uo. 152-153. p.
- ³² Uo. 165-166. p.
- ³³ Uo. 167-168. p.
- ³⁴ Fényes 1851, 158. p.
- ³⁵ CsmL. Népgyül. és Közgyül. iratok 1848-49. Moczi Döme esküdt Rác József szolgabíró-
rónak a szőregi eseményekről. Szeged, 1848. október 15.
- ³⁶ Szeged tört. 2. 1985, 766. p.; Szőreg és népe 1977, 111. p.
- ³⁷ CsmL. Népgyül. és Közgyül. iratok 1848-49. Moczi Döme esküdt Rác József szolgabí-
rónak a szőregi eseményekről Szeged, 1848. október 15.

- ³⁸ CsmL. Népgyül. és Közgyül. iratok 1848–49. Rácz József szolgabíró Rónay Móric alispán-nak Szőreg, 1848. október 16.
- ³⁹ Reizner 1884, 179. p.
- ⁴⁰ Uo. 179. p.
- ⁴¹ Vukovics 1894. 378. p.; Horváth 1871, 64. p.
- ⁴² Kováts 1981, 271. p.
- ⁴³ Uo. 271. p.
- ⁴⁴ Kossuth Hírlapja, 96. szám, 430. p.
- ⁴⁵ Bona 1988, 289. p.
- ⁴⁶ MOL H92 1848:5928. Jelentsik százados jelentése Orsz. Nemz. Hadit.-nak. Szeged, 1848. október 17.
- ⁴⁷ Nemzeti Politikai Hírlap, 137. szám, 545. p.
- ⁴⁸ Kossuth Hírlapja, 96.szám, 430. p.
- ⁴⁹ Reizner 1884, 180. p.
- ⁵⁰ Thim 1940, I. köt. 254. p.
- ⁵¹ Thim 1940. I. köt. 254. p.
- ⁵² CsmL. Népgyül. és Közgyül. iratok 1848–49. Rácz József szolgabíró Rónay Móric alispán-nak. Szőreg, 1848. október 16.
- ⁵³ Szeged tört. 2. köt. 767. p.
- ⁵⁴ Kossuth Hírlapja, 96. szám 430. p.
- ⁵⁵ Kováts 1981, 272. p.
- ⁵⁶ Szeged tört. 2. köt. 767. p.
- ⁵⁷ Kováts 1981, 443. p. és Vukovics 1894, 378. p.
- ⁵⁸ Kossuth Hírlapja, 96. szám, 430. p.
- ⁵⁹ Kossuth Hírlapja, 102. szám, 458. p.
- ⁶⁰ Vukovics 1894, 379. p.
- ⁶¹ Pesti Hírlap, 193. szám, 988. p.
- ⁶² CsmL. Szeged Vár. Tan. Jegyzők. 1848–49. A Vár. Tan. okt. 16-i ülésének jegyzők. 3831. sz. irat
- ⁶³ Reizner 1884, 182–183. p.
- ⁶⁴ Hermann 1992/1–2. 5–6. p.
- ⁶⁵ Kossuth Hírlapja, 96.szám, 430. p.

Kiss Gábor Ferenc

A hadseregállítás kezdetei

A Batthyány Lajos vezette első független magyar kormánynak megalakulásakor egyetlen fegyveres erő állott rendelkezésre: a Magyarországon állomásozó cs. k. csapatok. Ezen egységek, a korabeli viszonyoknak megfelelően, részben idegen származású sorkatonákból és tisztekből állottak, ezért kétes megbízhatóságúaknak minősültek. Létszámuk sem volt elegendő az ország védelmére. Ezen hiányosságok kiküszöbölésére kezdte szinte azonnal meg a kormány a nemzetőrség szervezését. Ez az újonnan szervezett, nagylétszámú fegyveres erő sem volt alkalmas az országot fenyegető külső és belső veszélyek elhárítására: nem volt megfelelő felszerelése, fegyverzete s kiképzettsége, fegyelme sem érte el a hatékony alkalmazás által meg követelt szintet. A kisebb feszültségeken ugyan ez az erő is úrrá tudott lenni, ezzel is kordában lehetett tartani a parasztmegmozdulásokat, antiszemita zavargásokat. Az ország déli határainak védelme, az ott fokozódó feszültség azonban megkövetelte egy, a törvényadta lehetőségeken belül felállított és harcra alkalmas haderő létét.¹

Ez irányba a végső lökést az április 24-i véres húsvéthétfő adta meg. Ekkor Nagyikikindán a Djordje Radak által felizgatott tömeg a majorsági földek felosztását és a magyar zászló eltávolítását követelte. A tömeg ellen katonaságot rendeltek ki, de azt hamarosan kiszorították a városból. A városházán több hivatalnokot meggyilkolva a zavargások egészen 27-éig tartottak.² Az eseményeket tárgyaló minisztertanács úgy határozott, hogy „országban mozgalmak részterhes természete” szükségessé teszi „mozgó nemzetőrség felállítását vagy egy önkényes őrsereg kiállítását”,³ s ezzel együtt megbízta a miniszterelnököt és a pénzügyminisztert a szükséges költségvetés elkészítésére. A szerb nemzeti mozgalom április 14-én Karlócán megfogalmazott követelése május közepére nyilvánvalóvá tették, hogy a Délvidéken polgárháborús helyzet van kialakulóban. A május 13-án kezdődő második karlócai gyűlés oltalmára érkező több ezer, a fejedelemségből való szerb fegyveres miatt a május 15-i minisztertanács több katonai intézkedésről határozott. Egyebek közt elrendelte egy 10 000 főből álló önkéntes sereg kiállítását, melyben a „belépő nemzet-őrök három évi szolgálatra kötelezik magukat, az álladalom részéről fegyverrel és ruházattal láttatnak el”.⁴ Ekkor szervezték meg az 1–10. számozott első tíz, honvédeknek nevezett zászlóaljat. Noha jogilag a nemzetőrséghez tartozott, nyilvánvaló volt mindenki számára, hogy itt másról, többről van szó.

Ellentétben a nemzetőrséget szabályozó XXII. tc.-kel, ezen alakulat tagjaira nem vonatkozott semmilyen vagyoni cenzus s szervezetileg is eltért tőle. Míg a nemzetőrség esetenként mozgósítva főleg karhatalmi feladatok ellátására volt alkalmas, addig ezen zászlóaljak állandó, harcra kész erőt jelentettek. A serezedi zászlóaljak mellett ezek az egységek jelentették a magyar haderő legütőképesebb részét, a legmegbízhatóbbak azonban kétségtelenül a honvédgyalogosok számítottak. Az új csapatok emberanyagát nézve feltűnik az egykori cs. kir. hadseregbeli tisztek és altisztek magas aránya, illetve az ún. jurátusok (egyetemi hallgatók) magas száma. Ennek nem csak abban volt jelentősége, hogy e zászlóaljak jobb emberanyaggal rendelkeztek a később alakult csapatoknál, hanem abban is, hogy ezen egykori tisztek hadi tapasztalataikat átadták a tanult fiataloknak, akik ezen új ismereteket könnyebben sajátították el, mint képzetlenebb társaik. Ezen új ismeretekkel felvértezve, s miután javarészt harci tapasztalatokat szereztek 1848 nyarán, ez az új tisztikar, karöltve a régi tisztek-

kel, tevékenyen részt vett az új honvéds csapatok alakításában és jelentős számban kerültek át tisztként az új egységekbe, átadva harci tapasztalataikat.⁵ A nyár közepére láthatóvá vált, hogy ez a fegyveres erő elégtelen az előtte álló feladat elvégzésére, az ország békéjének biztosítására. A szerb felkelés egyre nagyobb méreteket öltött, egyre nagyobb erőket kötött le s Jellacsics horvát bán is gyülekeztette erőit a Dráva mentén. A május 7-i királyi leirattal a magyar kormány alá rendelt cs. kir. ezredek tisztjeinek egy része megbízhatatlannak bizonyult. A főhadparancsnoksági rendszer nehezítette a szerbekkel szembeni hatékony fellépést. A független magyar honvédelmi rendszer kiépítése még csak a kezdetén tartott. Az első tíz zászlóalj sikeresen helytállt a déli fronton, csak egy nagy hátrányuk volt: csak tíz volt belőlük. Ennek ellenére a kormány leállította a toborzást, mivel bízott benne, hogy a király leállítja a horvát bánt.⁶

A katonaillesítési törvény

A július 5-én megnyíló első népképviselői országgyűlés először – Kossuth indítványára – a legégetőbb kérdést, az ország védelmét vette napirendre. A kormány véleményét maga Kossuth fejtette ki, július 11-i megrázó erejű és fergeteges sikerű beszédében. A szónoklat hatására a ház megszavazta 200 000 főnyi hadsereg és az ehhez szükséges 42 millió forintnyi pénzerő előteremtését, melyből 40 000 katonát azonnali kiállításra kért. A határozatnak egyelőre csupán elvi jelentősége volt, mivel a végrehajtás konkrét módozatairól az országgyűlés csak augusztus közepén kezdte meg a vitát. A határozat után csupán 4 honvédszászlóalj szervezése kezdődött, mindegyik Erdélyben, de ebből csak 2 állt fel, Kolozsvár. ill. Marosvásárhely központtal.⁷

A nemzetőri szolgálat eddigi formája, vagyis hogy a nemzetőrszászlóaljak 4–6 heti váltásokban teljesítettek szolgálatot, nem bizonyult kellően hatékonynak. Ezen alakulatokat inkább csak őrszolgálatra, szállítmányok biztosítására lehetett felhasználni s inkább voltak karhatalmi alakulat, mint komoly harci egység. Nem szokták meg a harci zajt, mire valamire való harci tapasztalatot szereztek volna, lejárt a szolgálati idő. A nemzetőrség alkalmazásának korlátai legjobban a déli hadszíntéren jöttek ki. Szenttamás július 14-i első ostromakor esett meg, mikor is a tolnai nemzetőrök két zászlóalja a rossz körülményekre való hivatkozással fogta magát és 270 fő kivételével hazament. Ennek hatására június 19-én levélben javasolta Kossuth Baldacci Manó ezredesnek, az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökének és Mészáros Lázár hadügyminiszternek, hogy a nemzetőrség helyett sorkatonákat kellene táborba küldeni, illetve olyan nemzetőröket kellene küldeni, „*akik nem egy hónapra, hanem amennyi időre szükség van, arra önként vállalkoznának*”. Ilyen megfontolásból született meg Kossuth és Baldacci ezredes észrevételei alapján augusztus 13-án Batthyány rendelete az önkéntes nemzetőrség tábori szolgálatáról. Ezen nemzetőrök legfontosabb jellemzője az volt, hogy a szükséges ideig vállalták a harcot, nem meghatározott időre szálltak táborba. Ezek az alakulatok nem egészen váltották be a hozzájuk fűzött reményeket: később részben hazatértek, részben átalakultak honvédszászlóaljakká.⁸

Az országgyűlés talán legnagyobb vitáját az újoncozással kapcsolatos törvényjavaslat kavarta. A javaslatot Mészáros hadügyminiszter nyújtotta be, még július 21-én.⁹ Az indítvány szerint a cs. kir. hadseregbe kívánta bevonultatni az újoncokat, 40 000 főt a gyalogsághoz, 4300 főt a huszárokhoz.¹⁰ A javaslat nem akart lényeges változást a régi kiegészítési rendszerben, ez talán összefüggött Mészáros katonai neveltetésével, de lehet az is, hogy azt gondolta, így könnyebb lesz elfogadtatni az uralkodóval. A kormány halogatta a javaslat

tárgyalását, mivel még folytak a tárgyalások Ausztriának az egységes Németországhoz történő csatlakozásáról s ha ez megtörtént volna, meg lett volna az ok az önálló magyar hadsereg felállítására. Mészáros javaslata az adott helyzetben elfogadhatatlan volt, a minisztert több oldalról is bírálták. Kossuth is szembehelyezkedett vele, s Deák és Klauzál támogatását maga mögött tudva 27-én kijelentette, az újoncokból önálló magyar alakulatokat kell szervezni, „*a hadsereget magyar önálló lábra kell állítani*”. Ez az állásfoglalás tükröződik a központi bizottmány munkáján is, mely a javaslatot teljesen átdolgozta.¹¹ A hadügyminiszter javaslatával szemben, mely a meglévő cs. k. seregredeket akarta fejleszteni (kiegészíteni azok zászlóaljaival, felállítani a 4. zászlóaljakat) a bizottmány egy nemzeti haderő kiépítéséhez vezető javaslatot tárt a ház elé. A radikális baloldalik ez sem elégítette ki, ők egy teljesen független magyar hadsereget akartak. A törvényjavaslat tárgyalását augusztus 16-án kezdték meg.¹² A felsőház elé 28-án került, ahol is bizottmányi előkészítésre utalták azzal, hogy a bizottmány még aznap elkészítse a javaslatot.

A vita eredményeképpen augusztus 29-én fogadták el az 1848:XXXIII. katonaiállítási törvényjavaslatot, melyet aztán Batthyány és Deák után küldtek Bécsbe, királyi szentesítésre. A királlyal a tárgyalások nem vezettek eredményre s így nem szentesítette a törvényt.¹³ A szentesítés elmaradása ellenére a tc. átment a gyakorlatba s országszerte ennek alapján végezték az újoncozást. A XXXIII. törvény végleges szövege így hangzik:¹⁴

„Addig is, míg az állandó honvédelmi rendszer megállapíttatik, az ország jelen rendkívüli körülményei tekintetéből határozatott:

1. § A minisztérium felhatalmaztatik, hogy ország rendes katonaságának a számát, a határőrségi seregeken kívül, 200 ezer fegyveresig emelhesse.

2. § A megajánlott katonaság haza védelmére levén adva, mindaddig, míg a hon békéje minden oldalról biztosítva nem lesz, csupán a bellázadások és pártütések elnyomására, vagy az országot megtámadó külelenség ellen alkalmaztathatik, és ezen esetet kivéve a Magyar Korona birtokainak határain kívül nem használtathatik.”

A 2. §-sal biztosították, hogy az újonnan megajánlott magyar katonaságot ne alkalmazzák magyar érdekek ellenében is, gondolok itt elsősorban az olasz hadszíntérre.

„3. § A megajánlott újonczok a fennforgó szükséghez képest fognak kiállítatni.

4. § A kiállítandó újonczokból ki fog egészítettetni a Magyar seregialagságnál a három zászlóalj és két tartalék század, a magyar lovasságnál négy osztály és egy tartalék század. De azon újonczok is, kik az országon kívül lévő Magyar sor ezredek ki egészítésére vannak számitva, egyedül a 2. paragrafus értelmé szerint használtathatnak.”

Ezen paragrafus értelmében a magyar kormánynak rendelkezési jogot vindikál a magyar kiegészítésű ezredek esetében s ezzel a törvénnyel egyfajta jogalapot, módot teremt a csapatok esetleges külföldről való visszahívásához. A paragrafus a magyar seregialagság alatt a 15 magyarországi kiegészítésű gyalogezeredet, a magyar lovasság alatt a 12 huszárezreket (melyeket szintén Magyarországról egészítettek ki) érti.

„5. § A fenntebb 4.-ban körül írt kiegészítési számon felül kiállított újonczokból honvédi zászlóaljak fognak alakittatni, mellyeknél az ügy vezetés, vezényleti nyelv, zászló, ruha és jel azonnal magyar leendő.

6. § Mihelyt a körülmények megengedik, a Magyarországi mostani seregredek is tökélyletesen Magyar lábra fognak állítatni.

7. § Azon hadi tiszték kik a régiebb sereg átalakulásakor Magyar ügyvitelre képességgel nem bírván, szolgálatukat nem folytathattják, ha egyébként a Magyar álladalom irányában

kötelességeknek pontosan és hűséggel megfeleltek, rangjukhoz képesti díjazásukról e törvény által biztosítanak. A már szolgálatban lévő tiszteken kívül a Magyar hadseregben ezentul olly egyének tisztekül nem alkalmaztathatnak, kik a Magyar nyelvet nem bírják.

8. § Mindazon közvitézi és hadtiszi egyének, illő jutalmazásáról, kik a hon szolgálatába az ellenség előtt magokat kitüntették, vagy élelmük megszerezhetésére benulás miatt tehetlenekké tettek, valamint az elhullottak családairól az áladalom gondoskodik.

9. § A Magyar hadseregnél a törztisztek a hadügyminister ellenjegyzése mellett, az alóbbak pedig az illetők előterjesztésére közvetlenül a hadügyminister által neveztetnek ki. Az ujonnan felállítandó hadseregnél ezredi tulajdonos nem alkalmazhatók.

10. § Az egész Magyar hadsereg a következő esküt fogja letenni:

Esküszöm az élő Istenre alkotmányos királyomnak V Ferdinándnak hűséget; esküszöm, hogy Hazám alkotmányát és a Magyar nemzet függetlenségét életemmel és véremmel megvédeni kész vagyok, nemzeti zászlómat soha el nem hagyom s a Magyar Minisztériumnak s törvényesen kinevezett előjáróimnak engedelmeskedvén, kötelességemet mindig pontosan és hiven teljesíteni fogom."

Az eskü szövegében egyaránt észrevehető a király szó mellett az „alkotmányos” jelző s az alkotmány szó. Ezekből következtetni lehet arra, hogy a hangsúly nem a királyhoz, hanem az alkotmányhoz való hűségen van. Mivel az alkotmányos királyra teszik le az esküt, királyi alkotmányszegés esetén egyfajta értelmezéssel nem kötelező a neki való engedelmisség. Ez különösen érzékenyen érinthette az osztrák vezető köröket, hiszen mint ahogy később is láttuk – a Monarchia esetében –, a hadsereget tekintették uralmuk alapjának, a birodalom egységének biztosítékának.

„11. § A most megajánlott ujonc-állítás alá esik Magyar országnak s a kapcsolt részeknek minden állandó lakosa, ki életének 19 évét be töltötte, sors- és valláskülönbség nélkül.

Ki vétetnek azonban

- a) a szolgálatban lévő felszentelt lelkészek, segédlelkészek és rendes iskolai tanítók;
- b) további rendelkezésig a fegyverben álló határőrök;
- c) az család fentartására multhatatlanul szükséges egyén
- d) azok, kik valamilyen hibájok miatt a katonaságra teljesen alkalmatlanok;

12. § A jelen törvény értelmében állapítandó ujonczok katonai szolgálata 4 évig fog tartani.

13. § A kiállítás sorára nézve megállapítatik, hogy elsőnek azon egyénekből történjék a kiállítás, kik koruknak 19 évét már elérték ugyan, de a 20-at még meg nem haladták, és ha ezekből a szükséges szám ki nem telik, a 20 évesekre, s ha ezek sem elegendők, a 21 évesekre megy által a kiállítás, és így tovább mind addig, mig a meg kívántató mennyiség teljesen ki nem kerül. Azonban ezen szolgálati időszak alatt két fia van különben koránál fogva köteleztetik is, katonának nem állítatkatik.

14. § Az országnak királyhágóntuli része, ugy szinte Kraszna. Közép-szolnok, Zarándmegyék és Kóvár vidéke által folyó évben kiállított ujonczok mostani kiállításakor az illetőknek be számíthatnak és a kik magok helyett helyetteseket állítottak, besorozás alá nem jöhetnek.

15. § Mindazon ujonczoknak, kik az országnak 14. §-ban említett részeiben folyó évben állítottak, szolgálati idejük addig fog tartani, mint azoké, kik a jelen törvény rendeleténél fogva Magyar országnak többi részeiben fognak kiállítatni.

16. § A kiállításnak gyorsabb eszközlése végett, ezen törvény szentesítése után azonnal küld a minisztérium minden törvényhatóságba biztosokat, kik a törvényhatóság közbejötté-

vel elsőben is minden 19, 20, 21 és 22 éves férfiegyénüket az anyakönyvek és egyéb adatok segédelmével minden korbelieket külön sorozatba összevegyezték és orvosilag megvizsgáltatták, a katonaságra alkalmasokat külön feljegyzik és mind ezen összeírásokat hadügyminiszternek beküldik.

17. § Kik a vizsgálat előtt elrejtőznek 8 évi szolgálatra köteleztetnek. Kik bármi egyéb módon magokat a katonai szolgálatra alkalmatlannak teszik, szigorúan fognak büntettetni.

18. § A hadügyminiszter ezen összeírásokból és jegyzetekből fogja meghatározni, mennyire telik ki a szükséges szám a 19 évesekből vagy mennyire szükséges a 20 évesekre is, s így tovább a 13. § értelmében kiterjeszteni a kiállítást.

19. § Midőn ugyanazon egy korbelieknek csak egy része szükséges a kívánt szám kiegészítéséhez, sors huzás fogja kijelelni a kiállítandókat s ez esetben a hadügyminiszter fogja kivetni a fentebb §-ban említett összeírások nyomán minden törvényhatóságra, törvényhatóság pedig minden egyes helységre azt, mennyi lesz kiállítandó azon korbeliekből, mely csak részben szükséges a kívánt újonczok számának kiegészítéséhez. De főszabály leendő mindenkor az, hogy még a 19 évesek között alkalmas egyén találtatik, addig a 20 évesekre nem kerül sor s így tovább.

20. § A megváltás vagy helyettesítés semmi szín alatt meg nem engedik.

21. § A kiállításra és besorozásra vonatkozó minden egyéb intézkedések és rendelkezések az illető miniszterekre bízottak.

22. § Az eddig gyakorlatban volt toborzás megszüntetik. Ha oly kiszolgált közkatonák és altisztek, kik még szolgáltra alkalmasok, újabb 4 évre beállanak, az eddiginél egy harmaddal nagyobb díjt huzandnak.

23. § A hadügyminiszter az eddigi hadi törvénykezést ideiglenesen is az ország jelen állásához alkalmaztassa, és a jövő törvényhozás elibe katonai javaslatot terjesszen.

24. § Addig is, míg a jövő törvényhozás elibe új katonatörvényjavaslatot terjesztendő elő, a veretési testi büntetés az összes magyar hadseregnél ezennel eltöröltetik.

25. § *A honvéd-zászlóaljok is hadügyminiszter rendelkezésétől fognak függni, ki általában ezen törvény végre hajtásával bízatik meg.*

Az újoncozás megkezdése

Az újoncozás megkezdését Szemere Bertalan belügyminiszter által az augusztus 30-i Közlönyben közzétett „*A megyék főispánjaihoz, a kerületek főkapitányaihoz, a székek főkirálybíráihoz és főtisztjeihez*” intézett belügyminiszteri rendelet mondta ki a törvényhatóságok számára. A rendelet értelmében – melyet külön-külön is megküldtek minden illetékes helyre – a kézhezvételtől számítva azonnal „*A két ház által megajánlott hadsereg összeírása tüstént megkezdendő lévén, s sietve menjenek a megye, székvidek székhelyire, hol találándják a szükséges utasítást a teendőik iránt. Ugyanazon utasítás, rendelet, ugyanakkor elment a városok elnökeihez is.*”¹⁵ A „szükséges utasítást a teendőik iránt” a 8370. sz. belügyminiszteri rendelet¹⁶ tartalmazta, melyet a Közlöny az előző rendelethez képest egy nap eltolódással közölt. A rendelet felhívja a figyelmet, hogy „*a haza veszélyben van. Ez most a jelszava mindennek, a királynak, az országgyűlésnek, a kormánynak...*”, majd további lelkesítő retorikai fordulatok után rátér a tényleges teendőkre. Az idézett mondatból látható, hogy még nem történt meg a teljes szakítás a királlyal, még tárgyal vele Batthyány és Deák, még nem utasította el az újoncozási törvény szentesítését. A rendelet első pontja az érintettek tudomására hozza, hogy a minél gyorsabb végrehajtás végett biztosokat nevez ki. A következő pontban ki-

mondja, hogy a rendelet vétele után 48 órán belül bizottmányi ülés tartandó, ahol ki kell nevezni a 2-3 főből álló összeíró küldöttségeket, még pedig olyan számmal, hogy „*a rovatos összeírás 7 nap alatt bevégeztesse*“. A továbbiakban közli, hogy a rovatos összeírás a mellékelt törvényjavaslat szerint készíthető, a mellékelt összeírási mintarovat szerint. Az összeírást 7 nap alatt be kell fejezni s utána két napon belül el kell juttatni a biztosnak, aki 24 órán belül észrevételeivel együtt elküldi a miniszternek. Az 5. pont szerint „*Véleményt mond az írást is, hogy ha az álladalom által adandó fegyveren kívül a felkészítés a törvényhatóságra bíztnak, azt, mi népességi arány szerint a 60 000 emberből a törvényhatóságra esnék mennyi idő alatt lenne képes azt felöltöztetni s egyéb kellékekkel ellátni*“ úgy, ahogy a honvédeket kell ellátni s itt megengedi a más színű ruhaanyag használatát. A kiadottól eltérő színű ruhaanyagok használatát az országsszerte tapasztalható anyaghiány tette szükségessé. Egyes alakulatokat fontos ismertetőjévé vált az eltérő színű ruhájuk. A sorozás mellett az összeíró bizottságok feladatává teszi a sorozottak felvilágosítását, miszerint az összeírás pillanatától kezdve hosszabb időre nem hagyhatják el otthonukat, s ha mégis eltávoznának, szigorú büntetést helyez kilátásba. Ezt az utasítást a hadügyminiszteri határozat – mely a szükséges újonclétszámot tartalmazza – megérkezéséig érvényben kell tartani. Az egészségügyi alkalmassági vizsgálatot a törvényhatósági orvosok köteleességévé teszi. A megvesztegetéseket, az álbetegek alkalmatlanná nyilvánítását azzal is igyekeztek elkerülni, hogy az esetleges orvosi visszaéléseket diplomavesztéssel szankcionálják.

Az összeírás megkönnyítésére központilag kiküldött mintarovatok meghatározták a felveendő adatokat. A szükséges adatelemek a következők: „*Folyó szám. Név. Elérte 19, 20, 21, 22 (korát). Nőtlen. Nős. Felszentelt lelkész. Rendes tanító. Fegyveres határőr. Testileg alkalmatlan-e. Szándékosan rejtőző. Magát csonkító. Újra ajánlkozó kiszolgált tiszt/közpítész. Észrevételek.*“ Az országosan kiküldött mintarovat tartalmazza az összes törvény által meghatározott rovatot. Az életkornál csak a törvény által engedélyezett korosztályok számára hagy helyet. A határőri állapotra vonatkozó rovatot Szegeden a kézzel írt táblázatokból automatikusan kihagyták, mivel ennek a rovatnak csak a határörvidékeken volt jelentősége, Szeged pedig nem tartozott oda. Az országos állapot felmérésére küldött minta azonban a törvény (11. §/b) szerint tartalmazta ezt is. Az újoncozási törvény 17. §.-a értelmében nyilvántartatják a rejtőzködőket és az öncsonkítókat, kik a törvény értelmében büntetendők. A bujkálókat, ha nem tértek időben haza, országsszerte köröztették. A 22. § értelmében tartják nyilván a kiszolgált katonákat. A kézzel írt lajstromokon ezt megjegyzésként fűzték hozzá az adatokhoz.¹⁷

Az újoncállítás

Az összeírások végrehajtása után következett az újoncok kiállítása. Itt azonban törvényességi problémák merültek fel. Augusztus végére megszokasodtak a magyar kormány gondjai. Gyülekeztek Jellacsics csapatai Horvátországban, nem sikerült felszámolni a szerbek délvidéki lázadását, Radetzky custozzai győzelme megerősítette az osztrák kormány helyzetét. Az augusztus 27-én összeült minisztertanács úgy döntött, kísérletet tesz a horvát helyzet, valamint a szerb kérdés megoldására. Ennek okán küldték Batthyányt és Deákot Bécsbe, tárgyalni az uralkodóval. Emellett feladatuk volt az uralkodói szentesítés elnyerése a papírpénz-kibocsátási és az újoncállítási törvényhez. Az uralkodó nem volt hajlandó szentesíteni a tárgyalódelegáció által benyújtott törvényjavaslatokat. Az osztrák kormány augusztus 31-én emlékiratot küldött Budára a nádornak, melyben kifejtette, hogy az önálló magyar

had- és pénzügyeket a Pragmatica Sanctióval összeegyeztethetetlennek tartja s kijelenti, hogy az uralkodónak nem volt joga az 1848/III. (a felelős magyar minisztérium alakításáról szóló) tc. szentesítéséhez. Az irat lehetetlennek tartja egy, az osztrák császárságtól különvált magyar királyság létét. Erről az emlékiratról nem tájékoztatták a Batthyány-küldöttséget. Sikertelen maradt a horvát helyzet megoldására tett kísérlet is: a küldöttség még Bécsben tartózkodott, mikor az uralkodó visszahelyezte Jellacsicsot báni hivatalába.¹⁸

Az emlékiratot a nádor szeptember 3-án közölte a magyar kormánnyal, s így szerzett róla tudomást Batthyány is. Másnap az országgyűlés megszavazta egy száz tagú küldöttség Bécsbe indítását. Az egyébként hazatérni készülő miniszterelnök emiatt maradt még a császárvárosban. A delegáció célja, hogy rábíra a királyt, jöjjön Budára s tartsa meg trónját s az alkotmányt. E küldöttség is eredménytelen maradt, így elhagyták Bécset s 10-én este megérkeztek Budára. Másnap délelőtt a Batthyány-kormány beadta a lemondását, majd délután felolvasták a nádor levelét, miszerint a kormány lemondása miatt átveszi a végrehajtó hatalmat. A dolog alkotmányellenes volta nagy felháborodást váltott ki, Kossuth visszavette tárcáját és a le nem mondott Szemerével együtt megbízást kapott – a nádor tiltakozása ellenére – a kormány ideiglenes vitelére.¹⁹ Kossuth még aznap javasolta, hogy a minisztériumot hatalmazzák fel a hadkiegészítés végrehajtására. A javaslat tartalmazta hogy a „*kiállítandó hadsereg a már kiállított honvédek rendszerén alakíttassék*”. Javasolta honvédek és a seregredek közti különbségek megszüntetését s külföldön állomásozó katonák mielőbbi hazahívását. Az országgyűlés elfogadta az indítványt s megbízta Kossuthot a javaslat szabatos megfogalmazására,²⁰ amit szeptember 12-én²¹ be is nyújtott s el is fogadták. A következő nap tartott LII. ülés e határozat alapján megbízta a minisztériumot, hogy a hadügyi törvényben megszavazott hadsereget azonnal kiállítsa. Így tehát a királyi jóváhagyás ellenére mégis megkezdett kezdeni az újoncállítást.

Szeptember 12-én Batthyány bejelentette, a nádor megbízása alapján elfogadta a miniszterelnöki posztot. Maradásával együtt ismét kezébe vette a védelmi intézkedések irányítását. A toborzás megkezdésére kapott országgyűlési felhatalmazással a birtokában kiadta az utasítást az újoncállítás megkezdésére. Szeptember 13-án a törvényhatóságok elnökeihez intézett rendeletében utasítást adott,²² hogy „*Részint a már felállított 10 honvéd zászlóaljak hiányaik kipotlása – részint új honvéd zászlóaljok alakítására a toborzást, a már fennnt nevezett honvédsereg számára kiadott toborzási utasítás szerint, minden kivétel nélkül a következő hadfogadó és azok fiók parancsnokságainak tüstént erélyesen megkezdhessék, ugymint...*” Vagyis itt már nincs szó a seregredek 3. zászlóaljának kiegészítéséről, hanem csakis kizárólag a honvédség erősítését tűzték ki célul. Ez jól mutatja a királytól való távolodást, hiszen ezen seregredek eredendően cs. k. alakulatok voltak, s az, hogy nem ezekre alapozták a haderő fejlesztését, jelzi az önálló magyar hadügy kialakulását. Törvényileg ugyan már március óta van hadügyminisztérium, de eddig csak a nemzetőrség jelentett számottevő fegyveres erőt s a 12 honvédzászlóalj. Ekkor a két testület arányában a nemzetőrség javára mutatkozik előny. Az újoncozás megkezdésével ez az arány fokozatosan eltolódik a honvédsereg javára. Továbbiakban a rendelet felsorolja a hadfogadó parancsnokságokat s kijelöli a helyeket, ahova ezen parancsnokságok újoncait szállítani, gyülekeztetni kell. Ezután utasítja a hadfogadó parancsnokságokat, hogy „*különös rendeleteiket a nemzetőrségi tanácstól veendek: e végre felszólítatik minden hazafi a honnak veszélyes állapotát tekintve, mi hamarabb a legközelebbi hadfogadó parancsnokságnál honi honi zászlóik alá seregleni.*” Ezzel az utasítással a hadfogadó parancsnokságokat az Országos Nemzetőrségi Haditanács alárendeltségébe sorolta, így to-

vább nőtt a tanács jelentősége, mivel a nemzetőrség mellett az újonnan alakult zászlóaljak ügyeit is intézte.

A hatóságok a szeptember 14-i rendelet²³ alapján kezdték meg a toborzást: „*Addig is míg a katona állítás iránti törvénycikk öfelsége által szentesítettnek, a veszélybe lévő hont védelmi eszközök hagyni nem lehetvén, az alsóház határozata nyomán felhívom önt, hogy a honvédsereg szaporítására e rendeletem vételével toborzást indítson, s a beállottak száma felül engem mielőbb értesítsen.*” A vészhelyzetre hivatkozva rendeli el Batthyány a toborzás megkezdését, de mivel a király nem szentesítette a törvényt, az alsóház határozatára hivatkozik, a toborzás jogosságát igazolandó. A rendeletből első látásra úgy tűnhet, mintha még lenne remény az uralkodói beleegyezés elnyeréséhez s ezen intézkedések csak ideiglenesek lennének. Ezzel azonban az is nyilvánvalóvá válik a szemlélőnek, hogy az uralkodói beleegyezés hiányában, akár a király ellenében is végre lehet hajtani és végre is hajtják az országgyűlés határozatát. Másrészt nyitva hagyja a király számára a lehetőséget, hogy szentesítse a törvényt s ezáltal visszatérjen az alkotmányos politikai életbe s ez szolgált az ingadozók, a bizonytalankodók megnyugtatóra is. A rendelet további részében pedig kijelenti: „*Az ekként kiállított sereg egyenesen a már felállítani kezdett honvédzászlóaljak szaporítására lesz fordítandó ... mellyeknél az ügyvezetési és a vezérleti nyelv, zászló, ruha és jel magyar leendő.*” Itt újra egyértelművé teszik, hogy a jelentkezőket kizárólag honvédalakulatokba, még pedig magyar lábra állított csapatokba fogják szervezni. A szeptember 15-i királyi leirat kifogásolta is az újoncozás megkezdését, s itt láthatjuk, a rendeletek miért a toborzás s miért nem az újoncozás megkezdésére szólítanak fel: Batthyány azzal hárította el a király kifogásait, hogy a sorkatonaság pótlására másképp nem lehet szert tenni, s ez sem újoncozás, hanem toborzás útján folyik.²⁴

A képviselőház szeptember 16-án Nyáry Pál képviselő javaslatára elfogadta az újoncállítási kulcsot. Eszerint minden törvényhatóság 127 lakos után köteles két újoncot állítani.²⁵ Ez alapján elkészítették az egyes törvényhatóságokra megszabott kivetési táblázatot, melyet el is küldtek az illetékes szerveknek, illetve sajtó útján (Közlöny, Pesti Hírlap) is közzétettek. A Pesti Hírlap szeptember 28-i számában közölte a 127 lakos/2 újonc kvótát s közzétette az egyes törvényhatóságokra kivetett újoncmennyiséget.²⁶ Szeptember 18-án kelt rendeletben²⁷ további utasításokat adnak ki az újoncozó hatóságoknak: a nemzetgyűlés által felajánlott 42 000 fős hadsereg körüli rendeletek pótlékaul elrendeli, „*hogy a belépendő újonczok a hatóságok által fizetendő 20 pfT foglalópénzt kapnak, mely által mely által a nemzetképviseelői határozathoz képest 4 évi szolgálatra köteleztetnek*”, s minden hadfogadó parancsnokság kötelességévé teszi, hogy a kiállítandó újonczokat átvegye, beavassa „*és a legszükségesebb ruha-neműekkel u. m. köpeny, nadrág, topány, fehérruha, és sapkával leendő ellátásukról, valamint szinte kellő fegyverem alatt tartásukról szorgalmasan gondoskodjék.*” Még ugyanezen napon a belügyminisztérium útján kiadott rendeletben²⁸ szabályozták a honvéd újonczok felszerelését s az azzal való ellátás módját. Az újonczok ruháztatását és felszerelését ily módon a törvényhatóságokra bízta s hogy a kiállítandó katonák minél előbb felhasználhatók legyenek, útmutatást ad a bizottmányoknak a szükséges eljárásokról. „*Az újonczok nemzeti ruhája a honvédeké szerint állandó fekete csákóbul nemzeti rózsával, szürke köpönyegből, barna atilából, sötét kék mellényből, foszlányból, táborsapkából, magyar kék nadrágból, nyakravalóból, két pár fejez ruhából, egy pár topánkából, és posztó kesztyűből, a felszerelés pedig borjúbőr tarisznyából, töltés táskából, fekete szíjjozással, fekete válszíjbol kard és szuronyokkal és olyan fegyverszíjjal és kenyérzsákkal.*” A körülményekre tekintettel azonban engedélyezi más színű posztó használatát, ha az előírt szín nem áll rendelkezésre. Ez esetben is egy zászlóaljon belül azonos színeket kell alkalmazni s posztófajták közül

előnybe kell részesíteni az erősebb és tartósabb anyagokat. Ez okozta a zászlóaljak különböző színű egyenruházatát, ezen zászlóaljak aztán a ruházatuk után különböző neveket kaptak: így lett a 28. zászlóalj „egérszászlóalj”,²⁹ mivel ruházatát szürke anyagból készítették, a 24. zászlóalj „fehérsípkás”,³⁰ mivel a csákóhoz csak fehér anyag állt rendelkezésre. A beérkezett jelentések³¹ alapján meghatározták az egész ruházat és felszerelés árát, mely átlagosan 30-tól 40 Ft-ig terjedhet. Ezen árakat szerződéseknél szabályként kell alkalmazni, még pedig úgy, hogy a megegyezés szerinti ár 2/3-a a ruházatot, 1/3-a a felszerelést illeti. Felszólítja a bizottmányokat, *„hogy a czélszerűt a mérséklett árral egybekaptsolni hazafiúi kötelességének elismérend”* Az újoncok ellátása minden további utasítás nélkül folytatandó, csak akkor kell a minisztériumhoz fordulni, ha a hatóság nem képes ellátni az újoncokat s ha *„hatóság a költségeket a kincstár igénye rovására fel nem vállalhatná, okiratott számlája felterjesztendő”*. Mivel több hatóság jelezte, hogy nem képes a borjúbőr tarisznya előállítására, ezért az erről való gondoskodást a hadügyminisztérium vállalja magára, 3 Ft 50 kr-os áron. Ez ott levonandó az összes felszerelés árából, ahol ezt ki nem állították.

Másnap, szeptember 19-én adták ki a miniszterelnök azon rendeletét,³² melyben közli a törvényhatóságokkal a rájuk ki vetett újoncmennyiséget s engedélyezi a hadszaporítás bármely formáját: sorozás, toborzás, sorshúzás.

„A növekedő közveszély elhárítása multhatatlanná tette addig mig katonaállítási törvény a vett fejedelmi szó szerint szentesítve visszaküldetik, a hadsereget az önkéntesség eszméje szerint kiegészíteni és öregbíteni ne hogy a trón és az ország védtelenül összeveromboltassék

1 Minden czélszerű módokon igyekezzék 127 lélekre két újonczot számítva 550 honvédet minél előbb kiállítani. Szükség hát ezen számot a népesség arányához képest felosztani, és az illetőknek azonnal kihirdetni.

2 Hol a község hajló a honvédeket a törvényjavaslat értelmében /a lelkészek és segédlelkészek, a fegyverben álló határőrök, a család fenntartásában szükséges egyén; és a testi lényeges hiba miatt alkalmatlanok kivételével / kor szerint kiállítani felfogadandó és azonnal életbe léptetendő; mert nem csak mert nem csak a kiállítást siettet, hanem a község költségeitől is kíméltetik.

3 Hol a község az őt illető számot 19. 20. 21. 22. éves egyénekből sorshúzás útján kívánja kiállítani, az 1 említett okoknál fogva hasonlóan jóváhagyandó és a kiállítás haladék nélkül eszközzésbe veendő.

4 Hol a község az illető mennyiséget a maga határára szorítkozó toborzás útján akarja összegyűjteni, ez szinte megengedtetik, oly módon, hogy a toborzás legott megindítassék.” A rendelet csak a hadszaporítás módozataiban tér el a törvénytől – engedélyezi a toborzást és a sorozást is –, mivel itt is ugyanazon korosztályokra terjeszti ki hadkötelezettséget, ugyanazon hivatású személyek kapnak mentességet. A konkrét rendelkezések után némi hazafias lelkesítő szózat következik: *„A Király és a haza, önállóság és a szabadság közös veszélye sokkal hatályosabb ösztön az ország iránti kötelesség gyors és buzgó teljesítésére, semmint ezt tiszta felszólítással erősíthetném.”*

Az ország államformájának megfelelően – királyság – együtt emlegetik a királyt az önállósággal és szabadsággal. Valóban, hiszen a király szentesítette az áprilisi törvényeket, szentesítette az önálló magyar királyságot. A királytól elválni egyet jelentett a magyar államot megfosztani törvényes alapjától. Ezt akkoriban egyetlen politikus sem vállalhatta, mivel az ország közvéleménye és a hadsereg nem adta volna teljes támogatását. Ezután még felszólítják a hatóságokat a rendszeres jelentésre az eljárás foganatosításáról. A toborzás első körében 16 zászlóalj került megszervezésre, így a zászlóaljak száma 30-ra emelkedett.

Felhasznált irodalom

- ☐ BÁRCZY ZOLTÁN – SOMOGYI GYÖZÖ: *A szabadságharc hadserege*. Bp., 1986. [Barczy–Somogyi]
- ☐ *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Szerk.: Beér János. Bp., 1956. [Beér]
- ☐ BREIT JÓZSEF: *Magyarország 1848/49 évi függetlenségi harcának katonai története*. I. Bp., 1897.
- ☐ Csongrád Megyei Levéltár iratanyaga. [CsML]
- ☐ *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Szerk.: Hermann Róbert. Bp., 1996. [Hermann]
- ☐ *Közlöny* (az 1848/49-i magyar kormány hivatalos lapja) 1848. évfolyama.
- ☐ *Pesti Hírlap* 1848. évfolyama.
- ☐ A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalai Gyűjtemény 33. Zalacgerszeg, 1992. [Zala]

Jegyzetek

- ¹ Zala 53. p.
- ² Hermann 64. p.
- ³ Zala 53. p.
- ⁴ Zala 53. p.
- ⁵ Hermann 82–83. p.
- ⁶ Zala 115–116. p.
- ⁷ Hermann 114–115. p.
- ⁸ Hermann 116–118. p.
- ⁹ Beér 561. p.
- ¹⁰ Zala 196. p.
- ¹¹ Beér 53–54. p.
- ¹² Beér 194. p.
- ¹³ Hermann 140. p.
- ¹⁴ Beér 570–573. p.; CsML Tanácsi Iratok IV. 1003., 8370. sz. belügyminiszteri rendelet mellékleteként küldték meg.
- ¹⁵ Közlöny augusztus 30., 82. sz., a rendelet augusztus 29-i keltezésű.
- ¹⁶ Közlöny augusztus 30., 82. sz., a rendelet augusztus 29-i keltezésű
- ¹⁷ Az ívekhez lásd CsML Tanácsi Iratok IV. A. 1003. q. Újoncozási Lajstromok.
- ¹⁸ Hermann 140–141. p.
- ¹⁹ Hermann 146–147. p.
- ²⁰ Beér 218–220 p., a szeptember 11-én tartott LI. ülés jegyzőkönyve.
- ²¹ Beér 20–221. p., a szeptember 12-én tartott LII. ülés jegyzőkönyve.
- ²² Közlöny szeptember 15., 98. sz., a rendelet szeptember 13-i keltezésű.
- ²³ Közlöny szeptember 15., 98. sz., a rendelet szeptember 14-i keltezésű.
- ²⁴ Hermann 154. p.
- ²⁵ Zala 197. p.

²⁶ Pesti Hírlap szeptember 28., 172. sz.

²⁷ CsML Szeged Városi Tanács Iratai, IV. A. 1003./3844.

²⁸ CsML Szeged Városi Tanács Iratai IV. A. 1004./377, az 5468. sz. miniszterelnöki rendelet.

²⁹ Bárczy-Somogyi 109. p.

³⁰ Bárczy-Somogyi 110. p.

³¹ Ua. mint 34. jegyzetben.

³² CsML Szeged Városi Tanács Iratai, IV. A. 1003./3844., a 9762. sz. miniszterelnöki rendelet

Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag?

Különös világunkban — amikor némely, évszázadokon át időtállóan tetsző, hagyománnyá vált dolog szomorú értékvesztése párhuzamosan zajlik a legújabb divatok térhódításával — értékes elgondolkodni azon, hogy a százötvenedik évfordulóját ünneplő forradalom és szabadságharc öröksége, ha-

gyományai, hangulata mennyire járja át (esetleg határozza meg) mindennapjainkat. Mi időszerű ma 1848/49 örökségéből? A kérdést Szeged tudományos és közéletét meghatározó polgárainak tette fel főmunkatársunk, JANCSÁK CSABA. A válaszokat a szerzők nevének abécérendjében közöljük.

BALOGH LÁSZLÓ

Mi időszerű a '48-i örökségből?

Szükség lenne az ifjakra. Nem bitesekre, márciusiakra. Olyanokra, akik nemcsak az amerikai slágerlista első 13 dalát tudják, hanem az aradi 13-at is. Akik családban nőnek fel, és hiszik az ősök szellemét. Honvédesre képezik magukat, nem szolgálatmegtagadásra. Akik az utcára nem hülyülni mennek, hanem változtatni. Akiket belül nem a Xénia-láz hevít.

Nincs szükség viszont '48 forradalmi elemére. Mert ki ellen irányulna? Ma nincs királyunk, csak egyszerű többséggel piederstálra emelt „vezetőink”. Nincs rendünk, rendiségünk csak rendtelenségünk. Nincs nemességünk, csak hirtelen-gazdagjaink. Legtöbbjüknek nem ősi gyökereik vannak, de internacionalista múltjuk. Úri gög helyett elvtársi dölyf, pökhendi „naés!”-modor. Ezek ellen forradalmat, ne!

'48 szabadságharcos szellemiségét át kell mentenünk. Egyrészt mert vannak nemzet-

Balogh László (1957) újságíró, politikus. Kalocsán született. Tan.: Római Katolikus Hittudományi Akadémia, Budapest 1975–80. Mh.: 1981– Magyar Televízió, szerkesztő, operatőr. A Közélet című lap tulajdonosa. Nős. Gyermekei: Eszter, Boldizsár.

társaink a határokon túl, akiket csak azért nyomnak el furfangos modern eszközökkel, mert magyarok. Érdeklükben ma a diplomácia fegyverét kellene forgatni, amihez itt az anyaországban szükség lenne ismét egy államférfira, aki mer 15 milliót mondani.

Másrészt szükség van friss szabadságselemre határon belül is, mert a füledt libertin eszméktől fuldoklunk.

'48-ból mentsük át a Sajtó-Szabadságot! Ami ott a Pilvaxban az igaz szó szabad sokszorosítását jelentette. Persze azóta mást értünk alatta. Mást jelent a sajtó, mást a szabadság, mást a szó és mást az igazság. Sajtó

helyett ma médiákat mondunk és információközlést, netán internetet meg főleg tévét. (Már az is jellemző a korra, hogy minderre nincsen magyar szavunk.)

Szabadság alatt ma már kizárólag az egyéni szabadságjogokat illik érteni. Emberi jogokat, nőjogokat, gyerekjogokat. Meg jogot a Szent Korona gúnyolására, a Pápa cikizésére. Szabad az ocsmány film, a vadkender, a padlóra köpés, szabad a szabadosság! Kimaradtak a közösségi jogok, a család joga, a nemzet joga (ami minőségében más, mint a sok egyéni jog összesítése) Kimarad annak az egyénnek a joga is, akinek a rovására éli ki magát a másabbik egyén.

Az egybeírt sajtószabadságról meg tán nem is érdemes szólni. Nagyreményű '48-unk sarkalatos követelménye ugyanis mára túlságosan megvalósult. Ma a szavak és az írás rettenetes devalvációja után már nem a kijelentés tartalma, netán formája a döntő.

* * *

BÍRÓ ZOLTÁN

Ezernyolcszáznegyvennyolc öröksége

A történelem folyamatából kiemelkedő nagy pillanatok, események időszerűsége – azt hiszem – öröknek mondható. Mert ami igazán nagy, az példájával mutat előre évszázadokra és azt az emlékezet legendává teszi, vagyis a valóság praktikuma fölé emeli. A honfoglalás, az államalapítás, a török- és Habsburg-ellenes harcok legnagyobb pillanatai, Erdély „aranykora” vagy a Reformkor, éppen attól időszerűek későbbi korokban, amiktől nagyszerűek voltak akkor, amikor megtörténtek. Az utókor nehéz, kételyekkel terhes korokban kapaszkodókat keres, eligazító, tanácsadó eseményeket vagy megoldásokat a történelemben. Példát tehát a maga gondjainak, kérdéseinek megoldásához. Gyakran egyszerűen csak magatartásmintát, erkölcsi példát. Gondoljunk csak arra, miért

Az átütőerőt, a hatást, a hatékonyságot nem a közlés minősége jelenti, kizárólag a mennyisége és harsánysága. Példányszám és decibel. Fő műsoridő és keretes vezércikk lila aláírnyalásban. Megjelenés a beszélgető-sóban és öles főcím a Népszóban és Népszavakban. Egy villogó klip a toppban és topp a klipben. Szegény nagyanyám megrökönyödött, amikor cáfolni próbáltam valamit: – De hát bemondták a tévében! Amit nem mondtak be, az meg se történt.

Ma egyetemen tanítják, hogyan és mit kell írni és mondani, hogy az tessen a népnek! Két kedvenc közé aztán elhelyezhető minden. Kis magyar médiaszendvics majdnem hihető féligazsággal, minden mennyiségben. Petőfi, ha körkérdeznénk, ma nem királyakasztásról verselne, és a Kánaánt se firtatná nagyon...

Sajtószabadság, Oh! Totális szabadsága a manipulálásnak.

Bíró Zoltán (1941) főiskolai tanár. Budapestben született. Tan.: ELTE BTK 1964–69. Mh.: 1988– JGYTF Magyar Irodalom Tan-szék. F. m.: Vállalások és kételyek (1987), Saját út (1988), Elhervadt forradalom (1993), Ady Endre sorsköltészete (1998). Nős. Nevelt fia Kertész Miklós.

írt Móricz Zsigmond a XX. században, sok jelenkori téma mellett, történelmi regényt. Miért írta meg az Erdély-trilógiát? Azért, mert a jelenben nem talált példát a jelen gondjainak megoldására, talált azonban a történelemben. Nekünk 1848 márciusa százötven éve időszerű, mert valamiképpen időszerűek maradtak követelései és kiváltképpen erkölcsi emelkedettsége. Példa maradt a forradalom vértelensége – ellentétben a jakobinus és bolsevik típusú forradalmakkal – és ez lett a minta később, 1956-ban és

1987-89-ben. És ahogyan 1848-49-ben, úgy később sem a forradalom, hanem az ellenforradalom fordította vérbe az eseményeket. Politikai tartalmát időszerűvé azonban elsősorban a *hiány* tette, százötven éven át. A nemzeti függetlenség, az emberi szabadság és a magyar demokrácia, a magyar polgárosodás hiánya. A nemzet történelmileg tartósított hiányérzete. Mert 1848-ban a nemzet, az egész magyarság ügye oly természetesen és mintaszerűen kapcsolódott össze a társadalmi megújulás és a szabadság követelésével, hogy az már önmagában is évszázadokra előre programot adott annak a magyarságnak, amelynek folytonosan küzdenie kellett a pusztá nemzeti létéért is, az abszo-

lutizmusok változatai ellen, az idegen érdek – hol durvább, hol lágyabb, de ravaszabb – képviselőivel szemben, nemcsak a maga jövőjéért, de még a múltjáért is.

A rendszerváltás a társadalmi megújulás tekintetében még csak hozott valami eredményt. A nemzeti lét és az emberség, a köz-erkölcsök azonban talán sose voltak ilyen mértékben veszélyben. Jövők és múltunk, múltunk tudata is veszélyeztetve van az értékmentesítők, a nagy globalizálók, relativizálók és dekonstruálók által. Polgárosodás címén most a pénz és az alku az eszmény. Így lesznek még időszerűbbek a nem alkuvók: Petőfi és Kossuth, és március tisztasága.

* * *

BLAZOVICH LÁSZLÓ

Mit jelent számomra ma 1848-49 öröksége?

A fenti dátum mint történész-levéltárost és mint magánembert egyaránt érint. 1848-49 számomra az újkori és modern Magyarország születésének szimbóluma. Olyan időpont, amelynek úgy kell élnie minden emberben, mint a franciákban július 14-nek. Még akkor is, ha Közép-Európánkra jellemző módon itt minden elromlik és minden jó szándék megbicsaklik valahogy, mint ahogy a magyar újjászüléssel is történt. Mint ismeretes, a polgári átalakulás alapvető jogintézményei az önkényuralmi időszak alatt születtek császári pátensek formájában, például ösiségi nyílt parancs (1852), úrbéri páten (1853), telekkönyvi rendtartás (1855) és mások. Tudott dolog, hogy a telekkönyv a magántulajdon szentélye, felállítása nélkül nem létezik kezelhető polgári tulajdon, amely korlátlan és szabad a feudális birtokkal szemben.

Mindezen felemásságok ellenére március 15-re büszkén kell tekintenünk, hiszen ek-

Blazovich László (1943) történész, levéltáros. Szombathelyen született. Tan.: JATE 1962-67. Mh.: 1967-80 tanár Hódmezővásárhelyen, 1980- a Csongrád Megyei Levéltár igazgatója, 1989- a JATE ÁJTK docense, egyetemi tanára. F. m.: Csongrád megye évszázadai I. (1985); Anjou-kori oklevéltár VII. 1323 (1991); A csongrádi régió 1100 éve (1993); Szent Istvántól Mohácsig (1994); Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára. 5. köt. (1995); A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban (1996). Nős. Gyermekei: László, Péter, Ákos.

kor felállt a nép, és hittel kezébe vette sorsa intézését. Bár tudjuk, hogy maga az ünnep mily' nehezen, csak a XX. században lett közegegyezéssel március idusa.

Március 15-ére az 1940-es évek végétől emlékszem vissza. Az első ünnepeket tanítóim tették olyanná, hogy hamvas tisztaságuk

máig él bennem. Később sok minden változott. A 70-es években közel tíz évig, mint középiskolai tanár magam is rendezője voltam gimnáziumok ünnepségeinek. A műsorokat úgy állítottam össze, hogy alaphangjuk azt a hangulatot sugározza, amit én egykor kisdíákként éreztem.

* * *

DÉR ENDRE

1848 értékel

Öreg emberként '48 örökségéből mi mást tarthatnék a legidősebbnek, mint Petőfi és társai izzó, lobogó hazafiságát, lelkesedését, megalkuvás nélküli forradalmiságát... Adyt kell idéznem:

„Hajh, Uram-Istenem, öreg ember vagyok én már, s az öregségembe nemigen sikerült sokat átlopnom a fiatalságomból. Hanem a forradalmat ma is olyan bolondosan szeretem, mint valaha régen, és Petőfi Sándort jobban. Jobban, egyre jobban szeretem, búsabban és irigyebben e vad, e darabos, e mennyeien nagyságos suhancot.”

„Harag-etnának”, „őszinteség-etnának” minősíti Ady Petőfit. S valahogy ezt kellene belemenntenünk mai életünkbe: ezt az „etnaságot”. Merjünk haragudni mindenre, ami hazug, álszent, önző és megalkuvó. Merjünk – tehát a fiatalok merjenek – őszintén beszélni a társadalmi és gazdasági hibákról, melléfogásokról, sőt: bűnökről... S merjenek tenni is ellenük.

A Pilvax-fiatalok darabos, fergetegesen szilaj őszinteségét kellene magába oltania a ma ifjúságának.

E nagy nemzeti ünnepünk talán akkor nem lesz a mindenkori politika foglya, ha egyszer az össznemzeti akarat igazi népünnepéllé teszi. Fáradozzunk rajta, hogy úgy legyen.

Persze, Petőfiék nem csak izzón gyűlöltek, hanem mámorosan szerettek is. Társadalomban, gazdaságban, a művészetek, az irodalom térrénumán szeretni tudták az Értéket. S volt érzékük az iránt, hogy az igazi Értékeket ki tudják választani, meg tudják „érezni”, ki tudják emelni. S bele tudják építeni életvitelükbe.

Dér Endre (1922) író, újságíró. Békéscsabán született. Tan.: Pécsi Egyetem Evangélikus Hittudományi Kar, 1941–1945; Szegedi Tanárképző Főiskola, 1964. Mh.: 1945–50 evangélikus lelkész, 1953–63 az Írószövetség, Szegedi Tagozatának titkára, 1981–83 az Új Auróra főmunkatársa. F. m.: Az első próba (1955); Mónika (1960); Vadember veszélyben (1977); Tornádó (1989); Szégyen vagy szerelem (1992); Veszélyzóna (1993); Paradicsommadarak (1997); Helga regénye (1997). Nős. Fia: András.

* * *

1848 – 1998

A magyar történelemnek egyik csodálatos állomása volt a márciusi forradalom és szabadságharc kezdete. Elnyomás, elkeseredés, feszültség a gyökér. Ebből fakad a rügy: egy-két lelkes hazaszerető, lángot hordozó fiatal, és egy mindenre elszánt „vezér”.

Ők tüzes lelkesedésükkel, hazaszeretetükkel, lelkes költeményekkel szónoklatokkal és tetteik segítségével lángolóvá tették az egész országot. Tüze terjedt és hatalmas egységbe forrasztotta az ország népének döntő többségét. Kicsit álom volt ugyan mindez, hiszen ismert volt az „ellenfél” a szövetségeseivel együtt, de nem volt idő mérlegelni, dönteni és tenni „kellett”. Amint a vasat tűzbe teszik s ha átjárta, hideg merevsége megszűnik, hajlíthatóvá lesz, így tette a hazaszeretet tüze is ilyen eggyé és hajlíthatóvá az egész ország minden fajta emberét. Az akkor megfogalmazott és világgá kürtölt tizenkét pont jó részt ma is követelmény, ha nem is minden részletében, de legtöbb a tartalmában, a lelkületében. Jó lenne átvizsgálni ma is, az igazi szabadság után vágyó emberek nem fedezik fel egyik-másikat közülük ma sem. (Csak egy példa: sajtószabadság. Párt, pénz, külföldi erők, benn dolgozók állásfélése... nem veszi el igazi szabadságát...?) Tehát: egység, a szó szoros értelmében igazi szabadság! – volna, amit mai igényként, az akkoriak bemutatott fényes világából örökségként megvalósításra bemutatott feladatnak érzek.

Szomorú gyász; ezrek börtönre, mások százával halálraítéltek lettek. Nem lehetett volna előre látni? és el sem indulni? A benső feszültséget magában hordozó pezsgő „erejét” is csak dróttal lehet lefogni, de ha vége a szorításának, kidobja a dugót és kifut az

Gyulay Endre (1930) a Szeged-Csanádi Egyházmegye Püspöke. Battonyán született. Tan.: Hittudományi Főiskola, Szeged 1948–53. Mh.: 1963–84 teológianár Szegeden; 1987– püspök. F. m.: Élet – Isten ajándéka (1996).

üvegből. A feszültséget a „lánc” fogta féken, le kellett verni, hogy szabadnak érezhessék magukat. A pezsgő is kiömlik, nem kímélve magát, a forradalom is áldozva ontotta övéi vérére. Okosan, vagy nem – most nehéz megítélni. Egy biztos, az adott körülmények között veszettek. Az oka? Lelkesedés hiány? Áldozatvállalás hiány? Harci kedv hiány? Nem! De volt abban az időben egy másik hang is, csenedesebb, higgadtabb: Széchenyi Istváné. Művelődni, fejlődni, értékesebbé válni, gazdaságilag is megerősödni és majd ez hozza magával a 12 pont megvalósulását. Ne kard, hanem ész és munka döntse meg az akkori elnyomó hatalmat. Nőjenek fel igazi népért aggódó, felelős vezetők. Úgy gondolom, ma sem forradalom kell, a mai hazaszeretet még nagyobb műveltséget, még áldozatosabb munkát, még több mai közjóért fáradozást és a holnapi magyaroknak még mélyebb kultúrát, még jobban megnevelést és megóvott természetet, gondosabban megművelt földeket, hatalmas erdőket, szőlős hegyoldalakat, gyerekek népes seregével megtöltött oktatást és nevelést adó iskolákat, szakemberek nagy táborát kell „kitermelnünk” és „hátrahagynunk”.

Máriás lobogók alatt imádkozva indultak küzdeni a hazájukért, a Magyarok Nagyszonyja pártfogására adja meg Isten, hogy méltó unokái lehessünk a '48-as nagyoknak, Hősöknek.

* * *

KISS ERNŐ

A három szent szó – Szabadság–Egyenlőség–Testvériség – örökké időszerű marad

Mit tartok időszerűnek 1848 örökségéből?

E kérdésre bizonyára születnek majd véreter 1998-as válaszok; magam nem érzem méltónak, hogy nagyívű szentenciákban tegyek – ily' módon aztán kellőképpen morális – kinyilatkoztatásokat. A tisztesség és az erkölcsi-politikai tisztaság igénye – íme, ez is '48 öröksége – csak annyit engedélyez számomra, hogy leírom: mit jelent nekem az a 150 éves csodálatos tavasz.

Gondolatban végigfutok elmúlt évtizedeim március tizenötödikei emlékein, s máris ott állok elemi iskolám osztályának falai közt: egykoron csak félig zártkörű ünnepség engedtetett meg. Aztán újra ott dadogok az egykori szegedi úttörőház színpadán: önállóan döntöttem úgy, hogy az iskolai Ki mit tud? konferálását 1848-ra emlékezve nyitom meg – 1968-ban. Nem volt túl nagy sikerem... S újra meg újra előbukkan a Klauzál tér, a Kossuth-szobor, melynek majdnem a tövében nőttem fel; 1977-ben az én katonakórusom kezdte a '48-as dalokat, amíg az egy emberként éneklő Ságvári gimnázium – a drága Szécsi József tanár úr vezetésével – „el nem nyomott” bennünket (amit persze mi boldogan hagytunk)...

S – emlékszünk-e még 1989 márciusára? Soha annyian nem ünnepeltünk Szegeden – az utcák zsúfolásig megteltek, mindenki mosolygott, énekelt, menetelt. Csakhogy: már akkor is három helyszínen folyt az ünnepség, s a három szónok tekintete nem ígért igazi testvériséget és megbékélést...

Amikor egy évvel később összeállítottam A Tűz Márciusa című műsoromat, bizony, keménnyé vált az, ostromozóvá, s Petőfitől sem a Talpra magyart akartam elmondani:

Kiss Ernő (1954) népművelő. Szegeden született. Tan.: JGYTF 1975–79; ELTE 1981–85; JATE 1997. Mh.: 1979–Bálint Sándor Művelődési Ház (1989-ig November 7. Művelődési Ház). F. m.: Vántus István – 1935–92 (1997). Nős. Leánya: Márta.

„Meddig tart ez örült hangzavar még?
Meddig bőgtök még a hon nevében?”
(A szájhősök, 1847)

Bizony, még e műsor zárósorai sem engedték: szorították a közönséget:

„...minden mostanit jobbal pótolunk,
vagy minden vész itt, ámen, mindörökre.”
(Ady: Véres panorámák tavaszán)

Ez az összeállítás nyolc éve folyamatosan aktuális; amiképp 1848 örökségéből is a legtisztább magyar forradalom minden íze időszerű. S épp' az idei, a százötvenedik március idusa hozta számomra a felismerést: ezen ünnep igéi a Nemzeti dal, a 12 pont, Petőfi naplója nem mást alkotnak, mint a magyar nemzet forradalmi evangéliumát. Ne tűnjön szentségtörésnek, de épp' az a tiszta emelkedettség töltött el Polner Zoltán összeállításának – mely a fenti szent írásokból készült – felolvasása közben, mint amelyet a szentmiséken szoktam érezni: az újra és újra megtisztító Igét hallgatván.

Nem kérdés hát az időszerűség: 1848 nekünk magyaroknak már időtlenné vált; s bár Juhász Gyula 1924-ben csak Kossuthnak kívánt szonett-emléket állítani, elmondott mindent a Legnagyobb Magyar Kormányzó-Elnökkel amúgyis eggyé forrt Forradalmunkról is:

„Ő vár nyugodtan, messze, messze nézve,
Örök dicsőség nagy, mély tengerére,
S leint karjával balsorsot, halált!”

* * *

„... hol nemzet súlyed el...”

Mit tartok időszerűnek 1848-ból?

Két fontos tanulságot emelek ki 1848 örökségéből. Egyik a békés rendszerváltás folyamata. 1848-ban ugyanis egy békés rendszerváltozás zajlott le, melynek lényege a polgári magyar nemzet megszületése volt. Közvetlen előzményének Kossuth egyeztetési politikája tekinthető, mely az alapvető érdekek mentén kapcsolta a jobbagyság és nemesség ügyét a haza sorsához. Magyarország társadalma fokozatosan egységesült nemzetté. A birtokbírhatóság és hivatalviselés szabadságának 1844-es törvénybe iktatásával fontos nemesi előjogokat terjesztettek ki a nemesekre. A nemzetté válás (a polgári reformok sikere) érdekében hangsúlyozták az ország függetlenségét, ami akkor azt jelentette, hogy a törvények végrehajtását minden idegen beavatkozástól mentes független nemzeti kormányra bízják. Ám a függetlenséget becses nemzeti ügyé a reformok polgári tartalma avatta. Közös teherviselés alapján osztozni a nép terheiben, az úrbéri viszonyokból való kibontakozást kármentesítéssel eszközölni, a népet politikai jogokban részesíteni, s az országgyűlést a nép képviselőivé átalakítani – ezek voltak azok a legfontosabb kérdések, amelyek csak a nemesség áldozatvállalásával voltak megoldhatók, s melyeket a magyar rendek – elfogadva a polgári szerepvállalás történeti feladatát – példamutató felelősségtudattal meg is oldot-

Marjanucz László (1954) történész. Csánádon született. Tan.: JGYTF 1973–77; KLTE 1979–82; MTA TTI 1983–86. Mh.: 1977–80 Szegedi Vezetőképző Központ, 1980–86 Móra Ferenc Múzeum Történeti Osztály; 1986–94 JGYTF; 1994– JATE. F. m.: Szegedi zsidó családok a 19. században (1988); Hitelélet és kereskedelem a dualizmus korában (199?); A kiegyezés kora – Kistelek története (1991). Nős. Gyermekai: Gergő, Máté, Csilla, Katalin, Zita.

tak. Ehhez a momentumhoz kapcsolódik 1848 másik nagy tanulsága: a közjó szolgálata a hatalom birtokosai részéről. Politikai kereteit a rendi országgyűlés adta, melyből az utolsón már valódi pártok álltak egymással szemben határozott programok alapján. Tekinthetjük ezt a parlamentarizmus igazi bevezetésének, annál is inkább, mert most tűnt fel a hatalom először a diadal bére gyanánt. S ebben a diadalban az győzött, aki tudomásul vette, hogy a vagyon és hatalom társadalmi kötelességekkel jár, a nemzetteremtés egyetlen módja a szabadságjogok népre való kiterjesztése. A közjó érdekeinek felkarolása nem volt teljesen önzetlen, mert a forradalom elkerülését szolgálta, de ez objektív érdemeit nem kisebbíti. Vér nélküli átalakulást tett lehetővé, melyben leomlottak a válaszfalak nemes és jobbágyság között, akik ezen túl a magyar nemzet egyenlő terhet és jogot viselő polgárai lettek.

* * *

SÁNDOR JÁNOS

1848 – örökség, időszerűség

Nem tudom maradt-e mára egyáltalán öröksége? Az eltelt másfél száz év történelmi viharai megtépázták egykori jussunkat s ha megmaradt is belőle valami, azt igyekezett, mint „múltat végképp eltörölni” az utóbbi fél

évszázad. De szellemét nem ölheték meg, és ebből a mindent túlélő szellemből kell újraépíteni elherdált osztályrészünket.

Mi időszerű hát 1848 szelleméből? Erkölcsei értékrendje és hitének ereje. Míg e kétőt őrzi magában a nemzet, szabadságát őrzi. Ezek megőrzött késő visszfénye ragyogtatta fel 1956 októberét is.

Meghal a demokrácia ott, ahol felborul az erkölcs értékrendje. Gondoljunk a szélviharra! Elsőnek a port, a szemetet kapja fel s röpíti magasra, ám a termőföld marad, maradnia kell, mert belőle sarjad az élet.

Hit nélkül pedig semmire sem megyünk, hiszen a hit ereje cselekedetünk mozgatórugója. Gondoljunk csak a kisgyermekre: mivel hiszi, hogy képes átlábolni a sötét erdőn, egyhelyben toporog s hogy tehetetlenség szülte félelmét palástolja, önmagát bátorítva – kiabál. Mintha túl sokat kiabálnánk mi is!

Ismét fel kellene idézni Széchenyi elfeledett gondolatait:

„Nem az a legnagyobb bajunk, hogy annyi ellenségünk van, hanem az, hogy itt, magunk között agyarkodunk, beszélünk, mikor tenni kellene... Én korántsem vesztet-

Sándor János (1937) rendező. Budapesten született. Tan.: Színház- és Filmművészeti Főiskola, 1958–63. Mh.: 1963–64 Kaposvárott, 1964–66 Szegeden rendező, 1966–69 a kaposvári, 1969–72 a békéscsabai, 1972–75 a szegedi, 1975–79 a debreceni, 1979–82 a kecskeméti színház rendezője, 1982– a Szegedi Nemzeti Színház főrendezője. F m.: Egy elfeledett színnigazgató. Nős. Gyermekai: Emese, Attila.

tem el még a reménységemet, egy nemzet élete ki nem oltható, s a magyar csak saját magát fogja meggyilkolhatni, más által meg nem gyilkolható!”

* * *

SZALAY ISTVÁN

Mit tartok időszerűnek 1848 örökségéből?

Először is időszerűnek tartom magát a kérdést. Talán mára eljutottunk oda, hogy 1848-at magát azzal a történelmi patinával vont be a másfél évszázad, hogy érzelmeink és indulataink mellett az értelem is bevonul a hétköznapi gondolkodásunkba.

Nem mindig volt így. Az 50 éves évfordulón, 1898-ban bár túl voltunk a '67-es kiegyezésen, túl voltunk a millennium fényes megünneplésén '48 emlékét még a politikai ellentétek árnyékolták be. A koronás magyar király, személyében azonos volt azzal, aki jóváhagyta a tizenhárom aradi vértanú halálát ítéletét. Még éltek a tanúk, éltek az emlékezők. A közvélemény erősen megoszlott a '67-esek, a '48-asok, a konzervatívok és a liberálisok között. A városháza előtti tér már a Széchenyi tér nevet viselte, ezt a teret már Klauzál térnek hívták, de Kossuthnak még nem volt szobra. Az Országgyűlés a nemzeti

Szalay István (1944) matematikus. Hegykőn született. Tan.: JATE, 1962–67. Mh.: 1967–68 a JATE gyakornoka, 1968–72 tanársegéde, 1972–78 adjunktusa, közben 1973–76 ösztöndíjas aspiráns, 1978–91 docense, 1981–86 a JATE TTK dékánhelyettese, 1986–87 a moszkvai Szttyeklov Matematikai Intézet vendégkutatója, 1991–a JGYTF tanára, 1992– tanszékvezetője, 1991–94 főigazgatója, 1993–94 a Szegedi Universitas elnöke, 1994– Szeged város polgármestere. Nős. Gyermekai: Andrea Anita, Pálma Patrícia és Balázs István.

többséggel szemben nem március 15-ét, hanem április 11-ét a törvények kihirdetését fogadta el nemzeti ünnepnek. A nemzet szívében emlékezett.

A 100 esztendő évfordulón 1948-ban már állt a Kossuth-szobor, amelyet Kossuth születése 100 évfordulójára 1902-ben állított

Szeged, de az emlékezést a II. világháború utáni belpolitika áramlatai uralták, osztozkodva '48 márciusának örökségén.

Ma már nem az „dönti el” a Széchenyi vagy Kossuth vitát, hogy az előbbi gróf volt, míg az utóbbi börtönt is szenvedett, hanem az, hogy mi az a pozitívum, amit közgondolkodásunkban fel tudunk mutatni úgy, hogy nem kell a tudományos munkákat böngeznünk. 1848 után jött az 1867-es kiegyezés, amit Széchenyi ugyan már nem ért meg, de ezzel jöttek a boldog békeidők, megalakult a felelős minisztérium Budapesten, rendszeressé váltak a pesti országgyűlések, létrejött a Nemzeti Bank, a polgárosodás előrehaladt, megszűntek a nemesi privilégiumok, az úrbéri viszonyok és ilyen értelemben közössé vált a teherviselés. Egyenlőség lett a törvény előtt polgári és vallási tekintetben, visszaszorult a cenzúra, nem elsősorban a politikai foglyok töltötték meg a börtönöket, a társadalom inkább az ipar fejlesztésével foglalkozott, az iparral amely nélkül csak félkarú óriás a nemzet. Az Osztrák–Magyar Monarchiában közös volt a hadügy, így katonáinknak nem egy „nemzeti őrsereg” tagjaként kellett, néha nem is itthon, a K. u. K. hadseregben szolgálni. Belefért viszont a monarchiába Magyarország és Erdély uniója.

Ez megadja a választ a Kossuth- vagy Széchenyi-vitára azzal, hogy Kossuth és Széchenyi a helyes. Milyen szépen fejezik ki ezt Szeged utca- és térelnevezései! Budapest felől jöve a Kossuth Lajos sugárúton a Széchenyi térre érünk, ahol a Városháza áll. Ha

oda belépünk és felmegyünk a díszterembe Ferenc József és Erzsébet egész alakos képe tekint ránk. Igaz, a történelem sebeket is gyógyít embereket, még uralkodókat is formál. Az 1879-es szegedi árvíz és az 1883-ig tartott, nemzetközi segítséggel végbement újjáépítés során az 1848-ban csak osztrák császár, 1879-ben már magyar királyként viselkedett, igazzá vált a neki tulajdonított mondás: „Szeged szebb lesz, mint volt”. Ezek a boldog békeidők szimptómái, amelyekben a nemzeti forradalmakat és szabadságharcot leverő zsarnok a nép nyelvén „ferencjóska” lett, aki uralkodóként tudomásul vette, ha nem is örömmel, hogy Kossuth szobrot kapott Szegeden.

Mi maradt a boldog békeidőkből? Az első világháború után a csonka ország, amelyben megvalósult ugyan a „teljes” függetlenség, de ennek negyedszázada a második világháború csalókanak bizonyult reményei következtében epizódnak bizonyult és újabb négy évtized függőség következett. A XX. században szinte megismétlődött a XIX. század függetlenségi harca és annak kimenetele. Volt 1956, lett rendszerváltás. Tanuljunk belőle és függetlenségünket a békés fejlődésre, a szomszédokkal való kapcsolat harmonikussá tételére használjuk és akkor reményeink lehetnek arra, hogy a majdani Egyesült Európa, amelyben helyünket megtalálni mai legfontosabb teendőnk. Erre minden reményünk meg van és különösen fontos, hogy jövőnket kémelve visszapillantunk a múltra, tudva azt, hogy „historia est magistra vitae”.

* * *

SIMAI MIHÁLY

**„Ezernyolcszáznegyvennyolc,
te csillag...!”**

*„Ezernyolcszáznegyvennyolc, te csillag,
Té a népek hajnalcillaga!...*

Megvirradt, fölébredett a föld, fut

A hajnaltól a nagy éjszaka.”

(Petőfi: 1848)

Ifjúságunk egén valóban hajnalcillagként világított 1848. Ha a magyarságról, ha a hazafiságról, ha a hősiességről, ha emberi és emberfeletti erkölcsi értékekről esett szó, 1848 tényei és legendái mindenben az abszolút mércét jelentették számunkra. Az egyetlen, a hiteles, a minden hamisításnak ellenálló mértéket: *az etalont!*

Meg lehet érteni romantikaszomjas, ifjú lelkünket... elbűvölték a szabadságharcról olvasott irodalmi remekművek... Hogy aztán annál nagyobb legyen a csalódásunk abban a történelemben, aminek kiábrándító suhintásait napról-napra érezhettük saját bőrünkön.

Csak röpké időre tudhattuk magunkénak a legendát. Odaveszett a csodálatos érzés, hogy mi vagyunk az örökösei. Odaveszett, hazugságokba fulladt.

Túlságosan magasrendű – szinte emberfeletti volt ez a mércé. Túlságosan hősies ahhoz, hogy hétköznapi emberek fölállják. Túlságosan szép és nemes mindahhoz képest, ami előtte volt – és mindahhoz képest, ami utána következett...

Simai Mihály (1935) József Attila-díjas

költő, író. Medgyesegyházán született. Tan.: Pedagógia Főiskola, Szeged 1953–54; MUOSZ Újságíró Iskola 1956–66. Mh.: 1956–65 Békéscsabán, majd Szegeden tanár, 1965–74 a Délmagyarország újságírója, 1972–1992 a Kincskereső főszerkesztő-helyettese. F. m.: A virradat vitorlái (1962); Kenyérseggő (1974); A világ legszebb lovai (1981); A sólymok szabadnak születnek (1983); Bohócország címere (1985); Fölnevelem az apámat (1987); Tündérkarácsony (1997); Fényörvények (1997). Nős. Fiai: Attila, Kadosa.

„Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?” – kérdi Babits a „Petőfi koszorúi”-ban. Másfélszáz éven át próbálták kisajátítani a rendszerek, minden politikusi bicska beletört azonban – s nem lehetett másként: a szabadság eszméje ellenállt a vele kapcsolatos hazugságoknak. És ellenáll ma is – ma sem lehet még farkasszemet nézni azzal a mércével, amit Március Ifjai, csak sápadtan és hunyorogva a vakító fényességtől, és irigykedve is – mit mertek ők...!

Sápadtan és hunyorogva kérdezhetjük, mai magyarok; a költő által emlegetett késő unokák: vajon mennyivel tartunk előbbre annál, hogy – évente egyszer, jól vagy rosszul – a hagyományos áldó imádság mellett elmondjuk szent neveiket...?!

Bíró Magdolna

La tierra de fiestas

Egyház és állam Spanyolországban a Franco-rendszer idején

I. A katolikus vallás helyzete Spanyolországban

Spanyolországot még ma is az egyik legkatolikusabb államnak tartják világszerte. Ennek a ténynek történelmi előzményei vannak. Már a reconquistának is keresztes hadjárat jellege volt, amit a katolikus egyház támogatott. Később az egységesült Spanyol Királyságban, a katolikus királyok alatt még meghatározóbb lett a katolicizmus. Az uralkodók tudatosan törekedtek vallásilag homogén társadalom kialakítására. (1492 a zsidók, 1502 a mohamedánok, 1609 a moriszkók kiűzése). A katolikus vallás megtartotta későbbi századokban is a privilegizált helyzetét, s maga a katolicizmus is erős intézményszerkezettel rendelkezett az országban (pl. inkvizíció).

Az előzmények után érdemes megvizsgálni a hívők arányát a XX. században. Ahhoz, hogy a vallást gyakorlók száma még mindig magas, nagyban hozzájárult a Franco-rendszer. A Caudillo uralmának időszakában törvény írta elő a katolikus életformát, az állam és egyház összefonódott. (Erről majd még a későbbiekben szó lesz.) Lássunk néhány adatot a hívők megoszlásáról: (Adatok csak az 1970-es évektől vannak). Paul Heywood szerint 1975-ben a lakosságnak 64,5%-a gyakorolta aktívan a vallást. Ez a szám 1986-ra 40,9%-ra esett, s 1990-ben már csak 13%. Ezekkel az adatokkal szemben áll, hogy a lakosság 86%-a vallja magát katolikusnak napjainkban is. A megkérdezettek 81%-a hisz Istenben, de a fiatalok közül, a 18 és 24 év közötti korosztályból már csak 68%.

A felmérések szerint 55 és 60% között mozog azoknak a száma, akik alkalmanként, különböző ünnepeken elmennek a templom-

ba. 1990-ben a hívők 43%-a megy legalább egyszer egy hónapban misére. Megfigyelték, hogy régióként eltérések mutatkoznak vallásgyakorlásban: pl. Baszkföldön, Kasztíliaiban és Leonban magas az arány, ellenében a déli területekkel, ahol alacsony.¹ Toderó Frigyes szerint azonban a 60%-ot meghaladó templomba járási arány egyaránt jellemzi az iparilag fejlett északi régiót és a fejletlenebb területeket. (Ő a „Posible” című lap 1975. szeptember 18-i számának adatait vette figyelembe.) Kiemeli Dél-Spanyolországot, itt a lakosság nagy része mezőgazdasággal foglalkozik, ahol a templomba járási arány 20-40% között mozog, tehát meglehetősen alacsony.² Változás következett be a papság körében. Az 1960-as évek egyházi krízise éreztette hatását Spanyolországban is, egyre kevesebben választották hivatásul a papi pályát. A klerikusok életkora ma 30–60/70 év között mozog. Az idősebbek közül sokan mennek nyugdíjba. Viszont elégtelen a fiatal papok száma. Így az egyház nehezebben tudja ellátni morális és szociális feladatait. Ehhez hozzájárul a nagymértékű szekularizáció is. Megvizsgálták azt is, hogy azok, akik hivatásukká egyházi pályát választottak, milyen társadalmi rétegből származnak. A spanyol papok 53,5%-a parasztok vagy mezőgazdasági bér munkások gyermeke, 10,5%-a ipari és építőipari munkásoké, 9,3%-a tisztviselőké, és 4,3%-a származik a közép- és nagyiparosok, kereskedők rétegéből.³ A százalékarányokból kitűnik, hogy elsősorban azok választják ezt a hivatást, akiknek társadalmi felemelkedést jelent.

Összegezve megállapíthatjuk, – annak ellenére, hogy az adatok Franco halála utáni felmérésekből származnak – a katolikus val-

lás jelentős helyet foglalt, illetve foglal el a spanyol társadalom életében. A vallás gyakorlásának arányai csak magasabbak lehettek a francoizmus alatt, amit az állam és az egyház összefonódása eredményezett.

II. Az állam és az egyház kapcsolata

A spanyol történelem folyamán szinte a XIX. századig természetes volt az állam és az egyház szoros kapcsolata, összefonódása. Ez annak köszönhető, hogy Spanyolország felemelkedése összefügg a katolicizmussal. Paul Heywood megjegyzi, hogy az antiklerikalizmus alacsony szinten volt, s csak a XIX. században jelenik meg, amikor beindul a dinamikus politikai fejlődés is. A II. köztársaság alapítói (1931–1936) választják szét az egyházat az államtól. Különleges privilégiumait eltörlik, s széleskörű szekularizációba kezdenek. Ennek is köszönhető, hogy a spanyol polgárháború alatt (1936–1939) az egyház a felkelő „nacionalisták” oldalára állt. A püspöki kar 1937. július 1-én kiadott pásztorlevele kommunistaellenes keresztes hadjáratnak minősítette a polgárháborút, ennek első aláírója Spanyolország primása, Toledo érseke, *Isidro Gomá y Tomás* volt. Így vált az egyház a hadsereg mellett Franco-rendszer fő támaszává. Az egyháznak a polgárháború után fontos szerep jutott abban is, hogy az országot kivezesse a nemzetközi elszigeteltségből. Ebben nagy fontosságot tulajdonítanak az Actio Catholica szervezetének. (Az Actio Catholica a katolikus híveknek az egyházi hatóság irányításával működő szervezete. XI. Pius pápa hívta életre 1922-ben „Ubi arcano Dei” kezdetű enciklikájával. Feladata a hívek tömörítése, a katolicizmus terjesztése. Mindig valamely egyházközséghez vagy egyházmegyéhez kapcsolódik, legfelső szerve az országos központ. A különböző országok központjai kapcsolatban állnak egymással. A szervezet széleskörű közéleti tevékenységet lát el, pl. könyvkiadás.)⁴

Felajánlották Francónak, hogy tökéletes állampolgárokat fognak nevelni. 1945-ben az Actio Catholica elnöke lett a külügyminiszter, *Alberto Martín Artajo* személyében. Ő már 1938 óta járta a külföldi országokat, hogy népszerűsítse az új spanyol rendszert. Ugyanezt a célt szolgálta az is, hogy a különböző katolikus szervezetek tagjai sokat jártak külföldre. Két katolikus kongresszust is rendeztek Spanyolországban, az egyiket 1946-ban, (a Pax Romana ifjúsági katolikus világszervezetét), a másikat 1952-ben Barcelonában (eucharisztikus világkongresszust). A külpolitikai elszigeteltségből való kilépést jelentette az 1953-as év. Ekkor született meg a konkordátum a spanyol állam és a Vatikán között. (Másik jelentős esemény: szerződés az amerikai katonai támaszpontok létesítéséről Spanyolországban.) A konkordátum szimbolikus megpecsételése volt a kapcsolatok felvételének. Azért szimbolikus, mert már 1948-ban is volt nagykövete Spanyolorzágnak a Vatikánban, *Ruiz Giménez* személyében. Ezzel a megegyezéssel a spanyol állam újabb jelentős privilégiumokat biztosított az egyháznak: pl. felügyelet az elemi állami oktatás felett is, a cenzúra joga, adóztatás. Már az 1945. július 17-én közzétett jogai a spanyol állampolgároknak tartalmazta, hogy a katolikus az államvallás. Eltörölték a válást, s a civil házasságot csak akkor engedték meg, ha egyik fél sem volt megkeresztelve. (Az emberek 99,3%-át megkeresztelték születésekor.⁵ Ezeket az intézkedéseket szigorúan vették, de később az 1970-es évekre fellazult a vallásos hit, az autokratikus családmodell, és vesztek megrevségükből a tradíciók is.

Az állam és egyház összeolvadását bizonyítja az a tény is, hogy a különféle katolikus szervezetekben tevékenykedő értelmiségiek állami tisztségeket kaptak és a rendszer érdekében fejtették ki politikai tevékenységüket. Ezeket a politikusokat nevezi Todero Frigyes „kereszténydemokratáknak”, ők

azok, akiket Franco bevont a kormányzásba, az egykori CEDA (Autonóm Jobboldal Spanyol Szövetsége) tagjaiból. Az ő időszakuk a kormányzásban 1956-ig tartott, amikor egy másik vallási szervezet nyert befolyást a politikában. Ez a szervezet az Opus Dei, amelyet még ma is valamiféle titokzatosság vesz körül.

III. Az Opus Dei

A szervezet 1928-ban jött létre. Alapítója *Josemaria Escrivá de Balaguer*, aki haláláig, 1975-ig a szervezet vezetője is volt. Az Opus Dei nem egyházi rend, hanem világi katolikusok meglehetősen zárt szervezete. Teljes neve „Isten műve és Szent Kereszt Papi Társaság”. Escrivá de Balaguer már életében szentként tisztelték, főművében, az „Út”-ban leírja a helyes hitélet alapjait. A könyv elmékedésre szánt gondolatok sorozata, amelyben utalásokat találhatunk maga a szervezet alapelveire is. „Törtető vagy: tudásra, vezérszerepre áhítozol..., vakmerő vagy. Jó, rendben van..., amíg Krisztusért, szeretetből teszed. ... Ha hivatalos állást töltesz be bizonyos jogaid és kötelességeid vannak ezen állásból kifolyólag... Apostoli utadról letérsz, ha alkalomadtán, – vagy kifogásképpen – hivatalbeli kötelességedet elhanyagolva, más irányba buzgólkodsz. Ezáltal tekintélyt vesztesz, pedig éppen ez a »horgod«, mellyel embereket foghatsz. ... Nincs jobb hazafi a jó katolikusknál. – Szereti hazáját, de emellett a világ összes országának nemes törekvését is szívében viseli. Sajátjának tekinti a franciák dicsőségét, s mindaz, ami a németeket, olaszokat, angolokat, ..., amerikaiakat, Ázsia és Afrika népét büszkévé teszi, öröm számára is. Katolikus! Tág szív, nyitott szellem!”

Ezekből az idézetekből kiderül, hogy milyen elveket képviselt az Opus Dei a politikai életben. 1950-ben fogadta el a Szent-szék a szervezet alkotmányát. 1969-ben, amikor Rómában 169 képviselője összeült tanácskozásra, már 73 országban 50 ezer tag-

ja volt.⁶ Escrivá de Balaguer halálakor 5 kontinensen 60 ezer tagja, 1986–87-ben 75-95 ezer tagja volt.⁷ A szervezet eredményeinek elismeréseként II. János Pál pápa személyes prelatúrát biztosít az Opus Deinek Rómában. A szervezet alapítóját 1990. április 9-én szentté avatták.

IV. Az Opus Dei részvétele a kormányzásban

A szervezet tagjainak nagyobb részét vezető értelmiségiek és technokraták alkották. Ugyanis ez a rend nem követelt szerzetesi szigort és életformát tagjaitól. A tagok általában titokban tartották hovatartozásukat, ezért is nevezték őket „vallásos szabadkőműveseknek”. A szervezet 1957–73 között hozálátott ahhoz, hogy politikai engedmények árán a Franco-rendszerben megszerezzék az erkölcsi, szellemi és társadalmi élet vezetését. Elsősorban az oktatás, az államigazgatás, a gazdaság vezető szféráiba és a tömegkommunikáció területére akartak betörni. Övék lett a legnagyobb spanyol privát hírügynökség, az Europa Press. Rendelkeztek könyvkiadó vállalatokkal és kereskedelmi rádióhálózattal (SER) is.⁸

A spanyol történelem ezen időszakával foglalkozó munkák általában az Opus Dei minisztereinek gazdasági tevékenységét szokták kiemelni. A magyar szerzők közül Gömöri Endre különös hangsúlyt fektet a szervezet azon szerepére, amelyet a rendszer utódlásának kérdésében kifejtett. Szerinte az utódlás szempontjából Franco szövetségesre lett a mélyen konzervatív opusdeistákban. Abban a kérdésben, hogy a szervezet befolyása csak az 1973-as *Carrero Blanco* ellen elkövetett merénylet után szűnik meg, minden történelmi munka megegyezik. Az opusdeisták először az 1957–62 között fennállt hatodik kormányban kaptak miniszteri tárcát. Természetesen már ezt megelőzően ott voltak a minisztériumokban. Az újonnan kapott tárcák a külkereskedelmi és gazdasági

minisztereké voltak. A posztokat *Alberto Ullastres* közgazdász és történész, valamint *Navarro Rubio* pénzügyi és bankszakember látták el. Az elnöki államtitkárság élén állt a szintén opusdeista *Carrero Blanco*. Jellemző adat a szervezet befolyására, hogy 18 bankot, biztosítótársaságot és pénzintézetet tartott a kezében, ezen felül 14 kiadványt, és 5 napilapot is. (Vaillant „A szent Maffia – az Opus Dei dossziéja” című művéből.) Az új kormány 1959 júniusában hozta nyilvánosságra a Stabilizációs Tervet. Kidolgozói az Opus Dei technokratái voltak. Céljuk az autarchia felszámolása volt a technokrata racionalizmus eszközeivel. Drasztikus eszközökkel felléptek az infláció ellen, illetve a külkereskedelmi mérleg deficitjét akarták csökkenteni. Raymond Carr szerint ez a terv lendületet adott a gazdaságnak, s úgy tudott funkcionálni, mint egy modern neokapitalista gazdaság. 1962-ben Franco átalakította a kormányt, így jött létre a hetedik kormány. Ullastres és Rubio megtartotta posztját, helyükön maradtak a szervezet szimpatizánsai is, Canovas földművelésügyi és Vigon munkaügyi miniszter is. Az iparügyi miniszter tárcáját az opusdeista *Gregorio Lopez Bravo* kapta meg. Fraga Irabarne lett a tájékoztatási és idegenforgalmi miniszter, ő nem volt opusdeista, de a politikában egyfajta liberalizációt képviselt. *Laurcano Lopez Rodó*t, aki eddig az elnöki államtitkárságon dolgozott, a Tervgazdasági Intézet vezetőjének nevezték ki, ő szintén a szervezetet képviselte. Ez a kormány dolgozta ki 1963-ban a Fejlesztési Tervet. Ez a tervezet francia mintára készült. Megnyitották Spanyolország határait, megindult a tőke beáramlása. Ugyanakkor szigorúan ellenőrizték a külföldi beruházásokat. A spanyol fejlődés mértéke ebben az időben lehaladta Japánét. Az 1960-as évek konjunktúráját Franco a saját propagandájában felhasználta, mint az általa megteremtett béke eredményét.

A spanyol baloldal (pl. Santiago Carillo kommunista főtitkár) és más szerzők (pl. Gömöri Endre) úgy vélekednek, hogy a növekedés csak a szolgáltatóiparban következett be, illetve a külföldön dolgozó spanyol vendégmunkások hazautalt pénzei hoztak fellendülést. Raymond Carr szerint az opusdeisták gazdaságpolitikája, az iparosítás és az USA által nyújtott segély együttesen eredményezték a fejlődést.

Az Opus Dei technokratái liberalizálták a gazdaságot, és ez nehezen volt összeegyeztethető az állam tekintélyuralmi rendszerével. Az opusdeista kormányzás egész ideje alatt állandó volt a szervezet és a falangista „Mozgalom” között az ellentét. Az 1969-ben kiobbant „Matesa”-botrányt, amelybe az Opus Dei tagjai is belekeveredtek, a „Mozgalom” egyik minisztere (a későbbi Partido Popular alapítója), *Manuel Fraga Irabarne* tárta nyilvánosság elé. A Matesa egy textilgyár volt, melynek terjeszkedését az állami kézen lévő Banco de Credito Industrial finanszírozta, s a cégnek átutalt 200 millió dollárt a vállalat vezetői elsikkasztották. A vezetőség tagjai között is voltak opusdeisták, belekeveredett Lopez Rodo és Navarro Rubio is. (Kiderült, hogy a pénzből a szervezet navarrai egyeteme és barcelonai főiskolája is kapott.) Az ügy végeredménye az lett, hogy az opusdeista Espinoza San Martin pénzügyminiszter bíróság elé került, Navarro Rubiót aki már akkor a Nemzeti Bank elnöke volt, leváltották. Mégis, e hatalmas botrány ellenére az 1969–73 között fennálló kormánynak kilenc tagja tartozott a szervezethez, s befolyásukat csak a már említett 1973. december 20-án elkövetett ETA-mérséklet után veszítették el az állami életben.

V. Az egyház kivonulása az állami életből

Amint láthattuk, az Opus Dei, mint katolikus szervezet 1973-ig részt vett a Franco-

rendszer politikájában. Ezzel szemben az egyházban érezte hatását már az 1960-as években a II. Vatikáni Zsinat (1962-65). A zsinat értelmében az egyháznak nem az állami étellel kell foglalkoznia, hanem inkább a szociális problémákat kellene orvosolnia. Ekkor jön létre a kapcsolat Spanyolországban egyház és a baloldal között. 1973 februárjában fogadja el a Püspöki Kar *Az egyház*

és a politikai közösség című dokumentumot, amelyben állást foglalnak a társadalmi megbékélés és az emberi szabadságjogok mellett.

Természetesen az egyház nem távolodik el teljesen a politikától, képviselteti magát, főleg a jobboldali pártokban, az UCD-ben (Union de Centro Democrático) és a néppártban (Partido Popular) a Franco-rendszer megszűnése után is egészen napjainkig.

Felhasznált irodalom

- ANDERLE ÁDÁM: *Opus Dei. Világszervezet – világstratégia*. Népszabadság, 1991. aug. 10.
- ANDERLE ÁDÁM: *Spanyolország története*. Bp., 1992, Móra.
- CARR, RAYMOND: *Modern Spain*. Oxford University Press, 1983.
- CARILLO, SANTIAGO: *Mi jön Franco után?* Bp., 1969, Gondolat.
- ESCRIVÁ DE BALAGUER, JOSEMARÍA: *Út*. Bp., 1991, Szent István Társulat.
- GÖMÖRI ENDRE: *Franco bomló öröksége*. Bp., 1975, Kossuth.
- HEYWOOD, PAUL: *The Government and politics of Spain*. London, 1995.
- TUÑÓN DE LARA, MANUEL: *La España del siglo XX*. Laila, Barcelona, 1981.
- TODERO FRIGYES: *Spanyolország 1939–1975*. Bp., 1975, Magvető.
- *Vallástörténeti kislexikon*. Bp., 1983, Kossuth.
- VILAR, PIERRE: *Spanyolország története*. Bp., 1984, Gondolat.

Jegyzetek

- ¹ Heywood: i. m. 71. p.
- ² Todero: i. m. 90. p.
- ³ Todero: i. m. 89. p.
- ⁴ Vallástörténeti kislexikon 7. p.
- ⁵ Gömöri: i. m. 129. p.
- ⁶ Anderle: *Opus Dei...* 22. p.
- ⁷ Uo.
- ⁸ Uo.

Irsevic Krisztián

America – ayer y hoy

Tévedések és képzelgések az indiánokról, illetve a valóság

Írásomnak mindössze annyi a célja, hogy egy-egy rosszul beidegződött és általunk nagyon pontosan tudni vélt, s ezen csodálatos népcsoporttal kapcsolatba hozható, kérdésre, „tényleg” végérvényesen megadja a választ. Világfelfogásunkról alkotott képünket ugyanis – s ezt állítom – a felismerhetetlenségig elrajzolta és túlszínezte a „hamis indiánromantika”.¹ Szükséges tehát a kép mögé tekintenünk, eloszlatva ezzel néhány tévhitet.

1. állítás: Az indiánokat azért nevezik „rézbőrűeknek”, mert a bőrük rézvörös. Ők a maguk részéről „sápadtarcúaknak” szólítják a fehér embereket.

Mindenki, aki egy icipicit is foglalkozott az indiánok eredetével, tudja, hogy az első állítás nem fedi a valóságot. „A bőrük barnás színű, olykor sárga-oliva árnyalattal, de sohasem vörös.”² Hogyan is keletkezhetett az a fogalom, hogy „rézbőrű”? Egyszerű a válasz: „Úgy, hogy a fehér emberek közeledtére sok indián – a szokásoknak megfelelően – testét és arcát befestette a szent vörös harci festékkel... Az idegenek e vörösre mázolt bőr miatt adták nekik a *peaux rouges*, vagy a *redskins* (rézbőrű) gúnynevet. Ezt az elnevezést azután – különösen a kalandos regények szerzői – átvitték az indiánok állítólagos bőrszínére.”³ Ők maguk mindig természetes festékanyagot használtak: fekete szenet, vagy faszenet, vörös égerfakérget, illetve vasércet.⁴

A *paleface* (sápadt arcú) elnevezést ugyancsak a fehérek vezették be, mégpedig csak tréfának szánt önmegjelölésképpen, a rézbőrű ellentékeként. Ez az elnevezés évszázadokig ismeretlen volt az indiánok előtt, akik egészen más és sokkal kevésbé hízelgő jelzőket alkalmaztak a fehérekre.⁵ „Az európaiak megjelenése az egész kontinens arculatát és óslakos népeinek életét is végérvényesen megváltoztatta... Alig néhány évszázad alatt a régi indián élet-

formát örökre elsöpörték.”⁶ Ez is okozója az általunk már csak írásokból, legendákból ismert néppel kapcsolatos téves képzelgések kialakulásának.

2. állítás: Valamennyi indián egy nyelven beszél. Ez egy alapvető tévedés. Az igaz, hogy az indiánoknál létezett egyfajta jelbeszéd, mely univerzális volt (például a füst-, vagy dobjel), de magára a beszélt nyelvre vonatkozóan ez az állítás nem állja meg a helyét. „A kettős kontinens kereken 150 indiánnyelvre oly alapvetően eltér egymástól, hogy az amerikai bennszülöttek (ti. az indiánok – a szerző) jelbeszédeket találtak ki a más törzsekkel folytatott tárgyalásokra.”⁷

3. állítás: Minden indiánnak van (volt) tomahawkj, vagy csatabárdja. Először is: a tomahawk eredetileg nem is bárd, hanem felül többnyire gömb alakúra faragott, fából készült buzogány volt.⁸ Ezek szerszámok voltak, nem pedig fegyverek. „Csak a fehérek megérkezése csinált a régi kalapácsokból... tomahik, vagy tomahake néven szereplő fegyvert, melynek elnevezését az angolban tomahawkra forgatták ki.”⁹

Másodszor: a tomahawkot nem ismerte valamennyi indán, hanem csak az Észak-Amerika atlanti parti oldalán élő algonkin nyelvcsoporthoz tartozók.¹⁰ Az ő vándorlásukkal függ össze a csatabárd elterjedése, „mert az algonkin törzsek a fehér emberek betörése óta állandó nyugati és észak-nyugati irányú mozgásban voltak.”¹¹ Nem csoda, hogy a szerszám az ő kezükben vált félelmetes fegyverré, hiszen az indiánok közül e „keleti törzsek kerültek elsőként kapcsolatba az európaiakkal”¹², akik nem mindig voltak szívélyes látogatók.

„A tomahawkok egyszerű fejszék voltak, amelyeket hatalmas mennyiségben rendeltek az indiánokkal kereskedő prémtársaságok Európából. Egyik elődjének a fából faragott, réz-

szegecsekkel, festéssel díszített ún. puskatus alakú harci bunkó tekinthető, amelynek kiszélesedő végébe 2-3 késpengét illesztettek. El lehet képzelni, milyen hatása volt ennek a fegyvernek, amikor a vágató lóról »megkínáltak« vele valakit.¹³

4. állítás: a skalpolás Észak-Amerikában meghonosodott indián szokás. Minden indián skalpolt. Az indiánok élve skalpolták meg áldozataikat.

Háromszoros nem! Néhány sürgős helyesbítés szükséges. A skalpolás egy régebbi hagyományra, a fejtróféára¹⁴, annak is két fő válfajára: a koponyákból és lágy részekből készült tróféákra vezethető vissza, és arra, »hogy az ember fejében mágikus erők összpontosulnak, melyeket az indiánok fejek zsákmányolásával és megőrzésével a maguk számára biztosíthatnak.«¹⁵ Ez nem csak amerikai jelenség, valószínűleg a föld minden táján megtalálható. Ezt számos bizonyíték igazolja. Példaként felhozható *Diodoros*, aki így vall a gallokról: »levágják az ellenség fejét és rákötik lovuk nyakára. Otthon azután a falra szegezik ezeket a dicsőségüket hirdető szelvényeket.« *Hérodotosz* időszámításunk előtt négy és fél évszázaddal a dél-orosz sztyeppéken honos szittyákról a következőket jegyezte fel: »Ha valaki a csatában megölte ellenfelét, a fejét elvitte az uralkodónak. A fejbőrt a következőképpen húzta le...« Mindez tehát igazolja, hogy a skalpolás indián kultúrák előtti létezését. Mi is volt ez tulajdonképpen? »A harcos a csatában a megölt ellenség haját bal kezével a feje tetején erősen megragadja, késével körülkanyarintja, fejét, s ezáltal leválaszt kb. tenyérnyi nagyságú fejbőrt... A skalpot az indiánok többnyire kerek abroncsba fektették... és ünnepélyesen körül táncolták.«¹⁶ Így tehát az élő ember skalpolása is elvethető, amint azt a fenti adatok bizonyítják, bár időnként elkeseredett bosszú esetén akadtak élők elleni túlkapások.

Bizonyos, hogy nem minden indián törzs skalpolt, például »az észak-amerikai athapaszkok hatalmas nyelvcsoportjának tagjai sohasem«.¹⁷ Az azonban előfordulhatott, hogy más törzsek ezt bepótolták. Egy dolog leszögezhető: a skal-

polás csak a fehérek megérkezése után érte magas méreteket. A sors fintora az a tény, hogy a »skalpkészek... a fehérek kifejezetten az indiánok számára készítették«¹⁸, s a skalpot ők maguk változtatták árucikké, jól megfizetve azt. Az őslakók pedig valószínűleg nem válogattak az ellenséges alanyok között, s ha valaki kirívó esetben túlélte a »csonkítást«, még saját »tökfödőjevel« is találkozhatott a piacon...

5. állítás: Az indiánok csak a fehér ember alkoholja révén ismerkedtek meg a megmámorosodás érzésével.

»Nem igaz. Éppen azért nem, mert az indiánok ismerték bizonyos agyfunkciók mesterseges megbénításának titkát, és az ezáltal előidézett nyugtató vagy izgató hatást. Értették a módját, hogyan kell kémiai eljárásokkal lélek legkisebb zugait is megszabadítani az »én«-től és utat nyitni a látomásoknak. Éppen ezért volt náluk a fehérektől lelkiismeretlenül rájuk erőszakolt alkoholnak olyan szörnyű hatása. Teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy a bódító szerek ismerete a földműves kultúrák jellegzetessége.«¹⁹ Legfontosabb motívumai a különféle növények voltak (kukorica, maniókagumó, kokacserje levele, stb.), a dohányfajták és azok kivonataiból készült kábítószer (pl.: marihuana).

Tehát a varázslók és a szereik nyújtotta bódulat régebbi keletű, mint a fehérek rum és whisky mámora; és még egy fontos dologban különböznek ők: az őslakók mindig tudta mértéket tartani!

Feltehetjük a kérdést: »A fehérek és az indiánok együttélésen öt évszázada után vajon mi újat tanulhatunk még? A válasz: Nagyon sok mindent.«²⁰

Most azonban elégedjünk meg ezen öt állítással és azok megválaszolásával. »Mert rengeteg dolgot felsorolhatnánk: így például foglalkozhatnánk a hadifoglyokkal való bánásmóddal, akiket korántsem kínoztak meg minden esetben; a törzsfőnöki méltósággal, mely a legtöbb törzsnél sokkal kevésbé fejlődött ki, mint azt általában hiszik; az örök vadászmezőkkel, melyek neve a történeti valóságban: »a boldog vadászmezők«.²¹

Jegyzetek

- ¹ NAGY IMRE: *Indiánok*. Bp., 1983, 7. p.
- ² LIPS, EVA: *Könyv az indiánokról*. Bp., 1960, 45. p.
- ³ Lips: i. m. 45-46. p.
- ⁴ TOBERT, NATALIE: Bevezetés. In *Indiánok és ősi kultúrák Észak-Amerikában*. Bp., 1993, 105. p.
- ⁵ Lips: i. m. 46. p.
- ⁶ Tobert: i. m. 11. p.
- ⁷ Lips: i. m. 46. p.
- ⁸ Lips: i. m. 49. p.
- ⁹ Lips: i. m. 46. p.

- ¹⁰ Lips: i. m. 46. p.
- ¹¹ Lips: i. m. 46. p.
- ¹² Tobert: i. m. 225. p.
- ¹³ Nagy: i. m. 105. p.
- ¹⁴ Lips: i. m. 60. p.
- ¹⁵ Lips: i. m. 60. p.
- ¹⁶ Lips: i. m. 60. p.
- ¹⁷ Lips: i. m. 62. p.
- ¹⁸ Lips: i. m. 64. p.
- ¹⁹ Lips: i. m. 68. p.
- ²⁰ KORNISS PÉTER: *Vörös felhő földjén*. Bp., 1982, 3. p.
- ²¹ Lips: i. m. 72. p.

VOLT EGYSZER EGY MAGYAR VASÚT

V. ZÓLYOMBRÉZÓ ÁLLOMÁSA 1884-BEN, A ZÓLYOM-BESZTERCEBÁNYAI HÉV MEGHOSSZABBÍTÁSOKOR ÉPÜLT. INNEN FOGASKEREKŰ VASÚTVONALAT VEZETTEK TOVÁBB TISZOLCRA 1895-96-BAN. A KÉPEN AZ ÁLLOMÁS TELJES KÉPÉT LÁTJUK, A FELVÉTELI ÉPÜLETTŐL (JOBBRA) A FÜTŐHÁZIG (MÁTHÉ ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYÉBŐL)

Zalai Anita

„Hajrá Hellász!”

Prekolumbián labdajátékok

Az amerikai indiánok szájhagyomány útján örökítették át utódaikra azokat a mítoszokat és mondákat, amelyek ünnepi játékaik kultikus alapját jelentették. Ezekről a játékokról éppúgy nincs képi ábrázolás, mint ahogy nincsenek írásos feljegyzések sportversenyekről sem. A fehérek, akik 1500 után átkutatták és meghódították az amerikai kontinenst, akár spanyolok, olaszok, portugálok, franciák, angolok vagy hollandok voltak is, édeskeveset törődtek az ott talált bennszülöttek kultúrájával. Számukra ők egyszerűen „a vadak” voltak. Megszállottan keresték azokat a mesés kincseket, amelyet El Dorado, „az arannyal borított ember” birodalmában sejtettek.

Eppen ezért, mintegy véletlenszerűen jegyezte fel a francia Jacques Le Moyne de Morgues 1564-ben, hogy az indián ifjak edzik testüket, így írván: „Az ifjak gyakorta futkosnak, és azt jutalmazák, aki a leg hosszabb időn át tud gyorsan és megtorpanás nélkül szaladni. Labdával is játszódnak – írja – mégpedig imígyen: nyílt tér közepén áll egy hét-nyolc ölnyi (15 cm) magas fa, tetejében gallyból font, szegletes koszorúféle. Ebbe kell a labdával beletalálni, s kinek először sikerül, azé a díj.”

A prekolumbiánus korból – mindamellett – fennmaradtak olyan írásos emlékek, szent könyvek, amelyek a mítoszok, legendák említése kapcsán céloznak bizonyos kultikus jellegű szertartásokra, játékokra, amelyek egy speciális labdajátékpályán zajlottak.

Ilyen írásos emlék például a maja-kicse indiánok szent könyve, a Popol Vuh, magyarul a Gondolatok könyve, amely – többek között – a világ teremtését, a Nap és a Hold mozgásának rejtélyét magyarázza. A föld alatti világ, maja néven a Xibalbá (a ré-

mület birodalma) részletes leírása is a spanyol hódítás után keletkezett szent könyvben maradt fenn. A legenda szerint két fiatal férfit, Egyvadászt és Hétvadászt hívják el a földalatti világ urai (akiknek nevei a halálos betegségeket is jelentik), hogy labdajátékot játszanak velük. A két fiatal kezdetben sikeresen állja ki a próbákat, végül azonban vereséget szenvednek és lefejezik őket. Egyvadász kobaktökfára tűzött feje mágikus úton megtermékenyítette a Vérleányt, Xibalbá egyik urának a lányát. Miután Vérleány kiűzetett a föld felszínére, életet adott a Hős Ikreknak, a fúvócsővel vadászó két labdajátékosnak, Vadásznak és Jaguárszarvasnak. Végül az alvilági istenek őket is kihívták labdajátékra, nekik azonban fortélyos módon sikerült legyőzni a föld alatti világ urait, és kijutva a föld felszínére, majd felemelkedve a Nappá és a Holddá változtak.

Az Alvilág uraival való küzdelem szimbolikus megjelenítése egy labdajátékpályán zajlott a majáknál. A játékhoz kaucsuklabda, kesztyű, gyűrű és bőrkötény szükségeltetett. A misztikus játékban Egyvadász és Vérleány fiai, Vadász és Jaguárszarvas legyőzik az Alvilág urait. Ez a hagyomány Guatemala területén a Kr. e. évezredbe nyúlik vissza.

De nemcsak a maja-kicse indiánoknál, hanem minden prekolumbiánus városban volt labdajátéknak használt terület, amely szent terület volt, s azt vallási épületek vették körül, amelyeket istenszobrok és labdajátékhoz kapcsolódó szertartásokat felidéző domborművek díszítettek. A játékszabályok népek szerint változtak és változott annak a módja is, hogy miként kellett ütni a labdát (ollin), amelyre az azték írásban például a mozgás jelét használták, amellyel a Napot is jelölték.

Amikor Hernán Cortés 1529-ben Spanyolországba utazott, hogy V. Károly spanyol király és német-római császár színe előtt tisztázza magát a rémtettek vádjá alól, az Újvilág számtalan kincse mellett két aztékot is vitt magával, akik labdajátékosként léptek fel az udvarban.

A játék XVI. századból fennmaradt ábrázolásához a következő magyarázatot fűzték: „Az indiánok egy felfűjt labdát ütögetnek a hátsó felükkel, anélkül, hogy kezükkel megérintenék. Hátsó felüket vastag bőrral fedik, ezzel fogják fel a labdát, és kezükön is bőrkesztyűt viselnek.” Annyi mindenestre bizonyos, hogy nem valamilyen felfűjt labdával, hanem tömör gumigolyóval játszottak. A játékosok ügyesen adogatták egymásnak a labdát. Amit azonban V. Károly látott, az csak edzés volt és semmi köze a tulajdonképpeni játékhoz. Hátsó felükkel is csak azért ütögették a labdát, mert a császári udvar jót mulatott rajta.

Eredetileg azonban ennél sokkal mélyebb vallási értelme és célja volt ennek az ún. pelota játéknak. A játéktér a világegyetemet jelképezi, a labda pedig a Napot. Két csapat küzd meg egymással, akiknek harca azt a kozmikus mozgást idézi fel, amely állandó égi pályán mozgásban tartja a Napot, az élet forrását. A játéktér a középvonal osztja meg. A játék lényege: át kell juttatni a labdát az ellenfél térfelére, s közben át kell dobni az oldalfalakra rögzített gyűrűk egyikén. E labdajáték egy másik változatában az ütőkkel felszerelt játékosoknak egy oszlopot kellett célba venniük.

A nagy „I” formájú teret lejtős kidolgozású, kővel kirakott oldalfal vette körül, így a labda mindig visszagurult. A játékosok sohasem kézzel, hanem csak csípővel, térdel és fenékkal érinthették a labdát. Térdvédőt, kesztyűt, bőrköténykét viseltek, de ennek ellenére gyakoriak lehettek a balesetek.

Közép-Amerika legszebb és legjobb állapotban fennmaradt labdázópályája a Yucatán-

félszigeten i. sz. 1000 körül alapított városban, Chichen Itzában található. Akkoriban a toltékok voltak itt az urak. A pálya kultikus épületek és templomok közt fekszik. Alaprajza olyan, mint két alul kapcsolódó T. A pálya hossza 146,80 m, szélessége 27 m. A hosszabbik oldalon két, 7,32 m magas fal keríti, amelyen éppen a pálya közepén, 6,75 m magasságban 1-1 gyűrű van. Ezeknek 35 cm a belső átmérőjük. A kőfal lábánál húzódik még egy 1,68 m magas, némileg megdőlt lábazat, amit domborművekkel díszítettek, s ezekhez a játékosoknak nem volt szabad hozzányúlniuk.

A pályát hosszanti és keresztvonalakkal 4-4 mezőre osztott kőlapok borították. Az északi keresztoldalon található az északi templom az államfő és kísérete dísztribünjével. A szemben lévő déli falon emelkedett egy másik tribün, az előkelő papság és nemesség számára. A keleti falnál álló sas- és jaguárdíszes templom a harcosok vezérő rétegéé volt. Az oldalfalaknál lévő állóhelyeken osztozhatott a közönség többi része.

A Yucatán-félsziget 100 pályájához hozzá kell még számítani az aztékok 50 labdajátéktérét: ők öntötték végső formába a játékok szabályait. A sok mindent tapasztalt XVI. századi spanyol hódítók ereiben is megfagyott a vér ezek láttán, mert amikor a játék eldőlt, vagy az egész vesztes csapat vagy a vesztes csapat kapitányának mellét kőkéssel fölhasították és kitepték a szívét. Ez nagy megtiszteltetésnek számított az áldozat számára! Ebből is kitűnik, hogy nem sportról, hanem vallási szertartásról volt szó.

Valamikor a játéktér közepén zajlott le az emberáldozat, s „amikor megölték az áldozatokat, a testüket végigvonszolták a pályán, mintha a vérükkel akarták volna megvesztegetni a Napot.” – írta a szertartás egy spanyol szemtanúja. Ezzel a barbár rítussal szentelték fel a játéktér és fejezték ki tiszteletüket isteneiknek, azt kínálva nekik, amiről azt hiték a „táplálékuk”: embervért!

Az emberáldozat a spanyolok megjelenése idején már a templomi rítusokhoz tartozott. A közeli templomemlévényen más kiválasztottakat is feláldoztak, „hogy a Nap ne maradjon éhen”. 1487-ben Tenochtitlánban, az azték birodalom fővárosában, a főtemplom felszentelésekor 4 nap alatt 20 000 embert ölt meg, ez olvasható a hieroglifákkal írt azték krónikákban. A spanyolok később azt állították, hogy ők maguk később 136 000 koponyából álló piramist találtak a pálya szélén. Bevett szokás szerint Tenochtitlánban novemberben rendezték meg a labdajátékot Huitzilopochtli, a háború és a Nap istenének tiszteletére. Kora hajnalban egy magas rangú pap vonult át a városon, fején az Esthajnalcsillagot jelképező, pompás dísszel, és ünnepélyes menetben érkezett a szent templomnegyedhez (a pálya Quetzalcoatl isten temploma tövében volt).

A labdajátéktérhez érve rögtön megölték 4 embert és holttestüket végigvonszolták a téren, ezzel mintegy felszentelve a küzdőteret. (Ezek az emberek hadifoglyok voltak, Juan de Tovar egykorú feljegyzése szerint az ifjak katonai testedzésének foglyszerzés volt a végcélja). Az ezt követő játékot csak az uralkodó és családja, az udvar, a nemesség és az összegyűlt papság tekintette meg. A külön kasztba tartozó játékosok maguk is papi méltóságot viseltek. Miután a templomban megáldották a labdát, egy főpap bedobta a játéktérre. Két csapat adogatta egymásnak a súlyos gumigolyót, s a cél az volt, hogy a labdát átjuttassák egy oldalt felállított körgyűrűn. Ha ez valamelyik csapatnak sikerült, a mérkőzés eldőlt és befejeződött a szertartás. (Mindemellett a testedzés más formáját is ismerték az indiánok. Juan de Tovar Azték krónikájában részletesen leírja az arisz-

tokrata ifjak harcias, spártai jellegű nevelését 1500 körül: nyíllövést, szigonnyal és dárdával való célbadobást tanultak, erejüket és szívósságukat teherhordással fejlesztették.)

A rituális labdajáték előbb említett formája csak az istenek tenochtitláni pályájára volt jellemző. Az országban mindenütt megtalálható kisebb pályákon nem volt ilyen véres kimenetele a játéknak. A nézők viszont ünnepi díszben jelentek meg és vagy megajándékozták a győzteseket, vagy hagyták, hadd rabolják ki őket a győztesek. Az azték birodalom tartományaiban senki sem kockáztatta az életét, legfeljebb a pénzét, mert az azték nemesség a szertartások alkalmával nagy hévvel óriási fogadásokat kötött, amelynek során tollak, rabszolgák és más értékes javak cseréltek gazdát.

A vallási motívumok mellett meg kell említeni azt a tényt, hogy az embert az ősidőktől fogva elbűvölte az a fajta testgyakorlat, hogy egy ütéssel meg tudja szabni a labda útját. Ezt tanúsítja az is, hogy néhány mai labdajáték, mint például a baseball, a krikett vagy a *pelote basque* (baszk labdajáték) és az indiánok ősi labdajátékai között sok a közös vonás.

Felhasznált irodalom

- WALTER UMMINGER: *A sport krónikája*. Bp., 1992, Officina Nova.
- WITTMAN TIBOR: *Latin-Amerika története*. Bp., 1971, Gondolat.
- M. COE – D. SNOW – E. BENSON: *Az ősi Amerika atlasza*. Bp., Helikon – Magyar Könyvklub.
- GERMÁN VÁZQUEZ Y NELSON MARTÍNEZ DÍAZ: *Historia de América Latina*. SGEL, Madrid, 1990.

Hegyi Gergely

Hadak útján

A Yom Kippur-háború (1.)

A „hatnapos háború” után bizonyossá vált, hogy Izrael állam a Közel-Kelet része, és az arab államok képtelenek elpusztítani. Izrael a harmadik arab-izraeli háború során jelentős területeket szerzett, elfoglalta a teljes Sinai-félszigetet, a Gáza övezetet, keleten a történelmi Palesztinát, északon pedig a Golán-fennsíkot és Ciszjordániát tartotta megszállva. E térségek megszerzésével Izrael biztonsági zónákat hozott létre, amelyek megvédehették az országot egy újabb konfliktus esetén.

1967. november 22-én látott napvilágot az ENSZ Biztonsági Tanácsa által kiadott 42. számú határozat, ami homályos és pontatlan szövegezése miatt állandó viták tárgyát képezte. A határozat értelmében első lépésként Izrael kivonulna a megszállt területekről. A határokat négyhatalmi ENSZ-garanciával biztosítanák. Újra létrehoznák az 1949-es fegyverszüneti bizottságot, ami a közel-keleti országok kölcsönös elismerését biztosítaná. Izrael jogot nyerne a szabad hajózásra a Tírán-szoroson és az Akabai-öblön keresztül. Ezek a lépések további tárgyalási alapot jelentenének és megkönnyítenék a második lépés végrehajtását, amelyben a palesztin menekültek ügye kerülhetne rendezésre, valamint Izrael hajózási jogot kapna a Szezi-csatornán is. Ezen kitételek teljesítése után a folyamat a diplomáciai kapcsolatok felvételével zárulna. Vita tárgyát képezte a határozat két pontja is. Először, hogy a megszállt területek kiürítésére nem szab határidőt (ez a pont hatalmas vitát váltott ki az izraeli kormány tagjai és a hadsereg vezetői körében; többen támogatták a megszállt területek azonnali kiürítését, míg a másik tábor a további megszállást tartotta célravezetőnek, nehogy az 1956-os háború utáni helyzetbe kerüljön az ország). A határozat második hibájának azt tartották, hogy nem

foglalkozik a palesztin kérdés megoldásával, amely nélkül a Közel-Kelet békéje elképzelhetetlen és megvalósíthatatlan. Izrael és a palesztinok a határozatot elutasították, illetve halogatták végrehajtását.

A Közel-Kelet az újrafegyverkezés útján

Az 1967-es háború után a szocialista blokk országai (Románia kivételével) agresszornak bélyegezték Izraelt, majd megszakították vele a diplomáciai kapcsolatokat. A meglepő azonban nem ez volt, hanem az, hogy a nyugati országok közül is többen elítélően nyilatkoztak a háborúról, köztük Nagy-Britannia és Franciaország is. Franciaország annyira elítélte a zsidó állam lépéseit, hogy embargót vezetett be a fegyverszállításban. Ez a lépés Izraelt igen érzékenyen érintette, mivel addig a franciák számítottak az ország első számú fegyverszállítójának. A háború után a zsidó országnak pótolnia kellett veszteségeit, továbbá növelni hadseregét a megszállt területek megőrzése miatt. Ezen kívül modernizálnia kellett a meglévő haditechnikáját is. Izrael hadseregének nagy részét francia fegyverek alkották (a légierő gépei egytől egyig francia gyártmányúak voltak) így azok alkatrészellátása és szinten tartása megoldatlannak látszott. A francia kapcsolatok megszakadásával Izraelnek új fegyverszállító után kellett néznie, amit az Amerikai Egyesült Államok azonnal betöltött (valószínűleg még az 1967-es háború előtt lefolytatott tárgyalások eredményeképp). Az amerikai fegyverszállítás útján a két háború között Izraelbe érkezett 48 db A-4H és 42db A-4N Skyhawk könnyű csatarepülőgép, valamint több századnyi F-4E Phantom II típusú vadászbombázó is. Szin-

tén a két háború között rendszeresítették a légierőnél a Bell 205 és Bell 212 típusú könnyű szállító és a CH-53-as nehéz szállító helikoptereket. A szárazföldi hadsereget M-60-as és M-48-as Patton harckocsikkal szerelték fel, valamint Izrael átépített több száz a Sínai-félszigeten zsákmányolt T-55-ös harckocsit, amelyeket később erősebb löveggel és motorral T-67-es típusnév alatt használt. Az M-113-as típusú páncélozott járművekre cserélték az elavult, sok esetben még a II. világháborúból származó technikákat. Megvásárolták a legújabb légvédelmi és páncéltörő rakétarendszereket. Az izraeli hadseregben továbbra is elsőrendű szempontnak számított a mozgékonyság, így a hadsereg átfegyverzése után az ország körülbelül 2000 db harckocsival és 4000 db páncélozott járművel rendelkezett (szállítók, önjáró lövegek). További technikai fejlesztést jelentett, hogy a harckocsizóknál és a tüzérségnél bevezették a különféle éjjellátó berendezéseket és infravörös célzóberendezéseket.

A háború után az arab frontországokba is özönlöttek a fegyverek a veszteségek pótlására és a hadseregek növelésére. A Szovjetunió boldogan teljesítette a hatalmas megrendeléseket. Így 1968 végére Egyiptom körülbelül 600 db harci repülőgépet kapott, köztük a MIG-21 modernebb példányaikat, MIG-19, MIG-17 PF/F vadászipilótákat, SZU-7 vadászbombázókat, IL-28 és TU-10 bombázókat. A szárazföldi hadsereg T-55, T-62 típusú harckocsikat, BRDM-1, BRDM-2 és BTR-60 páncélozott szállító járműveket és lövészpáncélosokat kapott. Egyiptomba ezrével érkeztek a szovjet tanácsadók és szakemberek, akik segítettek kiképezni az arab személyzetet. Elterjedté vált az a nézet, miszerint az egyiptomi hadseregnek mennyiségileg felül kell múlnia, minőségileg meg kell közelítenie az izraeliek szintjét. A kiképzést olyan szintre akarták emelni, hogy drasztikusan csökkenjenek a vesztesé-

gek. A legnagyobb problémát még mindig a harci pilóták kiképzése jelentette. Míg Egyiptomban 2 repülőgépre jutott egy harcedzett tapasztalt pilóta, addig Izraelben ez pont fordítva volt. Ennek kiküszöbölésére arab pilóták százait küldték a Szovjetunióba légi harcászatot tanulni. Nagy hangsúlyt fektettek a légvédelem és a páncélléharítás fejlesztésére, ennek érdekében megvásárolták a legújabb légvédelmi rakétarendszereket, valamint páncéltörő rakétákat. A Szezi-csatorna partjára 150 000 fős szárazföldi haderőt szállítottak, amely fölé légvédelmi rakétaerőnyöt telepítettek a legújabb SA-2 és SA-3 rakétaütegekből, és ZSU-23-4 Shilka önjáró légielhárító lövegekből.

A szír hadsereg a „hatnapos háború” után szintén a Szovjetuniótól kapott támogatást. Már 1967 júniusában megkezdtek a veszteségeket szenvedett csapatok gépállományának pótlását. 1970-re a szír hadsereg ereje meghaladta a '67 júniusa előtti viszonyokat. A hadseregben duplájára emelték a páncélozott szállító járműveket, a tüzérségi lövegeket és a légierő harci gépeinek számát.

A két háború közti időszak

Az 1967 júniusa és 1973 októbere közti időszakot két részre szokták osztani. Az első 1967. júniusától 1970. augusztus 7-ig tartott és „anyagháború” vagy „felmorzsoló háború” néven szerepel a magyar szakirodalomban. A második időszak 1970. augusztus 8-tól 1973. októberéig tartott és a „*sem béke, sem háború*” névvel illették. Az első szakaszra a hadipotenciálók helyreállítása és a konfliktusok, összecsapások kiújulása, míg a másodikra a politikai változások voltak jellemzőek.

A Szezi-csatorna mentén az első konfliktusra egy hónapot sem kellett várni: egyiptomi csapatok tüzérségi előkészítés után próbálták meg átkelni a Csatornán. A háborús vereség és az összecsapások fellángolása miatt 1967 augusztus-szeptemberében a

khartúmi arab konferencián az arab államok határozatot hoztak, amely szerint Izraellel semmilyen békét nem tudnak elképzelni, valamint a zsidó állam ellen minden fegyverrel harcolni fognak. Ide tartoztak a terrortámadások s a gazdasági és politikai bojkott.

Az „anyagháború” legsúlyosabb incidense 1967 októberében történt, amikor az egyiptomi haditengerészet egyik „OSA” osztályú rakétás gyorsnaszádjá elsüllyesztette az INS Eilat rombolót, amelyen 199 tengerész halt meg. Ez az összecsapás váltotta ki a „felmorzsoló háború” heves csatározásait, és elszánt küzdelmét.

A fentebb említett egyiptomi csapatösszevonások hatására a Szezei-csatorna partján, az izraeli vezérkarban vita alakult ki, hogyan használják ki az elért sikereket, mik legyenek a következő lépéseik. Három tervet dolgoztak ki, amelyek már egy következő összecsapás elképzeléseit is tartalmazták. A Dajanterv szerint háborús konfliktus esetén átengednék a kezdeményezést, nem akadályoznák meg a Csatornán történő átkelést sem. Miután az ellenséges erők már mélyebben behatoltak a Sínai-félsziget belsejébe, és nem védi őket a légvédelmi rakétaernyő, akkor bevetnék a légierőt és ellencsapásokkal az 1956-os és 1967-es tapasztalatok alapján felszámolnák a támadó erőket.

A Sharon-terv lényege az volt, hogy a Csatorna keleti partját feltétlenül kézben kell tartani, ezért részleges visszavonulás helyett is azonnali támadást javasolt, amellyel megsemmisíthetik az egyiptomi rakétaütegeket és a nyugati parton támadó hadmozdulatokat hajthatnának végre.

Végül a harmadik, a Bar-Lev tábornok féle koncepciót fogadták el. A Csatorna partjának minden eszközzel történő megtartását tűzte ki célul, mégpedig úgy, hogy egy bombabiztos erődrendszert építenének ki, amely akár légi támogatás nélkül is képes megakadályozni az átkelést. A munkálatokat 1968 közepén kezdték el és 1969 márciusára az

ellenséges tüzérségi tűz dacára elkészültek az erődkomplexummal. A „Bar-Lev vonal” egy beton erődhalózat, ami a Csatorna partján húzódott végig. Az erődök, erődcsoportok körülbelül 6-8 kilométerenként követték egymást. A bunkereket 10 méter vastagon fedték a betonnal kötött gránitlapok. A mintegy harminc erődből álló lánc a közvetlenül a meredek parton helyezkedett el. Ezek mögé húszméteres homok mellvédeket építettek második védelmi vonalnak. Csak az erődítések előtt voltak aknamezők és egyéb védelmi létesítmények. Az erődök személyzetét átlag 30 fő alkotta nehézgéppuskákkal és páncéltörő eszközökkel. Az erődöket jó minőségű utakkal kötötték össze, melyeket állandóan járőrök felügyeltek. Az erődök kiszolgálására 3, nagyjából párhuzamos utat építettek ki. Az első, 4 km-re a Csatornától, a „Lexikon” utat a harcoló csapatok mozgására, a második, a „Tüzérségi” utat 12 km-es mélységben a nehézfegyverzet, és végül a harmadikat, 25-30 km-re a „Haránt” utat a második lépcsős egységek szállítására. A Bar-Lev vonal teljes feltöltöttsége 10 000 embert jelentett volna, de általában csak 3000-en tartózkodtak ott, négyhetes váltásokkal.

Az „anyagháború” három éve alatt 7300 fegyveres konfliktusra került sor, Izrael veszteségei nagyobbak voltak, mint a júniusi háborúban. Ebben az időszakban állandósultak a szinte naponkénti tüzérségi támadások a Bar-Lev vonal erődjei ellen; folytatódtak a kommandóakciók, légítámadások és a légi harcok. A légi összecsapások során az arab országok 138 repülőgépet veszítettek (Egyiptom 105, Szíria 33), a Szovjetunió néhány MIG-21-t is lelőtték a zsidó pilóták. Ezzel szemben Izrael csak 36 db-ot, ezekből mindössze 4 db-ot légiharcban, a többit az ellenséges légvédelem semmisítette meg. A 138 elveszített arab gépből 113-at légi összecsapások során lőttek le az izraeli pilóták, ami újra bebizonyította jobb felkészültségüket.

Erre a három évre esik a palesztin mozgalom megerősödése is, ami harci cselekmények végrehajtásában is megnyilvánult. A szervezett gerillahadműveletek mellett, nagy visszhangot kaptak a palesztin szélsőségesek által végrehajtott terrorista akciók. Ennek nyitánya 1968. decemberében az athéni repülőtéren az El Al gépének felrobbantása. A támadás következményeként Izrael állami szintre emeli a terrort, és a bejrúti repülőtéren megsemmisít 13 repülőt. Katonai akciókat vezetnek a Jordániában lévő palesztin menekülttáborokban megbújó PFSZ terrorista ellen. Jordánia egyre nehezebben tűri el a palesztinok miatt kitört határvillongásokat, és az országot egyre jobban romboló izraeli bosszúakciókat. 1970-re az események nyílt törésre vezettek, a libanoni hadsereg erői avatkoztak be, feldúlták a menekülttáborokat, több PFSZ vezetőt kivégeztek. Ez a durva incidens később „fekete szeptember” néven vonult be a történelembe. Az események visszássága volt, hogy több palesztin menekült és PFSZ terrorista Izraelben talált menedéket.

Az összecsapások sűrűsödése miatt mindkét oldalon egyre több pénzt emésztett fel a veszteségek és a muníció pótlása. (Izraelnek például naponta 3 millió 140 ezer dollárjába kerül.) Eközben Washingtonban tovább próbálkoztak a közel-keleti kérdés megoldásának lehetőségeivel, melynek keretében egy új jelző születik, miszerint kiegyensúlyozottabb politika szükséges az egyes országok részéről. Megszületett az amerikai külügyminisztérium által kiadott Rogers-terv, amely három hónapos tűzszünetet irányzott elő a Csatornánál, hogy ez idő alatt zavartalan diplomáciai tevékenységet folytathassanak. 1970. július 17-én Kairó, majd egy rövidebb vita után július 31-én Izrael is elfogadta az indítványt. Így augusztus 7-én életbe lépett a tűzszünet és ezzel véget ért az „anyagháború” időszaka.

A „sem béke, sem háború” első időszakára a diplomáciai kapcsolatok felvételének kísérlete és a közös tárgyalási alap elérése volt

jellemző, amit Gunnar Jarring ENSZ-közvetítő próbált meg elérni; kevés sikerrel. A felek nem közeledtek egymáshoz, bár engedményeket hajlandóak voltak tenni. Eközben folytatódtak a fegyverszállítások, továbbra sem dőlt el, béke lesz-e vagy háború. 1971. március 7-én váratlanul meghalt Nasszer, utóda az az Anvar Szadat lett, aki már részt vett az 1952-es puccsban. A világ feszülten figyelte a Közel-Keletre. Szadat bejelentette, hogy 1971 „döntő év” lesz a háború vagy béke szempontjából. Eközben véget ért Rogers hét hónapig tartó furcsa békéje, bár az ellenségeskedések nem újultak ki.

Csendben elmúlt 1971, majd 1972-t is a döntést pótló döntetlen uralta, nyíltan senki nem lépett. Az év elején tömeges diáktüntetések zajlottak le Egyiptom nagyvárosaiban, háborús megoldást követelve. 1972. július 17-én Moszkvában és Kairóban bejelentették, hogy „a felek közötti megfelelő véleménycsera után célszerűnek találták visszavonni a Szovjetunióba azt a katonai személyzetet, amelyet meghatározott, vagyis korlátozott időtartamra vezényeltek Egyiptomba.” Ezzel a lépéssel kívánta Egyiptom érzékeltetni, hogy a szovjet segítséggel elkezdett katonai átalakítás befejeződött és az ország egyedül is képes végrehajtani terveit. 1973 márciusában Szadat a parlamentben a következő kijelentést tette: „*A totális összeütközés elkerülhetetlenné vált. A katonai helyzetet úgy kell alakítani, a csapatok képesek legyenek a támadó hadműveletekre és képesek legyenek mindazokat a terheket viselni, amelyek együtt járnak azzal.*” A felszólalást senki sem vette komolyan, valószínűleg az előző „döntő évek” eseményei után, azonban az év februárjában 40 tagú egyiptomi tervezőbizottság kezdte meg a támadó hadműveletek előkészítését (Badr-hadművelet). A tervezgetés tehát megkezdődött. Április 21–22-én Kairóban tanácskozást tartottak az arab vezérkari főnökök. Egyetértettek abban, hogy Izrael négy előnnyel rendelkezik: légifölénnyel,

jobb kiképzéssel, jelentősebb műszaki-technikai tudással, valamint az Egyesült Államok támogatásával. Gyengesége viszont a viszonylag hosszú utánpótlási vonalakban, a több frontos fenyegetettségben és a hosszú háborút lehetetlenné tévő csekély tartalékokban rejlett. Ezért egy többfrontos összehangolt arab támadás a siker reményét csillantotta fel.

Az arab országok között felélénkülő diplomáciai lépések hatására, május 2-án a Sinh Beth, az izraeli parlament úgy értékelte a helyzetet, hogy a háború bármikor kitörhet, részlegesriadókészültséget rendeltek el, majd május 8-án csapatösszevonást hajtottak végre a Golán-fennsík körzetében. Június 6-án szíriai katonai küldöttség érkezett Kairóba. Jordánia is érdeklődést mutatott a tervek iránt. Szeptember 10-én Szadat, Asszad és Husszein jordán király csúcstalálkozót tartott, de 12-én Jordánia meghozta a végső döntést: nem vállalta egy esetleges háború kötelezettségeit. Szeptember 14-én egyenes utat adtak a tervnek, megkezdődött a visszaszámlálás. Szeptember 24-én a CIA állítólag tájékoztatta Izraelt az arab készülődésről. Izrael továbbra sem hitt egy komoly támadásban. Több amerikai és szovjet mesterséges holdat lőttek fel és állítottak a térségre. Szeptember 26-án megkezdtek a csapatok összevonását és a Csatornához szállítását, a lépéseket egy nyilvánosan meghirdetett hadgyakorlattal álcázták. Október 3-án kormányülést tartottak mindkét országban, és se Egyiptomban, se Izraelben nem esett szó a háborúról. Valójában a 2. és 3. egyiptomi hadsereg márriadókészültségben várta a parancsokat. Október 5-én 17 órakor Izraelben beállt az ünnep, a *Yom Kippur*, az Engesztelés böjti napja; a „hosszú nap” a legkiemelkedőbb vallási ünnep a zsidók számára. A rádió szünetelteti adását, a közlekedés leáll. Ezen a napon szükkörű tanácskozást tartottak Golda Meir házában. Felmerült a mozgósítás elrendelésének kérdése, de elvetették, még mindig nem hittek a jelentéseknek. Október 6-án az arab világban a

Ramadán tizedik napja. Reggel, néhány órával a támadás előtt végül is elrendelték a mozgósítást, valószínűleg ez a lépés mentette meg az izraeli hadsereget az összeomlástól. Az egységeknél lévő állomány a szabadságolások miatt a biztonsági minimumnál is kevesebb volt, a Csatornánál mindössze 6-800 katona teljesített szolgálatot a Bar-Lev vonal erődjeiben. Dajan később az erődvonalat az ementálihoz hasonlította.

A tervek

Az arab országoknak csak úgy volt esélyük a siker elérésére, ha Izraelt többfrontos háborúra kényszerítik. A két frontország ennek megfelelően dolgozta ki a „SARARA”, azaz „Szikra” elnevezésű tervet, amelynek egyiptomi része a már korábban elkezdett „Badr”-terv volt. A támadás napjául (D nap) október 6-át tűzték ki, a támadás időpontja pedig (H óra) 14.20 lett, mivel így egyik országnak sem kellett nappal szemben támadnia, valamint így Izraelnek nem maradhatott ideje a visszavágásra a sötétedés miatt. A „Badr”-terv első lépcsőjében az egyiptomi csapatoknak ki kellett erőszködniük az áttörést a Szezi-csatornán, majd hadosztály szintű hídfőt (8-15 km széles és 3-6 km mély) kellett létesíteniük, hogy ezzel biztosítsák a pontonhidak építését és a második hadsereg lépcső átkelését. Ezzel körülbelül 25 km mélységű egybefüggő területet foglalnának el a Csatorna teljes hosszában. A második támadó lépcsőben a csapatlégvédelmi fegyvereket szállítanák át, és ezek védelme alatt folytatják az előrenyomulást a hágók irányába. A terv ennél tovább nem készült el, további célokat nem tűzött ki, mivel a hágók megszállása nem volt reális az izraeli erők aktiválása és az ENSZ közbelépése miatt.

A szíriai terv ennél sokkal egyszerűbb volt, mivel a Golán-fennsíkon nem kellett erődrendszerről számolni. A cél a fennsík visszafoglalása volt, valamint területszerzés a Jordán folyó hídjain keresztül a Tibériás-tó felé.

Csapatösszevonások

A Sínai-félszigeten a Csatorna partján állt a 2. és 3. egyiptomi hadsereg 5 gyalogos (2., 16., 18., 7., 19.), 2 gépesített (23., 6.), 2 páncélos hadosztállyal (21., 4.), valamint a 90. és 130. gépesített, a 135. gyalogos és a 182. ejtőernyős dandárral.

Az izraeli oldalon mindössze a *Mend-ler* (252.) páncélos hadosztály, plusz 2-3 dandár állt. Ezek az *Etziani* gyalogos, *Amir*, *Reshev*, *Shomron* páncélos, valamint egy gyalogos dandár voltak.

A goláni fronton az 5., 7., 9. szír gyalogos és 1., 3. páncélos hadosztály erői, vala-

mint az izraeli *Eitan* gépesített hadosztály (1. *Golani* gyalogdandár, 7. páncélos dandár, *Barak* páncélos dandár) néztek farkasszemet.

A háború menetét a következő számban olvashatják...

Felhasznált irodalom

- RÉTI ERVIN: *Háború és béke a Közel-keleten.* Bp., 1975, Zrínyi.
- OSZETZKY TAMÁS: *Arab-izraeli háborúk 1948-1982.* Bp., 1984, Zrínyi.
- KUTI GYÖRGY: *Páncélosok korunk háborúiban.* Bp., 1981.
- *Top Gun* 1997/9., 10., 12.; 1998/1., 2. sz.

VOLT EGYSZER EGY MAGYAR VASÚT

VI. A NYUGAT-DUNÁNTÚL VASÚTI CSOMÓPONTJA SZOMBATHELY VOLT, AMELYNEK PÁLYAUDVARÁBÓL TÍZ IRÁNYBA INDULTAK (ÉS ÉRKEZTEK) A VONATOK: FELSŐÓR-PINKAFŐ; KÖRMEND-GRAZ; ZALALÖVŐ-MURASZOMBAT; NAGYKANIZSA; RUM; CELLDÖMÖLK-SZÉKESFEHÉRVÁR; CELLDÖMÖLK-GYŐR; PORPÁC-CSORNA; SOPRON-BÉCSÚJHELY; KŐSZEG-SOPRON-POZSONY. AZ ELSŐ VASÚTAT ITT A DÉLI VASPÁLYA TÁRSASÁG ÉPÍTETTE 1865-BEN, ÍGY ÁLLOMÁSÁRA FUTOTT BE A KÉSŐBBI TÖBBI VONAL IS. A VÁROS KÖZLEKEDÉSI RANGJÁHOZ ILLO ÚJ ÉPÜLETET 1900-BAN ÉPÍTETTÉK POSEL GUSZTÁV TERVEI SZERINT. A VASÚT KÉNYELMES MEGKÖZELÍTHETŐSÉGÉT SZOLGÁLTA AZ 1897. JÚNIUS 4-ÉN MEGNYITOTT 1000 MM NYOMKÖZŰ VILLAMOSVASÚT, AMELY 1974. AUGUSZTUS 20-AI MEGSZÜNÉSÉIG SZÁLLÍTOTTA AZ UTASOKAT. A DÉLI VASÚT LEGKORSZERŰBB MAGYARORSZÁGI ÁLLOMÁSEPÜLETÉT ÉS A VÁROSI VILLAMOS EGY KOCSIJÁT LÁTJUK EZEN A KÉPEN (MÁTHÉ ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYÉBŐL)

Tóth László Zsolt

Messzelátó

Az Európai Unió és Oroszország közeledése, az esetleges Összeurópai Unió hatása a világhatalmi egyensúlyra*

1. Előszó

A XXI. század hajnalán az Európai Unió talán legnagyobb horderejű sorskérdése a további bővítésen és a már létrejött integráció mélyítésén kívül, a hatalmas keleti szomszédal kialakított jó viszony megőrzése, és a további javítása.

1.1. Célkitűzés

A dolgozatom megírásával az volt a célm, hogy rávilágítsak arra a tényre, hogy a korunkban formálódó Európai Unió nem csupán egy gazdasági, vagy politikai egység a XX. század nagyhatalmainak sorában, hanem ennél sokkal többet jelent. Zászlaja alatt egyesülnek Európa népei saját érdekeik elé helyezve a kollektív magasabb rendű célokat. Történelmi esemény tanúi lehetünk, de felelősséggel is tartozunk, hogy a megvalósulás ne térjen el az eredeti elképzelésektől. Céljaink tehát azok, hogy egyesítsük Európa népeit feledve az évszázados ellentéteiket, az erőforrásokat a tartós gazdasági növeke-

dés szolgálatába állítva, meggátolva, hogy a javak belső háborús konfliktusokban elenyésszenek. Ezen célokkal alapvetően ellentétes az az elképzelés, mely szerint Kelet-Európa néhány állama jelenlegi szalonképtelen politikai irányvonala, illetve a volt Szovjetunió utódállamai nem kapnak helyet. Nem megoldás tehát, hogy a hidegháborús határokat néhány száz kilométerrel keletebbre tolva továbbra is lehetetlenné tesszük az itt élőknek a felzárkózást.

Továbbá féltő, hogy a kirajzolódó új határok egybeesnek a keleti és nyugati kereszténység határaival, az így kialakuló határ sokkal élesebb lesz, mint a vasfüggöny valaha is volt. Ez a gazdasági, politikai, vallási határvonal konzerválja Kelet-Európa társadalmának kommunizmus érája alatt végbement elbarbarizálódását, meggátolva felzárkózásukat. Továbbá akaratlanul is Oroszország kezé közé sodorva őket, mivel az Európai Unió itt is akár Törökország esetében csak hitegetni képes. Azonban a remény sem tart örökké, így ezen országok idővel közelednek majd Oroszországhoz, ahogy ez napjainkban már megfigyelhető Fehéroroszország és Szlovákia példáján.

1.2. Bevezető

Ez a dolgozat Európai Unió és vele együtt hazánk sorsát is meghatározó döntések hátterében meghúzódó tényeket, eseményeket próbálja elemezni. Ebben az esszében csak az elmélet magvát alkotó alapgondolatot fejtem ki, nem részletezve a szereplő országcsoporthoz, gazdasági egységek mutatóit, illetve fejlődési ütemüket.

Az ismertetett adatok jelzés értékűek csupán, hogy a témában kevésbé jártas olvasó is

* Ezúton szeretném szakdolgozatomat Dr. Pál Ágnes tanárnőnek ajánlani, aki hozzásegített a gazdaságföldrajz megértéséhez. Továbbá Pál Viktor tanár úrnak, aki sokat segített a volt Szovjetunió és Jugoszlávia szétesésének megértésében. Külön szeretnék szólni Dr. Tóth József tanár úr munkájáról, aki szemléletalkító társadalomföldrajz előadásain megvilágította számomra azt a tényt, hogy Magyarország gazdasági felemelkedéséhez a szomszédai jólétén keresztül vezet az út. Ezen kívül szeretettel ajánlom kedvesemnek és szüleinek, akik a szakdolgozat elkészítésében sokat segítettek nekem. Továbbá általam mélyen tisztelt szüleimnek és nagyszüleimnek.

helyes képet kapjon az említett országok gazdasági és katonai nagyságrendjéről, a jövőben betöltött szerepéről. Az esszé teoretikus, így kissé felületesebbnek, elnagyoltnak tűnhet, kiváltképpen azon részletek, ahol emberek millióinak évszázados meg nem valósult vágyait néhány sorban, kész tényként említem. A mű egy 700 millió lakosú gazdasági szuperhatalom létrejöttéről, kialakulásának feltételeiről beszél, ahol egy Észak-Írországhoz vagy Koszovóhoz hasonló konfliktuslehetőség nem érdemel tágabb teret.

A Szovjetunió, illetve a megszállási zóna összeomlásával megszűnt a világ két érdek-szférára tagolódása. Az Amerikai Egyesült Államok (AEÁ) azonban nem ünnepelheti diadalát. Színre lépnek ugyanis – fél évszázados középhatalmi szerepükből kitörve – Nyugat-Európa nagyhatalmai, együtt, gazdasági súlyuknak megfelelő részt követelve a hatalomból. A jelenleg formálódó új birodalom kész lesz felvenni a versenyt piacainak védelme érdekében az AEÁ-kal, illetve Japánnal.

Az Unióba belépő új tagok tovább növelik a gazdasági gravitációs tér erejét, amely már Észak-Afrika és Közép-Európa felé tekint. Ezen területek kapcsolódása után az akkor 500 milliós államalakulat a gazdaságilag megroppant Oroszország felé tekint, helyet biztosítva neki Európában, amely addigra egészen a Csendes-óceánig terjed, és hatalmasabb, mint bármely eddig létezett birodalom a Földön.

2. Változóban a megrendült orosz gazdaság

2.1. Jelenlegi helyzetkép, általános megítélés

A kiélezett gazdasági versenyben a Szovjetunió nem bírta megállni a helyét és összeomlott. A túlzott méretű fegyverkezés egyre nagyobb és nagyobb részét emésztette fel a költségvetésnek, megnyomorítva a polgári társadalmat. Az Amerikai Egyesült Államokkal szemben itt a csúcstechnológiai kutatások eredményei nem tudtak aktívan integrálódni a civil szférába. A tény az, hogy a Szovjetunió életképtelenné vált, a kommunista ideológia nem dacolhatott a gazdasági élet rideg tényeivel. A kelet-európai volt szocialista köztársaságok kiválásával, a Szovjetunió szétszakadásával Oroszország lekerült a szuperhatalmi porondról. Az AEÁ – ha nagy áldozatok árán is –, de megnyerte a hidegháborút, és vele együtt a fegyverkezési versenyt.

Oroszország, bár a legnagyobb területű ország, 150 milliós lakossága csak árnyéka a hajdani birodalomnak. Nemzeti jövedelme a 25 milliós Benelux államok nemzeti jövedelméhez hasonló értékű, az AEÁ nemzeti jövedelmének 13%-ára csökkent. Tovább rontja Oroszország helyzetét, hogy a múlt kulcsiparágai drágán állítanak elő eladhatatlan termékeket. Hiányzik a belföldi tőke a nagyvállalatok privatizálására és az ezzel együtt járó korszerűsítésre. A külföldi tőke is óvatosan közelít az igen magas politikai kockázat miatt.

Oroszország társadalmi össztermék összehasonlítása az USA-val (az 1990–1993. évi nemzetközi összehasonlítás eredménye):

	1990	1993
Oroszország GDP-je (Mrd US dollárban)	1268,4	868,1
Egy főre eső GDP (US dollárban)*	8555,7	5838,2
Az orosz GDP az USA %-ában (USA=100)	23,0	13,6
Oroszország 1 főre eső GDP-je az USA %-ában (USA = 100)	38,7	23,6
Vásárlóerő paritás (1 USD = Rbl)	0,52	204,8

* 1993-ra várható adat

I. ábra

2.2. Oroszország értékelése más szemszögből

Mielőtt azonban belekezdenék ennek a fejezetnek a tárgyalásába, szeretném leszögezni, hogy sem a múlt rendszer iránti nosztalgia, sem bolsevik érzelmek nem vezéreltek a megírásánál. Oroszország részesedése a Szovjetunió főbb gazdasági mutatóiban 1990-ben:

	%
Népesség (150 millió fő)	51
Terület (17, 075 millió km ²)	77
Bruttó társadalmi termék (1990)	61
Állótőke (1990)	60
Ipari termelés (1990)	66
Mezőgazdasági termelés (1990)	46
Export (kiskereskedelmi áron 1987-1989)	79
Import (külkereskedelmi áron 1987-1989)	70

2. ábra

Az előző fejezetet elolvassva Oroszország értékelése nem túl pozitív. Nem volna azonban helyes Oroszországot, mint halálosan sebzett, kivérzett óriást lefesteni, aki tétlenül várja sorsa tragikus beteljesülését. Próbáljunk eltekinteni a jelenlegi rideg tényektől, és vegyük számba azokat az adalékokat, amelyek segíthetnek Oroszország számára a nehéz időszak átvészelésében. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy Oroszország e század folyamán két hasonlóan nehéz gazdasági időszakot vészelt át – valószínűleg ezt a nehézséget is túléli. Oroszországot a válságból való kilábalásban igen sok tényező segítheti, továbbá kedvezően befolyásolhatja az a tény is, hogy a nyugati hatalmak is érdekelték talpra állásában. Oroszország rendelkezésére állnak a stratégiai fontosságú kőolaj- és földgázkészletek, a rendkívüli mennyiségű ásványvagyon. A természet e bőkezű adományai némileg lehetővé teszik Oroszország függetlenségét más országoktól, továbbá ezen nyersanyagok exportja állandó, jelentős bevételekhez juttatja az orosz államkasszákat. Kelet-Közép-Európa és a szovjet köztársaságok sorrendje néhány

főbb gazdasági mutató szerint a 3. ábrán látható.

Második lehetőség a katonai kiadások karcsúsítása, minimálisra való csökkentése. Jelenleg ugyanis a határokat nem fenyegetik agresszorok, amely határok sérthetetlenységét félelmetes atomarzenál garantálja. Ebben a helyzetben Oroszországnak megvan a lehetősége, hogy a hagyományos fegyverkezésre szánt összegeket jelentősen megrövidítse.

Az így felszabadult tőkét az infrastruktúra fejlesztésére és modernizációra fordíthatja, elindítva a megroppant gazdaság új lendületét. Kockázatát ezen döntésnek a jelentős befolyással bíró katonai elit válasza, illetve a több százezer fős leszerelt tisztikar polgári életbe való integrálásának nehézségei jelentik.

Szovjetunió és Oroszország főbb termelési potenciálja 1991-ben a 4. ábrán vehető szemügyre.

Említést érdemel, hogy Oroszország valós kiterjedése nagyobb, mint a jelenlegi határai mutatják. A határokon kívül rekedt oroszok lélekszáma eléri a 25 milliót, néhány köztársaságban – mint például Kazahsztánban – 50% feletti a részarányuk. Így ezen területeket némileg joggal tekintheti Oroszország a sajátjának. Nemigen van olyan politikai akarat a nyugati tárgyalópartnerek részéről, ami sokáig garantálni tudná ezen országok szuverenitását. Nagy valószínűséggel az orosz gravitációs tér beszippantja a hozzá képest jelentéktelen tagköztársaságokat. Oroszország nyugati érdekszférájának határait azonban már nem önmaga, hanem a sokkal jelentősebb Európai Unió jelöli ki azon megfontolások szerint, hogy mely területek Unióhoz csatolása jár több előnnyel, mint hátránnyal.

E „nyereséges” területek határa néhány helyen fájó sebet ejt Oroszország elképzelésén. Ilyen például a Baltikum, illetve Moldávia. E területekről való lemondás a fiatal, erős nyugati szomszédal kialakuló jó vi-

Az országok népessége szerint		Az országok területe szerint		Az egy főre eső GDP/USD szerint	
Népesség mill.fő	Ország	Terület 1000 km ²	Ország	Egy főre eső GDP*	Ország
149,0	Oroszország	17 075,0	Oroszország	5590	Csehország
51,9	Ukrajna	2 717,0	Kazahsztán	5061	Magyarország
38,4	Lengyelország	603,7	Ukrajna	4470	Szlovákia
23,2	Románia	488,0	Türkmenisztán	4250	Szlovénia
21,6	Üzbegisztán	450,0	Üzbegisztán	3800	Kazahsztán
17,1	Kazahsztán	312,7	Lengyelország	3600	Észtország
10,4	Csehország	237,5	Románia	3600	Litvánia
10,3	Magyarország	207,7	Belorusszia	3480	Lengyelország
10,3	Belorusszia	198,5	Kirgízia	3400	Lettország
9,9	Jugoszlávia	142,1	Tadzsikisztán	3249	Bulgária
8,6	Bulgária	110,9	Bulgária	2900	Belorusszia
7,2	Azerbajdzsán	93,0	Magyarország	2750	Oroszország
5,7	Tadzsikisztán	88,4	Jugoszlávia	2300	Moldova
5,6	Grúzia	86,6	Azerbajdzsán	2200	Azerbajdzsán
5,3	Szlovákia	78,9	Csehország	2100	Kirgízia
4,8	Horvátország	69,5	Grúzia	2100	Ukrajna
4,6	Kirgízia	65,2	Litvánia	2059	Románia
4,5	Moldova	64,6	Lettország	1800	Türkmenisztán
4,4	Bosznia-Hercegovina	56,5	Horvátország	1750	Örményország
3,8	Türkmenisztán	51,5	Bosznia-Hercegovina	1400	Grúzia
3,8	Litvánia	49,0	Szlovákia	1000	Üzbegisztán
3,4	Örményország	45,2	Észtország	880	Albánia
3,3	Albánia	33,7	Moldova	500	Tadzsikisztán
2,7	Lettország	29,8	Örményország	-	Macedónia
2,0	Macedónia	28,7	Albánia	-	Bosznia-Hercegovina
2,0	Szlovénia	25,7	Macedónia	-	Horvátország
1,6	Észtország	20,3	Szlovénia	-	Jugoszlávia

3. ábra

szony érdekében elkerülhetetlen. Néhány fontosabb termék szovjet, illetve orosz exportját 1991-ben az 5. ábra mutatja be.

A 90-es évek elején lezajlott gazdasági krízis, és az elmúlt hetven év kommunista rontása sem tudta tönkretenni az orosz kultúra évszázadok alatt felhalmozódott értékeit. Ezen kulturális tényezők is jelentős szerepet játszanak Oroszország újraélesztésben. Divatos az oroszokat egyfajta barbár, félvad sztyepplakóknak lefesteni. A valóságban az orosz kultúra alkotásai a zene, az irodalom és a tudományok területén mindenképpen csak a legnagyobbak között említhetőek.

A három generáción át tartó erkölcsi rombolás és agymosás eredménye – amit a kommunizmus hátrahagyott – aláaknázza az orosz társadalom hagyományos értékrendjét. A felövő új nemzedékek gondolkodásmódjában nem lesz meghatározó ez a szemlélet, az ő tisztánlátásuk a többi európai kultúrnép reménysége.

Végezetül köszönetet kell nyilvánítanunk a múlt Oroszországnak, amiért Európa hátaírt kitolta egészen a Csendes-óceán partjáiig, európai fennhatóság alá helyezve négyzetkilométerek millióit – a mélyükön rejtőző hatalmas ásványi vagyonnal együtt. Ezen

Termék megnevezése	Mennyiségi egység	Világ	SZU	Oroszország	SZU a világ %-ában	Oroszország a világ %-ában
Szén	millió tonna	4.492	557	354	12,1	7,8
Villamos energia	mrd kWh	11.812	1.634	1.017	13,8	8,6
Kőolaj	millió tonna	2.947	515	460	17,5	15,6
Földgáz	petajoule	74.288	27.440	-	36,9	-
Alumínium	ezer tonna	22.365	2.300	-	10,3	-
Acél	millió tonna	770	139	77	18,2	10,0
Cement	millió tonna	1.135	122	77	10,7	6,7
Műtrágya	ezer tonna	152.878	33.434	14.001	21,9	9,1
Személygépkocsi	ezer db	35.700	1.184	1.030	3,3	2,8
Nyerscukor	ezer tonna	111.872	8.750	3.100	7,8	2,7
Sör	ezer hl	1.167.400	66.000	33.000	5,7	2,8
Gabona	ezer tonna	1.864.922	172.003	89.100	9,2	4,7
Burgonya	ezer tonna	263.393	60.000	34.000	22,7	12,9
Szarvasmarha	ezer db	1.287.398	116.200	41.300	9,0	3,2
Sertés	ezer db	860.072	76.800	24.400	8,9	2,8

4. ábra. (FORRÁS: RINOK ROSSZII.EKONOMICSESZKAJA GAZETA, 1994.JANUÁR 4. 6. P.; MONTHLY BULLETIN OF STATISTICS, JUNI 1992, 76-81. P.; EKOTASSZ, 1993. DECEMBER 29. ÉS SAJÁT SZÁMÍTÁSOK)

stratégiaileg fontos területek birtoklása megátalja Japán és Kína részéről az esetleges birtokbavéti szándékot. Az agresszíven terjeszkedő japán tőke már érdeklődik a szibériai olaj, szén és egyéb ásványkincsek kitermelésénél. Remélhetőleg a nyugat-európai tőkebefektetők kiszorítják a kitermelés területéről az AEÁ és Japán befektetőit.

Egy víziót csupán megemlítek, ez az általános felmelegedés. Ennek legnagyobb nyertese Oroszország. Figyeljük csak meg az izotermatérképen, 1 °C-os hőmérséklet-emelkedés hatására milyen nagy területek válnak alkalmassá a mezőgazdasági termelésre, északkabba tolva bizonyos termények természetstetőségi határait, valamint újabb területek válnak alkalmassá a bányászati próbafúrások illetve a kitermelés számára.

3. Válaszúton a NATO

3.1. Oroszország szerepe csökken a jelentősebb nemzetközi rendezési ügyekben

A politikai ellenfél legyőzése után az eltérő gazdasági érdekek egymás ellen hangolhatják a győzteseket. A hidegháború, ha nem is közvetlen katonai konfrontációval, de a nyugati szövetségi rendszer győzelmével végződött.

A Szovjetunió, pontosabban Oroszország befolyási övezete – amely néhány éve a fél világot lefedte – összeszűkült, és nem fedi le egészen a Szovjetunió volt területét. Nem-

Termék megnevezése	Mennyiségi egység	Szovjetunió	Oroszország	Oroszország a SZU %-ában
Nyersolaj	millió tonna	60,5	56,0	93,0
Olajtermékek	millió tonna	43,9	27,0	61,5
Földgáz	Mrd m ³	104,1	89,0	85,5
Szén	millió tonna	26,0	17,5	67,3
Villamosenergia	Mrd kWh	19,4	5,1	26,3
Vasérc	millió tonna	26,1	22,0	84,3
Réz	ezer tonna	300,3	174,0	57,9
Alumínium	ezer tonna	1.124,2	763,4	67,9
Gépkocsi	ezer darab	324,1	235,2	72,6
Traktor	ezer darab	34,7	12,7	36,6
Repülőgép és helikopter	darab	116,0	36,0	31,0

5. ábra

tetszését hangoztatja a NATO bővítéssel kapcsolatos, és egyéb Oroszország érdekeit sértő nemzetközi ügyekben, hangja azonban erőtlen, baljós visszhangként cseng csak a nyugati döntéshozók fejében. Oroszország néhány évtizedre lekerült arról a pozícióról, hogy az AEÁ-kal egyenrangú félként beszéljen a jelentős nemzetközi ügyekbe.

3.2. Belső ellentétek

Az AEÁ gyakorlatilag monopolhelyzetbe került a haditechnikai kutatásokban. 1985-től (természetesen ez nem határozható meg pontosan) a Szovjetunió és a keleti tömb lemaradt, és jelenleg behozhatatlannak tűnő hátrányba került az AEÁ és szövetségeseivel szemben a fegyverkezési versenyben. A 2000. évig az AEÁ légierije, haditengerészete és egész hadereje technikáját illetően messze felülmúlja az orosz és egyéb vetélytársakét. A többi NATO szövetséges haderejével együtt ez az egész világ gazdasági és politikai befolyásolásra elég lehetne. A helyzet azonban nem ilyen fényes. A NATO szövetségi rendszere a külső ellenségkép megszűnésével sokat veszített szilárdságából. Felszínre kerültek a szövetséget alkotó tagok eltérő gazdasági érdekei.

Az Európai Unió, amely a 90-es években meggyorsította az „elmélyülés” ütemét, gazdasági vetélytársként jelentkezett az AEÁ számára. Idő kérdése csupán, amíg az eltérő gazdasági érdekek politikai szintet kapnak, szétszakítva a NATO oly szilárdnak hitt láncát. Az AEÁ vetélytárs nélkül kénye-kedve szerint avatkozik bele a politikai ügyekbe, piacainak védelme érdekében Irakban, Boszniában éppen úgy, mint a világ más területein.

3.3. Az Európai Unió saját hangjának megtalálása, elkülönülése az Amerikai Egyesült Államok elképzeléseitől

Az EU gazdasági súlyánál jóval kisebb mértékben vesz részt a nemzetközi viták

ügyekben. Japán esetében is igaz ez a megállapítás. A jövőben a hangjuk erősödni fog, sőt az EU esetében mindenképpen acélos politikai akarattá válik, mivel ezt követeli meg magának a gazdasági kényszer.

Előbb-utóbb sorra kerül az a kijelentés, amelyet fordított Monroe-elvnek is nevezhetnénk. Ezen elv, amely kimondja, hogy: „Európa az európaiaké”, ami szerint az AEÁ nem formálhat többé jogot az európai ügyekbe való beavatkozásra. Idáig azonban még hosszú az út, az Európai Uniónak egyelőre még az adóharmonizációt, és az egységes pénzrendszer bevezetését sem sikerült megvalósítania. Ráadásul az új tagok felvételénél ott a nagy kérdés, hogy mekkora gazdasági különbség engedhető meg a belépő fél, illetve a már aktív tagok között. Nem kívánatos ugyanis egy belső gazdasági szakadék az Unión belül.

Az egységes politikai akarat hiánya, az Európai Uniót alkotó államok politikai rövidlátása lassítja a tökéletes fúziót. Ennek hiányában nem alakul ki egységes európai hadsereg, teljhatalmú egységkormány.

Természetesen az AEÁ nem is igen etteti az Európa gyors egyesítésére törekvő igényeket. Egy dolog azonban már megtörtént, mégpedig az, hogy az Európai Unió egy 370 millió lakosú állammá duzzadt. Abszolút értelemben nézve gazdasági teljesítőképessége a legnagyobb jelenleg a Földön, leelőzve az AEÁ-t illetve Japánt. A gazdasági mutatók tanulmányozása azonban nem nyújt a számunkra kellő mennyiségű információt az illető államalakulatok gazdaságának jellegéről. A következő fejezetben részletesen kifejtem a bővítés ütemének tervét, melynek végcéljaként Oroszország is csatlakozik az Európai Unióhoz, biztosítva maga és az Unió számára a hosszú távú békét.

4. Hosszú távú célok az Európai Unió bővítésénél

4.1. Az „A” variáns

Az első változat egy relatíve szűkebb bővítési terven alapul, és az integráció mélyítése a legfontosabb cél. Ezen variáns, amelyet a címben A névvel említünk, a jelenlegi EU-t a visegrádi négyekkel bővíti csupán, esetleg Szlovénia illetve Horvátország csatlakozásával számol.

Esetleges további bővítés a Baltikum felvételével képzelhető el, de ez a lépés Oroszország erős ellenállása miatt egyelőre elképzelhetetlen.

Az a határ egyébként a nyugati kereszténység keleti határa is egyben. Az említett határon kívül rekedők azonban Oroszország kezei közé zuhannak vissza. Ha ezt a helyzetet sikerül is elkerülniük, nemigen lesz lehetőségük az Unió keleti határain kialakuló gazdasági, társadalmi küszöböt átlépni.

Ez a küszöb ugyanis a visegrádi négyek gazdaságának élénkülése következtében a nyugati határukról a keletre tolódik át egy-két évtizeden belül. Jelentős hátránya az Európai Unió egészére nézve a német túlsúly további erősödése. Németország 80 millió lakosával így is a legjelentősebb Unió-s tagállam.

A közép-európai tömb stratégiai helyzete illetve kereskedelmi kapcsolatai alapján egyértelműen kijelenthető, hogy német érdektérület. Mind az export, mind pedig import területén Németország 50% körüli értéket képvisel a tömb Unióval folytatott kereskedelmében.

Az Európai Unió lakóinak száma így 370 millióról 430 millióra emelkedne, a centrumhoz kapcsolva a belső perifériát. Ez a változat azonban stabilizálná a keleti határ veszélyeztetettségét. A hidegháborús határokat csupán néhány száz kilométerrel tolná keletebbre, és nem adna végső megoldást Oroszország Európa magterületéhez történő visszacsatolására. Természetesen ezen ten-

denciák megvalósulásának részletei nagyban függnének Oroszország hozzáállásától.

4.2. A „B” variáns

A B variáns sokkal nagyratörőbb, több benne a kétséges elem, de tágabb teret enged a fantáziálásnak. Az Európai Unió mélyebb integrálása mellett a terv alappillére a folyamatos bővítés. Először is fontos kijelenteni, hogy Oroszország politikai és gazdasági érdekei nem állnak ellentétben az Európai Unióval, sőt mi több közösek, azonos irányba mutatók. Az AEÁ természetesen nem érdekelt az európai hatalmak egymásra találásában, így minden eszközzel megkísérli a sűrlődások fenntartását, ez azonban nem sokáig lehetséges. Mielőtt ebbe belemennénk, térjünk vissza a bővítés ütemének elemzésébe. A visegrádi négyek 2002. év környékén megtörténő belépése után a bővítés két új irányvonalat választ. Az egyik a Baltikum, a másik Románia. Románia addigra sokkal szorosabb kapcsolatba kerül Moldáviával, esetleges fúziója is elképzelhető. A következő lépés a Balkán-félsziget, ahol addigra remélhetőleg elcsitul a századvég egyik legvéresebb polgárháborúja. Az igazán nehéz döntés Albánia, illetve az egyéb mohamedán kisebbségek ügye. Ezen népcsoportok számára lehetetlenné kell tenni a fundamentalizálódást.

Egyfajta alternatív iszlám, európai normákkal átszőtt viselkedéskultúra elsajátítását, megszilárdítását kell célul kitűzni. Ezen kívül jelentős fejlesztéseket kell eszközölni a térségben, továbbá az idegenforgalom felpozíciójával növelni a jólétet, megakadályozva az iszlám fundamentalizmus gyökerezését. Az eltelt idő alatt Észak-Afrika gazdaságai még inkább függő helyzetbe kerülnek.

A mennyiségi növekedés azonban kevés az Európai Unió távlati terveinek megvalósításához. A csúcstechnológiai iparágakban, gondolok itt a számítástechnikára, híradástechnika-

nika területére, az Unió lemaradásba került. Itt lép be a minőségi változások szükségességének igénye. Olyan nagyságú központi pénzalapok létrehozására van szükség, amelyet egyedül még a leggazdagabb tagállamok sem tudnak előteremteni. A minőségi változás tehát a szellemi arisztokrácia, a legnagyobb tudósok, legkreatívabb elmék helyben történő finanszírozása, meggátolva ezzel az AEÁ felé a szellemi erő kiáramlását. A NATO szakítás szükségessé teszi továbbá a független Európai Unió haderő létrejöttét. A haderőfejlesztésre szánt összegek jelentős része a csúcstechnológiai kutatásokra fordítódik, emelve ezzel az Unió legmagasabb technikai színvonalát.

A gazdasági óriás, amelynek 500 milliós lakossága a Földön megtermelt társadalmi termék jelentős részét állítja elő, Oroszország felé orientálódik. A késztermékekre éhes, nyersanyagokban oly gazdag keleti szomszéd piacain legjelentősebb kereskedelmi partnerként szereplő Európai Unió a kapcsolat elmélyítését szorgalmazza. Oroszország és Ukrajna az Európai Unió tagjává válva 200 millió fővel növelheti az így Összeurópai Unió (ÖU) lakosainak számát, továbbá a rendkívüli mennyiségű ásványkincsekkel megszüntethetné az ÖU függését külföldi szállítóktól. A fuzionálás és a haderőfejlesztésre szánt összegek mérséklése költségcsökkentő tényezőként szerepel mindkét fél költségvetésében. Egyesülésükkor mind Oroszország, mind az Unió számára redukálódik a potenciális külső ellenségek száma. A kialakuló új gazdasági egység, amely magába foglalja a volt Szovjetunió és egész Európa területét, hatalmasabb, mint bármely hódító birodalom, amely ez idáig létezett a Földön.

5. A XXI. század kihívásai

Nem szabad azonban túlbecsülni az európai kultúrákat összefogó hatalmas birodalmat. Méretei, gazdasági teljesítőképessége lenyűgöző, felülmúl minden ma létező államalaku-

latot. A XXI. század kihívásai megkövetelik a teljes európai összefogást. A japán és kínai terjeszkedés, gazdasági élénkülés hasonló "nehézsúlyú" partnert követel. Egy 30-60 milliós európai állam nem lehet egyenrangú tárgyalópartner a 2020-ra 1,5 milliárd lakosú Kínának, vagy a bámulatos sebességgel fejlődő Japánnak, amely a tőkefelhalmozást illetően a XIX. század vezető ipari hatalmára, Angliára kezd hasonlítani.

Az 1990-es évek közepén lejátszódó gazdasági válság, mely megrázta oly sok addig stabilnak hitt ország pénzügyi stabilitását szinte az egész világ pénzpiacain érzékelhető volt. Ázsia fejlődése azonban csak megtorpant, de nem állt meg. Néhány év elteltével már nem is emlékeznek rá Ázsia vezető nagyhatalmai, felsorakozik közéjük a mielőbb egyesülő Észak-Korea és Dél-Korea fúziójából létrejött 65 milliós állam. Továbbá nem szabad figyelmen kívül hagyni az iszlám fenyegetést, mellyel csaknem ezer éve él együtt Európa.

A XIX. és a XX. században az európai társadalmak olyan gazdasági erőfölényre tettek szert, mely szinte elfelejtette velük, hogy kikkel élnek szomszédságban. Ma a XXI. század hajnalán azonban újult erővel éled fel a kérdés, hogy az iszlám országok és a keresztény világ megromlott viszonyát hogyan lehetne békésebb mederbe terelni? Különösen az AEÁ és a már majdnem tagállami státuszra emelkedett Izrael állam viszonya mérgesedett el az utóbbi évtizedekben. Ha azonban valaha tényleges konfliktushelyzet alakulna ki a katonai fenyegetés újra csak az európai kontinensre jelentene tényleges veszélyt. Az AEÁ egy óceányi távolságból biztonságban figyelne az általa és védenői által felszított vihart.

6. Magyarország érdekelt a további bővítésben

Amennyiben Magyarország Európai Unióba való belépése után a bővítés megtorpant, akkor ismét periférikus helyzetbe kerül hazánk. A nemzetközi tőke elkerül minket, mi-

vel a befektetés nagy kockázattal jár. Továbbá a rendszerváltás után szomszédainkkal megromlott viszony tovább romlik és a kölcsönös gazdasági kapcsolatok teljesen elerőtlenednek a kedvezőtlen politikai fogadtatás miatt.

A másik kikerülhetetlen szempont a határainkon túl élő magyarság kérdése, akiknek a száma az Európai Unióból kimaradó Szlovákia, Ukrajna, Románia és Szerbia területén a legszerényebb becslések szerint is legalább 2,5-3 millió. Ha szomszédaink nem kerülnek be az Európai Unióba, nem látok semmiféle törvényes garanciát, amely hosszútávon biztosítékot adna e kisebbség asszimilációjának megállítására. Ha azonban a bővítés folytatódik, és Oroszország belépésével beteljesedik, igen kedvező helyzetbe kerülünk.

Az Összeurópai Unió centrumtársasága keletebbre tolódik, a legjelentősebb tőkebefektetések érintik majd régióinkat. A Kárpát-medence Trianonkor szétzilált, és az elmúlt rendszerben sem kellőképpen kijavított gazdasági erővonalai végre rendeződnek. Hazánk történelmében ezer éve először fordul elő az az eset, hogy határait nem fenyegeti külső ellenség. Lehetőség nyílik a birodalom közepén, minden oldalról barátságos tagállamokkal körülvéve a békés, kiegyensúlyozott életre. Végre nem uraként, hanem gazdasági és kulturális vezetőjeként, egyenrangú társaként állhatna a magyarság a Kárpát-medence kisebb lélekszámú népeinek élére.

Nincs joga senkinek, semmilyen politikai elitnek ezt a csodálatos álmot elhomályosítani azáltal, hogy a magyar oktatást arra a mélypontra süllyessze, ahol ma található. Nem szabad kihasználatlanul hagyni azt az égi adományt, melyet az Úr rendelt a Kárpát-medence sokat szenvedett lakóinak, mint egyetlen stratégiai tartalékot. Ezt a tartalékot semmilyen háborúban nem lehet elorozni, mivel sejtek mélyén lapul az előnyös genetikai kombinációk formájában. Meg kell adni a lehetőséget, hogy felépítsük Kelet-Európa igazi soknemzetiségű demokráciáját, félretéve azt

a politikai analfabéta állampolgár ideálját, amire az AEÁ építi áldemokráciáját.

Nekünk igenis jól képzett, céltudatos emberekre van szükségünk, akiknek érdekei egybeesnek a társadalom érdekeivel, és ezekért az érdekekért képesek is áldozni, mégpedig nem csak addig a pontig, amíg ez megéri a számukra. Így lehet csak elérni azt, hogy itt keresztény és zsidó, magyar és román végre együtt meneteljen abba az irányba, amelyet mindegyik szeretne, és csak együtt érhető el. Amíg azt a leckét nem sikerül megtanulniuk, hogy ami az egyiknek hátrány az a másiknak is az, és továbbra is egymás terhére próbálnak boldogulni addig itt e tájon nem lesz előrelépés. Hiába az esetleges gazdasági fejlődés, ha az emberek gyűlölködnek, még ha okuk van is rá néha.

Addig, amíg a gazdasági-politikai elit ezeket az alantas érzelmeket kihasználva próbálja hatalmát konzerválni, a szent cél helyett, hogy ténylegesen az emberek érdekeit szolgálják, addig szintén nincs valódi fejlődés. Ezeket az embereket a bűnös, önző elveikkel együtt a lehető legkevesebb demokratikus módszerekkel kell a hatalomból meneszteni, hogy a céljaink a helyes irányba tereljék a társadalom fejlődését. Ők, akik az egész társadalmat az adócsalók soraiba kényszerítették, hogy szennyes üzérkedéseikért ne legyen, aki felelősségre vonhassa őket. Ők azok, akik azt próbálják elhitetni, hogy a közvagyon eltékozlása, ellopása a világ legertermészetesebb dolga, szinte a hatalmi elit fő attribútuma, és mindezt olyan hidegvérrel teszik, hogy az ember már kezdi elhinni, hogy tényleg így természetes. Az emberi tényezőt hagyják ki csak a számításból. Azt, hogy az embereknek természetes igénye van a rend és ez erkölcs iránt, továbbá azt, hogyha a közemberek maguk csinálnak is, ezt nem örömmel teszik, csak a kényszer viszi rá őket.

Egyetlen emberi társadalom sem épülhet igazságtalanságokra, a tiszta szabad tettek és gondolatok elüzletiesedésére. Sajnálatos,

hogy ezt a történelmi leckét nem sikerült a jelen politikai elitjének elsajátítani. A tisztulás egy ideig elodázható, de egyszer valahol mindennek meg kell fizetni az árát.

Azt azonban, hogy ehhez a belső tisztuláshoz kellő erőnk legyen, szükség van a békés külpolitikai háttérre. Az Összeurópai Unió garanciákat jelent a résztvevő tagok állampolgárai számára a hosszú távú békés gyarapodásra. Másodsorban lecsökkent a nemzetközi konfliktushelyzetekbe való belecsúszás esélyeit.

Természetesen sokat kell áldoznia a résztvevő országoknak nemzeti szuverenitásukból, nagyra törő terveikből, de amit kapnak cserébe, az messzemenően kárpótolja őket. Ebből az egyből azonban nálunk nincs hiány. Vezető politikusaink kitanulták az idegen hatalmak kiszolgálását, az „egyet kér, kettőt adok” módszerével rendre túlteljesítik új uraik kívánságait. Mint a jól idomított eb a csontért, úgy szolgálják őket az AEÁ, az EU, Izrael (ki-ki a saját gazdája) érdekeit. Cserébe csak jó szót kapnak a nemzetközi sajtóban, esetleg simogatást a homlokukra, mint ez előbb említett eb, valós gazdasági segítséget azonban nem.

Egymás előtt könyökölve tolazkodnak a kelet-európai államok a NATO és az EU háza táján ahelyett, hogy észrevennék közös érdekeiket, és annak együtt próbálnának érvényt szerezni. Egyik hangosabban béget a másiknál, hogy „engem egyél meg te farkas”, szegény farkas meg már hosszú évtizedekre betáblázta az étlapját, hogy melyik évben melyik országot falja fel. Pedig együtt csak a visegrádi 4-ek 65 milliós embertömege, Románia a volt Jugoszlávia Bulgáriával együtt 120 millió ember jövőéről van szó. Egész más tárgyalópozícióban lenne a kelet-európai egységtömb, mint egy-egy kis ország előbb leírt megalkuvó romlott báránykái!

7. Összegzés

Remélem, sikerült kizökkentenem a tisztelt olvasót abból a hozzáállásból, hogy mindent,

amit különböző újságokban az Európai Unióval kapcsolatban elolvas, kritika nélkül elfogadjon. Megpróbáltam továbbá szabadon gondolkodni a témában anélkül, hogy elfogadjam azokat az elképzeléseket, amelyeket a kor politikusai, illetve az őket kiszolgáló médiák és tények sugallnak. Ez az új irány, amelyet itt felvázoltam a XXI. század vezető hatalmának kialakulását szemlélteti, amely egyesíti mindazt, amelynek birtoklásáért oly sokan sikertelenül harcoltak Európa hatalmai közül. Továbbá alternatívát kínál Európa számára arra az esetre, ha az *Euroatlantisz* álma és vele együtt az Európai Unió és az AEÁ viszonya megromlana.

Ezen kívül valóban európacentrikus szövetségeket kínál ez az elképzelés, ellenben az AEÁ profitorientált, romlott ideológiájával. Valószínűleg léteznek magasabb rendű célok a multinacionális mamutvállalatok érdekeinek, és egy világot behálózó veszélyes hatalom kiszolgálásánál. Továbbá utalni szerettem volna arra a tényre, ami itt Kelet-Európában a hatalmi elitnek legfőbb hibája, hogy nem jöttek rá arra az alapvető igazságra, hogy ők vannak az általuk vezetett állampolgárokért, nem pedig fordítva. Azt senki nem feledheti el, hogy ha valakit uralni szeretnénk, azt szolgálunk kell, nem pedig szolgálva súllyesztünk, hogy uralkodhassunk rajta.

Felhasznált irodalom

- BALÁZS PÉTER: *Az Európai Unió külkapcsolatai és Magyarország.*
- FEHÉR OTTÓ: *Oroszország.*
- IZIKNÉ HEDRI GABRIELLA: *Magyarország úton az Európai Unióba.* Officina évkönyv 1995.
- PAUL KENNEDY: *A nagyhatalmak tiündöklése és bukása.* Bp., 1992, Akadémiai Kiadó.
- PÉCSI KÁLMÁN: *Változóban az orosz gazdaság.*
- SZOLZSENYICIN ALEXANDER: *Hogyan mentünk meg Oroszországot?*
- THEO HITIRIS: *Az Európai Unió gazdaságtana.*

Kotecki István

Volt egyszer egy Berli fal

I. Előzmények

Az 1944/45-ös londoni megegyezés szerint Berlint négy megszállási zónára osztották fel. A szövetségesek közti ellentétek már a potsdami konferencián (1945. július 17. – augusztus 2.) megmutakoztak. Nézeteltéréseik szinte állandóan kiéleződtek és Berlinben különösen drámai válságokhoz vezettek.

1948. június 24. és 1949. május 12. közt a szovjetek blokád alá vonták Nyugat-Berlint. Ez idő alatt nyugati szövetségesek léghídja biztosította a város lakói számára az életben maradási. A válság lezárása után azonban Berlin politikai megosztottsága véglegessé vált. A szovjetek a blokád követően is folytatták a város elleni provokatív politikájukat, válaszul Nyugat-Berlin és az újonnan megalakult NSZK leendő politikai egységére. 1952. májusában megszüntették a telefon-összeköttetést Berlin két része közt. Két hónappal később az egész NDK területére érvényesen megvonták a nyugat-berliniekől az ott-tartózkodási engedélyt. 1953. januárjában a nyugati szövetségesek megszüntették a városon keresztül vezető busz- és villamosvonalakat. Csak a metró- és a gyorsvasút-hálózat kötötte össze a két városrészt, ami az 1953. június 17-i népfelkelés során néhány napra megszakadt.

A másik nagy krízist a *Hruscsov*-féle ultimátum okozta (1958. november 27.). Ennek célja Nyugat-Berlin „önálló politikai egység”-gé való formálása volt. Eszerint a nyugati szövetségeseknek fél éven belül ki kellett volna vonulniuk innen. December 31-én az érintettek külön jegyzékekben elutasították a négy győztes hatalom londoni megegyezésének ezen felmondását. Moszkva ultimátumszerű javaslatáról végül is lemondott, de a próbálkozásokat nem adta fel.

A Szovjetunió és az NDK politikai vezetése, valamint a német állam adminisztratív és erőszakos eljárásai (pl.: államosítás) miatt a disszidensek száma egyre inkább emelkedett. Nyugat-Berlin az ellenőrizetlen busz- és villamosösszeköttetésekkel mágnesként hatott a menekülni vágyókra, míg a két német állam közti határt az NDK egyre szigorúbban felügyelte.

1959-ben beszélt Hruscsov először egy, az NDK-val kötendő külön békeszerződésről, mely szerint Moszkva minden német területen érvényesülő joga – a Nyugat-Berlinre vonatkozó is – az NDK hatáskörébe kerülne. 1960. januárjában Kelet-Berlin kétségbe vonta Berlin különleges „megszállási terület” státuszát és azt állította, hogy Nyugat-Berlin az NDK területén fekszik. *Ulbricht* államfő levélben követelte *Adenauertől*, hogy ismerje el Nyugat-Berlin „szabad város” mivoltát. Április végére az államosítás befejeződött. Májusban az elmenekült föld- és kézművesek száma új havi rekordot eredményezett. Ebben az évben összesen 199 188 menekültet regisztráltak, ebből 152 291-et Nyugat-Berlinben.

1961. február 17-én Moszkva memorandumban közölte a szövetségi kormányzattal, hogy különbékét köt az NDK-val, ha egy előre meghatározott időpontig mindkét német állammal ezt nem tudná megtenni. Márciusban *J. F. Kennedy* biztosította *Brandtot*, hogy az USA szerződése révén és meggyőződésből is garantálja Nyugat-Berlin szabadságát. A június 3-4-i Kennedy–Hruscsov csúcsalálkozó a válság kiéleződésével ért véget. Kennedy kijelentette, hogy bármilyen létfontosságú szabadságjog megsértését és minden Nyugat-Berlin elleni agressziót az USA saját jogai megsértésének fogja tekin-

teni. Az év közepéig Kelet-Berlinből és az NDK-ból 103 159 menekültet vettek számba.

Július elején Kelet-Berlinben minden, július 19. és 23. közé tervezett rendezvényt betiltottak. Július 31-én a menekültáradat havi statisztikája 30 418 jelentkezővel új havi csúcstól állított fel. 51,4%-uk 25 éven aluli fiatal volt.

Augusztus 12-én az NDK miniszteri tanácsa arra az elhatározásra jutott, lezárja Kelet-Berlin határait. 16.00 órakor Walter Ulbricht aláírta a Honecker által előkészített parancsot Kelet-Berlin és Nyugat-Berlin, illetve az NDK, Nyugat-Berlin és NSZK közti határainak lezárására, mialatt a katonai egységeketriadókészültségbe helyezték. A határozatokat másnap hozták nyilvánosságra. Ezek közé tartozott Kelet-Berlin városi tanácsának azon rendelete is, mely szerint a „demokratikus Berlin” polgárai nem dolgozhatnak többé Nyugat-Berlinben.

II. 1961. augusztus 13.

0.00 órakorriadóztatták a Nemzeti Néphadsereget. Két óra múlva felfegyverzett rendőrök, a hadsereg és a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) fegyveres alakulatai megkezdték a lezárási munkálatokat. A demarkációs vonalnál és az NDK–Nyugat-Berlin határnál felszedték az utcaököket, szögesdrótot húztak ki, barikádokat emeltek. Páncélautók és más katonai járművek járőröztek a három nyugati körzet közelében. A gyorsvasút- és metróközlekedést a két városrész közt lezárták. 7.00-kor az első menekültek áttörtek a lezárásokon és az ellenőrző pontokon.

Közben egyre több ember gyűlt össze a szektorhatároknál és figyelték a munkálatokat. A Brandenburgi kapunál 5.00-kor dühös nyugat-berliniek jelentek meg, ezt a tüntetési akciót a rendőrség azonban leverte. A következő órákban a szektorhatároknál levő emberek száma több 10 000-re nőtt,

akik felháborodottan vagy elkeseredve, némán vagy kiabálva szemléltek az őrszemek hosszú sorát és az egyre nagyobb és egyre szélesebb barikádok építését. Willy Brandt a következőképp kommentálta az eseményeket: Berlin közepén „nemcsak egy államhatár húzódik, hanem egy koncentrációs tábor fala is.”

Az ENSZ 1948. december 10-én hozott határozata, az emberi jogok általános megfogalmazása szerint minden embernek joga van a szabad költözéshez és saját hazáján belül lakóhelyének szabad megválasztásához. Továbbá minden ember jogosult bármely országot – a sajátját is beleértve – elhagyni, valamint hazájába visszatérni. A Szovjetunió – mint az ENSZ egyik alapító tagja – ezt a deklarációt durván megsértette.

III. Berlin számokban

Nyugat-Berlin körül a határok 193 fő- és mellékutcát zártak le. Ebből 62 Kelet-Berlin felé, 131 az NDK-ba vezetett. Augusztus 13-a előtt a szektorhatároknál 81 átkelőhely üzemelt. Ebből 69-et szögesdróttal lezártak, vagy befalaztak. 12 szigorúan ellenőrzött átkelő maradt nyitva a szovjet zóna felé. Augusztus 14-én lezárták a Brandenburgi kaput, 23-án további négy átkelőhelyet megszüntettek.

IV. A Fal számokban:

Teljes hossza	155 km
Ebből Kelet-Berlin felé	43,1 km
NDK felé	111,9 km
Megfigyelő tornyok	302 db
Kutyafuttatók	260 db
Menekültek (ún. „faltörők”)	5075 személy
Megölt menekült, segítő, nyugat-berlini	80 személy
Közülük lelőtt	61 személy
Lőfegyverrel megsebesített	119 személy
Szabotázsakciók a Fal ellen	37 eset

1. ábra

V. A Fal áldozatai

Nyugat-berlini ismeretek szerint 80 személy halt meg menekülés közben, közülük négy nő volt. Az ismert halálos esetek közül négy alkalommal az áldozat a Nemzeti Nép-hadsereg tagja volt.

Az első áldozatot hat nappal az építkezések megkezdése után regisztrálták. A 47 éves *Rudolf Urban* lakása ablakából az alatta fekvő járda nyugat-berlini területére akart kötélen leereszkedni. A férfi lezuhant és belehalt sérüléseibe. Augusztus 22-én az 59 éves *Ida Siekmann* halt meg ugyanabban az utcában hasonló körülmények közt. Két nappal később eldördültek az első halálos lövések. A 24 éves *Günter Liftin* a Humboldt-kikötőt átúszva akart menekülni. Felfedezték és halálosan megsebesítették. Az év végéig 16 halálos kimenetelű szökési kísérlet történt.

A legdrámaibb eset 1962. augusztus 17-én a szektorhatároknál, a „Checkpoint Charlie” és a Springer Kiadó toronyháza közt történt. Két fiatal a Falat átmászva akart szökni. Egyikük elérte a nyugat-berlini területet. A barátját azonban a Fal tetején meglőtték, és visszazuhant a kelet-berlini területre. Vértett és a Fal tövében – mindkét oldalról sok száz berlini szeme láttára – kiabált segítségért, de az örök csak 50 perc múlva vitték el onnan. A 18 éves *Peter Fechter* a Fal áldozatainak szimbóluma lett. A legfiatalabb menekült, aki meghalt, 16 éves volt, a Spree-be fulladt; a legidősebb egy 80 éves asszony, aki lakásából kiugorva halt bele sérüléseibe. Ebből az utcából a lakókat hamarosan kiköltöztették, a házakat pedig lerombolták, hogy a „modern határok” erődjét áttekinthetőbbé tegyék.

Akadnak olyanok is, akik az „alagút” megoldást választották. A legnagyobb – 148 m hosszú, 70 cm széles, 12 m mélységben – 57 ember hagyta el Kelet-Berlint. Emellett voltak, akik „mini tengeralattjárókkal”, vagy a zónahatárhoz közeli házak tetejéről függővasúttal próbálkoztak. Egy házaspár így menekült. Egy másik esetben három férfi szovjet mintára készített egyenruhában kelt át „varrónőjükkal” a „Checkpoint Charlie”-nél egy orosz autóval. Néhány hónappal a Fal ledöntése előtt még ketten áldozatul estek. 1989. február 6-án az NDK határőrök lelőtték a 20 éves *Chris Gueffroy*-t. Barátját elfogták, három évi börtönre ítélték. Az eddig utolsóként ismert haláleset március 8-án történt. A 32 éves *Winfried Freudenbergy* már nyugat-berlini terület felett zuhant le saját építésű léggömbjével.

VI. A Fal végnapjal, Németország egyesítése

1987. június 12-én *Ronald Reagan*, az USA akkori elnöke a Brandenburgi kapunál felszólította *Gorbacsovot*, az SZKP főtitkárát,

2. ábra. A FAL A BRANDENBURGI KAPUNÁL

hogy a kaput nyissák meg, és a Falat bontsák le. Szeptemberben *Kohl* és *Honecker* megegyeztek, hogy Nyugat-Berlin felé javítani fogják a vasúti közlekedést és áram-összeköttetést is létre fognak hozni. 1988-ban Berlin akkori polgármestere, *Eberhard Diepgen* találkozott *Honeckerrel*. Megállapodtak, hogy a nyugat-berlini területű Spandau és Zehlendorf felveszik a kommunális kapcsolatokat a szomszédos NDK területekkel, és az utazó-látogatójog minőségi javításai márciusban életbe lépnek. *Diepgen* és *Honecker* a Lipcsei Vásáron találkoztak újra. A cégek, áramellátó vállalkozások, valamint az áram-összeköttetésről szóló megegyezést nyugat-berlini befolyásra írták alá.

1989. május 7-én az NDK-ban helyi választásokat tartottak. A hivatalos eredmény szerint a választók 98,85%-a szavazott a Nemzeti Frontra és csak 1,15% ellene. Egyházi és más ellenzéki csoportok kipellengéreztek a választójog elleni súlyos vétségeket és választási csalásról beszéltek. Bonnban *Gorbacsov* látogatásakor – június 12–15. – *Kohl* hangsúlyozta, hogy a németek összetartozási érzése Keleten és Nyugaton töretlen.

Június 27-én *Horn Gyula* magyar és *Alois Mock* osztrák külügyminiszter Sopron mellett egy erdőben, egy kis részen jelképesen lebontotta a vasfüggönyt. A következő hetekben az NDK-menekültek rohama Magyarország és Ausztria felé felgyorsult.

3. ábra. EAST-SIDE-GALLERY

Ezekben a napokban egyre több NDK-állampolgár menekült az NSZK követségére Prágában és Budapesten. Augusztus 19-én a Páneurópai Piknik keretében, egy Sopron melletti erdőben 661 NDK állampolgárnak sikerült akadálytalanul átkelnie a nyitott határon. 22-ig az Ausztriába belépő menekültek száma 3500-ra nőtt. A hónap végére az NSZK-követségeken várakozók létszáma is több ezerre emelkedett.

Augusztus 25-én *Németh Miklós* és *Horn Gyula* tárgyalásokat folytatott Bonnban. Magyarország „humanitárius elvek” szerint közvetítő szerepet vállalt az NDK és az NSZK közt. Horn 31-én Kelet-Berlinben közölte az NDK külügyminiszterével, *Oskar Fischerrel*, hogy Magyarország csak olyan „menekültszabályozás”-ban venne részt, ami hazája kötelezettségével, a nemzetközi emberi jogokat és saját politikai praxisát figyelembe véve összhangban áll. A magyar kormány szeptember 10-én – az NDK vezetésének beleegyezése nélkül – engedélyezte az itt-tartózkodó 6000 NDK polgár vízum nélküli kiutazását. Kelet-Berlin Magyarországot „szervezett emberkereskedelemmel, az NDK belügyeibe való beavatkozással és a népjogi szerződések megsértésével” vádolta.

Szeptember 26-ig a prágai NSZK-nagykövetségen 1064 NDK menekültet vettek számba. A varsói nagykövetségen is több mint 400-an voltak. Többségük az Oderát, vagy a Neissét átúszva érkezett. *Genscher* szeptember 30-án a prágai konzulátuson közölte az ott-tartózkodókkal, hogy az éjjel és az elkövetkező napokban beutazhatnak az NSZK-ba. Az NDK-val való megegyezés szerint hat különvonat érkezett Bajorországba 7000 menekülttel; útközben sokan felugráltak a kocsikra.

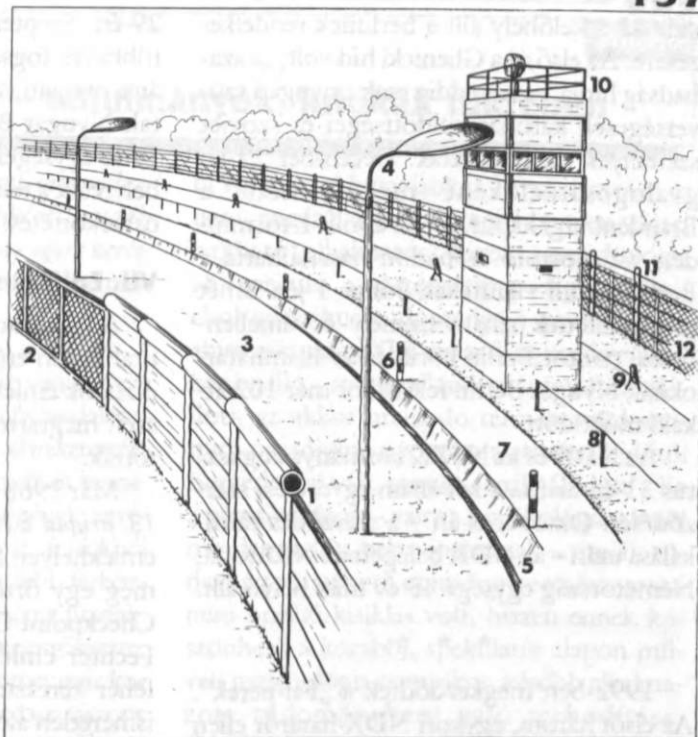
Október 2-án este Lipcseben 12 000-es tömeg tüntetett az NDK társadalmi demokratizálásáért. „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség!”, „Soha többé Kínát!”, és „Gorbi, Gorbi!” jelszavakat skandáltak, valamint „*Erich Haged*

a faxokat, hozd be a peresztroj-kát!” Rendőrségi és biztonsági erők a demonstráció végén a széteszlő tömeget gumibotokkal támadták meg. Október 7-én tüntetési hullám kezdődött az NDK-ban. Emberek ezrei gyűltek össze és demokratizálásra szólítottak fel. Az állambiztonsági szolgálat és a rendőrség folyamatosan zaklatta őket. 8-án este újra demonstrációkra került sor; a biztonsági erők ismét ellenségesen léptek fel. Október 11-én az NSZEP vezetői kijelentették, hogy szükség van a reformokra és a változásokra. 16-án zajlott le az NDK történetének legnagyobb tüntetése Lipcsében. Több mint 120 000 ember követelte az erőszak nélküli demokráciát és a szabad választásokat.

A biztonsági erők nem avatkoztak be. 18-án az NSZEP rendkívüli ülésén Honecker lemondott. Utóda *Egon Krenz* lett. Azt mondta, ezzel a nappal „fordulatot fogunk bevezetni, mindenekelőtt az ideológiai és a politikai elsőséget fogjuk visszaszerezni.” Az ellenzék erre kétkedve reagált.

Továbbra is tízezrek demonstráltak. Akcióikat az első, népképviselők és politikusok közti nyílt viták kísérték. 24-én Krenzet államelnökké és a Nemzeti Védelmi Tanács elnökévé választották. Az NDK történetében először a választás nem volt egyhangú.

November 1-jén Krenz Moszkvában találkozott Gorbacsovval. A német államfő azt mondta, „nincs mit újraegyesíteni” és a Fal Berlinben egy „védőfal”. Továbbá a „fordulat” az NSZEP-en belüli „kollektív vita eredménye”. 2-án további lemondások történtek: a Szabad Német Szakszervezeti Szövetség elnöke távozott; ezt politikai és szervezési

4. ábra. A BERLINI FAL SZERKEZETE

ós hibákkal indokolta. *Gerhard Nennstiel*, a Fémipari Szakszövetség elnöke és *Margot Honecker* népművelési miniszter is elhagyta eddigi munkahelyét. 7-én este minden közelebbi indoklás nélkül a teljes NDK-kormányzat lemondott. 8-án a 21 tagú NSZEP politbüro szintén távozott. Helyükre még aznap az NSZEP központi bizottsága megválasztotta az új tagokat. 9-én az NDK polgárai számára megnyitották a nyugat-berlini határokat.

Közvetlenül a tévéközvetítés után óriási embertömegek indultak a határok felé. A meglepett határőrök 22 óra körül felnyitották a sorompókat. A kelet-berliniek miatt a közlekedés Nyugat-Berlinben teljesen megbénult. November 12-én áttörték a Falat a Potsdami térnél. Délután *Richard von Weizsäcker* nyugatnémet államfő is meglátogatta az új átkelőt. 11-re az addigi 10 helyett

már 22 átkelőhely állt a berliniek rendelkezésére. Az első új a Glienicki híd volt, „a szabadság hídjá”, amit eddig csak a nyugati szövetségesek katonai küldöttségei és szovjet személyek használhattak. December 22-én gyalogosátkelőként megnyitották a Brandenburi kaput. 1990. április 1-től minden vízisportoló szabadon használhatta a Berlin körüli víziutakat. Július 1-jén ismét megszüntettek néhány személy- és vámellenőrzési pontot Berlin körül és az államhatároknál; Nyugat-Berlin felé ekkor már 102 átkelő működött.

Az NDK és az NSZK kormánya augusztus 31-én aláírta a két állam egyesülési szerződését. Október 3-án – a szerződés ratifikálása után – az NDK belépett az NSZK-ba; Németország egysége 45 év után helyreállt.

* * *

1992-ben megkezdődtek a „Fal-perek”. Az első három, egykori NDK-határőr ellen indították és január 20-án fejezték be; emberölés vádjával három évre ítélték őket. November 12-én az NDK Védelmi Tanácsának egykori tagjai ellen indult per: Erich Honeckert, a STASI-főnök *Erich Mielkét* és az 1985–89 között védelmi miniszter *Fritz Streletz*et idézték be. A vád szintén emberölés volt. 1993. januárban a Honecker elleni bírósági eljárást betegsége miatt felfüggesztették. Január 13-án feleségével és lányával Chilébe menekült, ott halt meg 1994. május

29-én. Szeptember 16-án a többi vádlottat többéves fogságra ítélték. 1994. június 18-án a nyugati szövetségesek csapatai kivonultak Nyugat-Berlinből. Augusztus 31-én a FÁK egységei is távoztak. Őszre Berlinben helyreállt a telekommunikációs és a forgalmi összeköttetés.

VII. Epilógus: Emlékhelyek a Falnál

A falmaradványok mellett egész sor hely utal Berlin erőszakos megosztására és az áldozatok emlékére. Néhány esetben a Fal részeit megtartották és emlékműnek nyilvánították.

Már 1963-ban megnyitotta az *Augusztus 13. brigád a Ház a „Checkpoint Charlie-nál”* emlékhelyet. Néhány lépésre innen található még egy őrtorony is. Kb. 200 méterre a Checkpoint Charlie-tól áll egy kereszt Peter Fechter emlékére. A Reichstag közelében fehér keresztet emlékeztetnek az ismert és ismeretlen áldozatokra, akiket lelőttek, vagy vízbe fulladtak. Egy 1300 méter hosszú falrészlet képezi az „East Side Gallery”-t. A Spree Északkeleti oldalán látható. 1990-ben kezdte – egy skót festő kezdeményezésére – 21 ország 118 művésze e felületet téma- és időszerűen befesteni.

(Az ismertetés a *Die Mauer und ihr Fall* [Herausgegeben vom Presse- und Informationsamt des Landes Berlin, 1996. 7. Auflage.] alapján készült.)

Erdélyi Mónika

Pihenő

A pszichohistória – tanulmányok, kritikák tükrében

„Elmúlt korok személyiségeinek megnyilatkozásait, tetteit, szerepét és jelentőségét vizsgálva, a múlttal foglalkozó tudomány egyre kevésbé mellőzheti a pszichológia eredményeinek alkalmazását.”

(Benda Kálmán)

A pszichografológia lehetőségei már évekkel ezelőtt, néhány történészben és irodalomtörténészben azt a gondolatot ébresztették, hogy meg kellene kísérelni régen elhalt emberek, történelmi személyek egyéniségének, egyéniségük problémáihoz írásukon át, írásukból kiolvasható jelenségek révén közelebb férkőzni. Már az első vizsgálatok eredményt hoztak. Az írás alapján adott jellemzés megerősítette, sőt kiegészítette azt, ami máshonnan már korábban is tudott volt, nem egy esetben viszont lényeges új adatokat is hozott.¹

Ebben a munkámban egy olyan új tudományt szeretnék bemutatni, amely kifejezetten a történeti motivációk kutatását tűzte ki célul. Azt a megközelítési módot, amely a pszichoanalízis alkalmazásával próbálja a történeti motivációkat megfejteni – magam is kísérletnek tartom. A pszichohistóriát főként Botond Ágnes (Pszichohistória – avagy a lélek történetiségének a tudománya) és Erik Erikson (A fiatal Luher és mások) munkája alapján mutatom be. Egyrészt azért, mert könyveiknek 1991. évi megjelenése a honi könyvpiacra jelentette a pszichohistória megjelenését Magyarországon. Másrészt pedig azért, mert Botond Ágnes könyve egy átfogó képet ad a tudományról, Erik Erikson pedig egy – és igen híres – képviselője a pszichohistóriának.

Botond Ágnes és a pszichohistória

A pszichohistória a pszichológia (különösen a pszichoanalízis) alkalmazása a múlt-

ra vonatkozó kutatásokra. Természetesen ez nem magától értetődő vagy könnyen végrehajtható „alkalmazás”, hiszen a pszichológia ahistorikus, a történelem pedig antipszichologisztikus tudomány. A pszichológia ahistorikussága XIX. századi fejlemény: amikor önálló, „modern” tudománnyá formálódott, az akkor uralkodó természettudományos paradigma nyomása alatt tértől-időtől függetlenné vált, szinte „sterilizálódott”. Ez a pozitivistának – vagy a pszichológián belül mindenekelőtt behavioristának – titulált tudománytörténeti esemény természetesen nem öncélú kisiklás volt, hiszen ennek köszönhető a korábbi, spekulatív alapon művelt pszichológia empirikus, később alkalmazott tudományként való térhódítása. Kétségtelen azonban, hogy a pozitivista és behaviorista észjárás a pszichológia mint szellem- és humántudomány történeti érzékenységét megszüntette. Az egyedüli kivétel a pszichoanalízis volt. A pszichoanalízist ugyanis dinamikus szemlélete alkalmassá tette az időbeli változások – tehát az emlékezés, a jelenben élő és ezért a jövőt is meghatározó látens múlt – megértésére, értelmezésére.

A történettudomány és a pszichológia kapcsolódását másfelől megnehezítette a történettudomány eredendően antipszichologisztikus beállítottsága. A hagyományos történetírásban ugyanis az értelmezés (az interpretáció) alárendelődik az ismeretközlő, az elbeszélő (a narratív) elemeknek.²

A pszichohistória régen volt híres embereket vizsgál pszichoanalitikus megközelítésben, hol a család és a gyermekkor történeti variációit vizsgálja, hol pedig a tömegek, társadalmi csoportok dinamikája mögötti pszichés rugókat igyekszik megtalálni.³

A legtöbb történeti, társadalom- és human tudomány olyként tételezi az embert, mely felfogásból az következik, hogy a mai ember bármely kor emberének érzelmeiben a magáéra ismerhet, hogy gondolkodásmódját követni tudja, és hogy cselekedeteinek indítórugóit magától értődnének tarthatja.⁴ „A pszichohistoria néven színre lépett új, interdiszciplináris tudomány egyes válfajai az emberi psziché időbeli stabilitásának ezt a magáútól értődnő voltát kérdőjelezi meg.”⁵

A pszichohistoria szakít a hagyományos történettudományok és a szociológia mindent az egyénen kívülálló okokra visszavezető szemléletével.⁶

Pszichénk struktúrája korántsem egyszer s mindenkorra adott, hanem a filogenezis során lényeges változásokon ment és még lehet is keresztül a mindenkori (részben már az ember által is teremtett) környezethez való alkalmazkodás során. A társadalmi valóság megértéséhez önmagában sem a pszichológiai, sem a szociológiai megközelítés nem elégséges. A pszichohistoria csak úgy képes megtermékenyítően hatni a társadalomtudományokra, ha vizsgálódása során az egyént és a társadalmat többé nem választja mereven ketté, ha a pszichoanalitikus megközelítéssel sikerül összebékítenie a szociológiai szemléletet.⁷

Bár történtek kísérletek a kognitív pszichológiának a pszichohistoriában való alkalmazására, alapvetően a pszichoanalízis tudománya mutatkozott alkalmasnak a történettudománnyal való ötvözésre.

A *pszichoanalízis és a pszichohistoria* közötti legsajátosabb egyezést a viszont-indulatáttétel elismerése, felismerése és a munkamódszerben való tudatos felhasználása jelenti.⁸ (Áttételen a páciensnek azokat az analitikusával kapcsolatban átélt impulzusait értjük, amelyeket nem újonnan hozott létre az objektív analitikus helyzet, hanem amelyeknek a korai – sőt a legkorábbi – tárgykapcsolatok a forrásai, és amelyek az ismétlési kényszer

hatására most csak újraélednek. Minthogy ezek az impulzusok nem új jelenségek, hanem ismétlődések, a páciens múltbeli érzelmi tapasztalatairól való információszerzés páratlanul értékes eszközei.⁹) Ahogyan a pszichoanalitikus sem elsősorban a páciens által felkínált, térben és időben távoli („ott és akkor”) anyaggal dolgozik, hanem az analízis során eltolással produkált érzelmi reakciókat („itt és most” anyag) igyekszik megérezni és megérteni, legyen szó akár a páciens (indulatáttétel), akár a saját maga reakcióról (ellen-indulatáttétel), a pszichohistorikus is abból a feltevésből indul ki, hogy saját kutatásának tárgyválasztása, valamint a kutatás közben öbenne kiváltódó érzelmi-indulati reakciók korántsem véletlenek. Hogy az amúgy is nehezen rekonstruálható pszichohistoriai tényektől elválasztható legyen mindaz, ami utólagos belemagyarázás, ami vagy későbbi korok kognitív is belátható kulturális különbözőségéből fakad vagy pedig a kutató saját személyiségfejlődésének sajátos útjából (korai identifikációk, idealizálások, saját nem megvalósított énjének projekciója stb.), rákényszerül a kutató saját reakcióinak kognitív és érzelmi analízisére is.¹⁰

Arra a kérdésre, hogy mi a garancia arra, hogy a kutató valóban igyekezett a saját megoldatlan pszichés problémáiból származó anyagot nem belekeverni kutatásába, Botond Ágnes így válaszol: „nem reménykedhetünk másban, mint az ember múltjával (és jelenével) foglalkozó kutatók – egyre fokozódó mértékű mentálhigiénias kulturáltságában és eskü nélkül is – »hippokratészi« tisztességében.”¹¹

A pszichoanalízisnek és a *történelemtudománynak* számos közös vonása van. Mindkettőt elsősorban az időbeliség kérdése foglalkoztatja, mindkettő a konkrét emberi cselekvések előzményeit és következményeit vizsgálja. Mindkettő a múlt rekonstruálásán fáradozik, s e fáradozást annál értékesebbnek tartják, minél inkább megvalósul a

manifeszt ismeretanyagok mögött megbújó, rejtett, nehezen hozzáférhető események tettenérése. A történész ugyanolyan fontosságtudattal kutat régi korok levéltárakban fennmaradt jogi jegyzőkönyveiben, magán-személyek naplóiban, népdalok szövegeiben, mint ahogy a pszichoanalitikus veti magát az álmok, mítoszok, neurotikus tünetek értelmezésébe. A pszichohistorikus viszont az érzelmek és a fantázia szerepét hangsúlyozza, melyek eddig a történeti kutatásokból kimaradtak.¹²

A pszichohistória és a *civilizációtörténet* kapcsolatát vizsgálva sokan úgy látják, hogy a pszichohistória közelebbi rokonságban áll a civilizációtörténettel. Az emberi psziché történetiségének a pszichohistóriában alapvető gondolatát már 1919-ben tetten érhetjük *Johan Huizingánál*. Egyén és társadalom dualista felfogásának elutasításával pedig *Norbert Eliás* válik a pszichohistória úttörőjévé. „Huizinga leszögezi, hogy az általa vizsgált kor emberének értelmi, érzelmi, pszichikai mechanizmusai más felépítést mutatnak, mint ami a mi sajátunk.”¹³

A pszichohistória és a *mentalitástörténet* viszonyát vizsgálva valamennyi pszichohistorikus egyetért abban, hogy történeti vizsgálódásaikban nemcsak tudatos, hanem az emberi psziché tudattalan tartalmait is rekonstruálhatónak és megérthetőnek tartják. E vonatkozásban lép túl a pszichohistória a mentalitástörténeti iskola gyakorlatán.¹⁴ A mentalitástörténészek az *interszubjektív empátia* módszerét alkalmazzák (mivel szerintük a mai ember nagymértékben különbözik a régmúlt korokéitól), a pszichohistorikusok pedig az *introspektív empátia* módszerét gyakorolják (szerintük minden idők emberénél találunk bizonyos időtlen, örök pszichés tulajdonságokat). Botond Ágnes szerint (is) mindkét fajta megközelítésre és empátiaforrásra szükség van. Alkalmazásuk egyidejűleg kizárt, de a kettő közti állandó oscillálás nemcsak hogy lehetséges, hanem kimondot-

tan kívánatos is.¹⁵ Botond Ágnes hozzáteszi még, hogy ő nem hisz semmiféle örök emberi tulajdonságban, de hosszú tartamú emberi tulajdonságban igen.¹⁶

A *pszichoanalitikus elmélet* megjelenése és annak az emberi kultúra történetére való első alkalmazása *Sigmund Freud* nevéhez fűződik. Az 1910-ben íródott Leonardo-tanulmányt is a pszichoanalitikus elmélet egy konkrét történeti példán való kipróbálásának tekinthetjük. Freud társadalomtudományok felé kacsintó műveit a legtöbb pszichohistorikus módszertanilag tévesnek és tartalmában is túlhaladottnak tekinti. A legalapvetőbb kifogás ellenük: nem épülnek valós történelmi tényekre, sterilek, spekulatívak.¹⁷

Am a pszichoanalízis elmélete óriási hatást gyakorolt a modern antropológia és etnológia fejlődésére. A pszichohistória pedig az etnopszichológiai relativizmus elvét tudta a maga szükségleteihez formálva általános társadalmi-történelmi relativizmussá változtatni. Miben áll ez az *etnológiai relativizmus*?

Malinowski szerint az *Ödipusz-komplexus* nem egyetemes, hanem az egyes kultúrákban és családtípusokban általános konkrét társadalmi-gazdasági körülmények függvénye. Vannak olyan kultúrák ahol a freudi értelemben vett *Ödipusz-komplexus* ismeretlen.¹⁸

Az etnopszichológia alapelveinek (minden kultúrát csak saját értékrendszere alapján lehet megítélni) a történelemre való alkalmazása elfogadhatatlannak tűnik a pszichohistória egyes képviselői számára. *Llyold de Mause* szerint bizarr lenne azt állítani, hogy a csecsemőket elgázósító náciik normálisan cselekedtek, kultúrájuk értékrendszerének megfelelően. De Mause a kognitív, normatív és affektív szféráknak teljes egybemosását hajtja végre ezzel az érveléssel. Botond Ágnes megjegyzi, hogy ő is egyetért azzal, hogy „... a gyerekeket szeretni minden kultúrában többet ér, mint ütni őket”, de nem szükséges sem morálisan jó-

vághagynunk, sem szeretnünk valamit ahhoz, hogy belássuk: más kultúrákban ugyanaz a dolog legitimként elfogadott és a normálisnak tekintett többség szemében érzelmileg is elfogadott. Botond arra is utalt, hogy amíg nem lesz egyértelmű, hogy mit értünk normális alatt, addig e fogalom tudományosan használhatatlannak minősíthető, s így a de Mause által felvetett problémát nem lehetséges érdemben tárgyalni.¹⁹

Röviden ismertetném, hogy a *neofreudizmus* miben járult hozzá a pszichohistoria létrejöttéhez. A klasszikus pszichoanalízis tanában benne foglaltatik az az állítás, hogy a széles történeti univerzum nem más, mint az egyéni psziché projekciója. A legjobb esetben is csak úgy tekinthetik a történelmet, mint egyfajta, önmagában figyelemre se méltó hátteret a projekciók számára. A történelem egyfajta „odakint”, ami nem befolyásolja azt, ami „idebent” van. *Heinz Hartmann*, Freuddal és Freud legtöbb követőjével ellentétben, nemcsak patológikus esetekkel foglalkozik, hanem az egészséges énfunkciók kifejlődését és ezeknek a kóros-tól való különbözőségét is vizsgálja. Elmélete kiterjed a társadalmi környezethez való normális adaptáció problémájára is, ami csaknem teljesen hiányzik a klasszikus pszichoanalízisből.²⁰

Igazi továbblépést feltehetően a *legújabb tárgykapcsolat-elméleteknek* a történelmi kutatásokban való alkalmazásától várhatunk. A tárgykapcsolat-elmélet főként a kisgyermek első életévére vonatkozó azon teóriák összefoglaló neve, amelyek azt a folyamatot elemzik, amelynek során a gyermek megtanul különbséget tenni önmaga és a másik között. Az újszülött számára minden örömforrás saját énjé egy részét jelenti és a „jó” birodalmába tartozik. A kellemetlen érzéseket a külvilághoz tartozónak éli meg, s ezek a „rossz” birodalmába tartoznak. A tárgykapcsolat-elmélet szerint a felnőttek azon minta alapján cselekszenek más személyekkel való kapcsola-

lataikban és a külvilág problémáihoz való viszonyaikban, amely csecsemőkorukban rögzült bennük az őket gondozó személlyel (többnyire az anyával) való kapcsolatban. A tárgykapcsolat-elmélet nem elsősorban az ösztönelméletre, hanem a tanult, avagy gyermekkori tudattalan fantáziáknak megfelelően beprogramozott kapcsolatok jellegére épít, ezért a klasszikus pszichoanalitikus elméletnél sokkal inkább felhasználható a társadalomtudós számára.²¹

A *pszichohistoria főbb irányzataival* kapcsolatban Botond Ágnes kifejti, hogy egy olyan felosztást tart szerencsésnek, amely a történelmi adatoknak tulajdonított fontosság (mi történt?), illetve a pszichoanalízis módszereihez (főképp a viszont-indulatáttétel kezeléséhez) való viszony alapján különíti el a pszichohistorikusokat. A létező pszichohistoria művelőit alapvetően két csoportra oszthatjuk:

I. *Társadalomtudósok* (akik merik használni a pszichoanalitikus terminológiát és a pszichoanalízist kognitív szinten integrálták rendszerükbe)

Ezen belül 3 nagyobb tematikai irányvonalat lehet elkülöníteni:

1. Erikson és követői *híres emberek életrajzát* dolgozzák fel a pszichoanalitikus szemléletmód alkalmazásával.

2. Mások a kollektív jelenségek pszichohistoriai analízise területén munkálkodnak. Az ő tevékenységük sorolható leginkább a Lányi Gusztáv tanulmányában bemutatott *történeti szociálpszichológia* hatáskörébe.

3. Ezen irányzat megközelítési módja erősen szociológiai, mely azért bőségesen merít a tárgykapcsolat-elmélet számos képviselőjétől. Kritizálják a klasszikus freudi pszichoanalízis a historizmusát és a külvilág jelentőségének elhanyagolását.

II. *Analitikus képzettségű pszichológusok* (pszichiáterek), akik tudatosan dolgoznak saját érzelmi reakcióikkal, ugyanakkor feles-

legesnek tartják a hagyományos jellegű történelmi adatok és értelmezések használatát.²² (Élükön Llyod de Mauseval, aki szerint a pszichohistóriát el kell határolni a szociológiától s az egyéb társadalomtudományoktól, mert – szerinte – a társadalmat és annak változásait nem makroszociális tényezők, hanem a személyközi és generációs viszonyok alapján lehet értelmezni.²³)

* * *

Szeretnék még szólni a pszichohistóriai kutatás módszereiről. Botond Ágnes az *ideális pszichohistória* igyekszik ugyanolyan fontosságot tulajdonítani a „mi történt?”-nek és a „miért történt?”-nek is.²⁴ Azt a nézetet fogadja el, hogy a pszichológiai elméletek alkalmasak a múlt embereinek (tetteinek, érzéseinek, gondolatainak stb.) értelmezésére, ha nem előregyártott elmélettel közelítünk feléjük, hanem az adatok alapos tanulmányozása után vesszük elő a legalkalmasabb pszichológiai teóriát.²⁵

A pszichohistória nyíltan vállalja az érzelmek, a fantázia, az intuíció, az introspekció szerepét a valóság megismerésében. Helyet ad a természettudományokban meg nem tört analógiás gondolkodás számára is.²⁶ A pszichohistória szakít a nyugat-európai tudományos gondolkodásmód kizárólagos racionalitás iránti igényével, és lépéseket tesz a keleti fajta gondolkodás felé, amely a világot egységben látja.²⁷

Erikson és a pszichohistória

Erikson Luthert nemcsak pszichológiai összefüggésekben elemzi, hanem úgy is vizsgálja, mint egy társadalmi és gazdasági mozgalom, az észak-európai (keresztény) tudat és a XVI. század eleji válság kifejezőjét. Mindazonáltal Erikson is a pszichológiai redukció álláspontján van. Az ő nagy módszertani kérdése a következő: hogyan válik az egyéni „eset” történelmi eseménnyé? Úgy látja, hogy az egyéni esettörténet nem szakítható ki az

egyetemes történelemből.²⁸

Erikson a *fegyelmezett szubjektivitás* (vagy ellenőrzött szubjektivitás) fogalmát vezeti be a pszichohistóriába. Úgy véli, hogy az a mód, ahogy a páciensek alávetik múltjukat a terapeuta interpretációjának, tulajdonképpen nem más, mint a történészkedésnek egy speciális módja. A terapeutával való, teljesség, közvetlenség és kölcsönösség látszatát nyújtó találkozás során a páciens saját fragmentáló és izoláló technikája révén keletkezett anyagát bocsátja a restaurálás, azaz a terapeuta rendelkezésére. Amikor azután a terapeuta „összerakja a történetet”, belép a másik ember életébe, „történelmet csinál”. A történész hasonló módon igyekszik restaurálni a fragmentumokban rendelkezésére álló anyagot. E nyilvánvaló folyamat tudatos leleplezésére csak napjainkban nyílt lehetőség, amikor is a történelem csinálói és interpretálói közötti kommunikációs kölcsönhatás fölgyorsulása következtében a történetíró maga is belebonyolódik a jelenkori történelem eseményeibe. Egy újfajta hippokratészi eskü szükségeltetik ezen a ponton, véli Erikson.²⁹

A pszichoanalízist „tudománytalannak” minősítők nagy valószínűséggel a pszichohistóriát sem fogadják el tudománynak. A kérdés persze ennél azért bonyolultabb, hiszen a pszichoanalízist „belülről” is mindig kritizálják. Maga Erikson sem ortodox Freud-követő, ő is azon pszichodinamikus elveket valló klinikusok közösségéhez tartozott, amely a középutat kereste Freud és a különböző kritikusok között.

Az Erikson által kitaposott „középút” az *epigenetikus elv* keretei között mozgó identitás-elmélet volt. Leírása az emberi fejlődés föltételezett nyolc szakaszáról a születéstől a halálig, nem más, mint egy egyetemes fejlődési séma, amelynek sorrendisége nem változhat, csak belső tartalmi dinamikája módosulhat. Így például Erikson Luther-elemzéseinek középpontjában a fiatalkori identitás problémái állnak, azok a za-

varok, amelyek szerint általában is jellemzik ezt az életszakaszt. Történeti korokként mégis sajátos konfliktus-megoldási minták alakítják az identitásválság „kifutásait”: Luther esetében ez a reformáció „megteremtését” jelentette.

A serdülőkor és a fiatal felnőttkor az az életszakasz, amikor fokozott elmélkedő hajlam jellemzi az embert. Ez egyfelől a pszichikum védekezése, másfelől olyan adaptív funkciója, mint amelyek az emberre ebben az életszakaszban általában is jellemző ösztönös folyamatok elaborációi és szublimációi. Ám Erikson ezeket a jól ismert pszichoanalitikus megfontolásokat kiegészíti: azt igyekszik megmutatni, hogy a jelzett élettörténeti szakaszban – és Luther korában – a hagyományokból származó erőforrások (akkor a vallás) miképpen kapcsolódnak össze az egyéni lelki energiákkal. Ezzel lép túl Erikson az ortodox pszichoanalízisen s az azon alapuló „prehítoriái paradigmán”: olyan összetett identitásfogalmat konstruál, amelyben integrálni képes a személyiség intrapszichikus, pszichoszociális és történeti szintjeit.³⁰

Erikson továbbá újra végiggondolta – és meghaladta – Freud azon feltételezését is, miszerint a vallás csak kollektív neurozisz lenne. Erikson számára a vallás az emberiség valóságos (nem pusztán illuzórikus vagy neurotikus) kollektív tapasztalata, olyan tradíció, amely azt dolgozza föl, ami mélységesen igaznak látszik, még ha nem bizonyítható is.

Noha látható módon Erikson számára a vallás hitbeli, belső tartalma is élő valóság, de mint „külső” történeti képződmény – és Luther életéhez kapcsolódva mint vizsgálandó „szellemi objektum” – mégis azért érdekes, mert ideológiai forrás, azaz identitásteremtő erő. Azt a szűkebb (például családi, kolostori) és tágabb (regionális, nyugati kereszténység stb.) környezetet írja le és értelmezi, amely „eszméket” – s ezen keresztül

identitásmintákat – közvetített Luther számára.³¹ Most pedig térjünk rá Erikson hibáira is.

Lackó Mihály cikke első részében kitér arra, hogy a pszichohistóriát általában gyanúval nézik és hogy e gyanakvásnak van alapja és létjogosultsága. A pszichohistória, noha a tudomány megújulásának fejleményei közé sorolja magát, két szempontból is kilóg a sorból. Egyrészt máig sem sikerült igazán bebizonyítania, hogy a valóság olyanfajta új és fontos szféráit hódította meg, amelyek előbb ismeretlenek voltak, vagy legalábbis kimaradtak a tudományos kutatásból, közelebbről a történettudományból. Másrészt a pszichohistória forráskritikai szempontból olyan naivitásnak és dilettantizmusnak engedett teret, amelyet pszichoanalitikus fogalommal nevezhetünk akár regresszióknak is.³² (Például Llyod de Mause és követői hajlamosak nagyvonalúan túllépni a történeti adatokon.³³)

Lackó ez utóbbi problémát Erikson A fiatal Luther című tanulmánya forráskezelésének bemutatásával illusztrálja. Rámutat arra, hogy Erikson mennyire ragaszkodott az Ödipusz-komplexus – átalakított s az életciklus-elméletben valóban megújított – képletéhez olyan körülmények között is, amikor ödipális konfliktust semmiféle korai adat nem támaszt alá. (Luther csecsemő- és kisgyermekkoráról, anyjáról stb. lényegében semmit nem lehet tudni.)³⁴

A mű tele van belső textológiai ellentmondással. Erikson összekeverte a tényeket és az értelmezést, a fikciót és a valóságot, a szövegek szó szerinti és allegorikus elemzését. De nem az a baj, hogy Erikson nem történész, hiszen ha ez volna, akkor a tudományok mai specializálódása közepette eleve reménytelen lenne mindenféle interdiszciplináris kutatás. Erikson pszichiáterként követett el hibát: „páciense” eredeti szövegét egybekeverte a saját analitikus értelmezésével.³⁵

Lackó Mihály, ezzel az Erikson-kritikával nagyon fontos dologra hívta fel a figyelmünket. Arra, hogy a valóságban korszerű pszichohistória elképzelhetetlen szigorú *forráskritika és a textológia* eredményeinek hasznosítása nélkül.³⁶ A Széchenyi-elemzőkről is ezt mondja: „Magyarázatuk meggyőző ereje nem feltétlenül múlt azon, hogy milyen szakszerű szorgalommal tanulmányozták a történelmet, a pszichiátriát – de mindig összefüggött avval, mennyire voltak tudatában: különmemű és sajátos megközelítést követelő szövegekkel dolgoznak.” Lackó a Széchenyiről elmondott történetek (Balogh kórtörténete és történészek értelmezései) és a Széchenyi-naplók közötti kapcsolatot elmezve megállapítja, hogy a hagyományos magyarázatok Széchenyi 1844-es pozsonyi országgyűlésen bekövetkező ájulásáról csak a naplók mellőzésével voltak fenntarthatók, és hogy az összeomlás esetében is ez a helyzet: Balogh nem ismerte a naplókat.

A szociálpszichológia

Fontosnak tartom röviden ismertetni *Erős Ferenc* cikkét³⁷, amelyben rámutat arra, hogy mennyire elengedhetetlen még a szociálpszichológiai munkáknál is figyelembe venni a történelmi sajátosságokat.

Gordon W. Allport *Az előítélet* című könyvével (Erős szerint) két okból is óvatosan kell bánni. Először is: amit Allport leírt az előítéletről az az amerikai társadalomra vonatkozik. Amerika pedig „egy olyan ország, amelynek »nincs történelme«, legalábbis abban az értelemben nincsen, ahogyan Európában beszélni szoktak a történelemről mint a polgárosodásnak és a nemzetté válásnak a feudalizmus hosszú évszázadain át tartó folyamatáról.” – „A nagy »olvasztótégely« a beérkező emigránsok tömegénél hihetetlen gyorsasággal söpört el egy sor olyan nemzeti válaszfalat és osztálykülönbséget, melyet Európában hosszú történelmi fejlődés alakított ki.”³⁸

Másodszor pedig azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Amerika sem az „égből pottyant le”: „társadalmának kialakulása és fejlődése szoros kapcsolatban van a nyugat-európai társadalomfejlődéssel. Azokat az eszményeket, amelyeket a francia felvilágosodás és az angol liberalizmus termelt ki, éppen a liberális kapitalizmus amerikai modellje valósította meg legtisztábban. Allport kimondhatatlanul is a felvilágosodás és a liberalizmus politikai-filozófiai hagyományaihoz nyúl vissza.”³⁹ Hisz abban, hogy a törvények képesek megváltoztatni az emberi természetet, ha a törvényhozó meghallgatja a társadalomtudós tanácsait is. Ez azonban illúzió. Még hozzá ideologikus illúzió, amely azon alapszik, hogy az „olvasztótégely” minden csoportja elvileg egyenlő eséllyel vesz részt a konkurenciaharcban.

Az Allport-könyv negatív haszna, hogy szemléletének belső nehézségei jól megvilágítják a szociálpszichológia ideologikus illúziójának természetét, s tanulságul szolgálhat arra is, hogy milyen veszélyekkel jár ezeknek az illúzióknak az átláptálása hazai viszonyaink közé.

Tömeglélektan

Fontosnak tartom felhívni a figyelmet arra is, hogy a történelmi szociálpszichológia nem tévesztendő össze a tömeglélektanral. A történelmi szociálpszichológia feladata, hogy rekonstruálja a múlt szociális valóságát: a struktúrák, intézmények, viselkedésminták, értékek, rítusok stb. jelentésvilágát.⁴⁰

A tömeglélektan definícióját pedig *Gustave Le Bon* így határozza meg: „A pszichológiai tömegnél az a legfeltűnőbb: Bármilyenek az alkotó egyének, bármennyire hasonlóak vagy nem hasonlóak életmódjukat, foglalkozásukat, jellemüket és értelmiségüket tekintve, azáltal hogy tömeggé szerveződtek, egy bizonyos kollektív léleknek jutnak birtokába és ez másnemű érzésre,

gondolkodásra és cselekvésre készíti őket, mint ahogy elkülönítve éreztek, gondolkoztak és cselekedtek. Vannak olyan gondolatok és érzelmek, amelyek csak a tömegben lévő egyénnél keletkeznek és válnak tette. ⁴¹

A tömeglélektan munkám szempontjából három dolog miatt is fontos. Egyrészt Freud munkásságának jelentősége miatt, másrészt, mert döntő hatást gyakorolt a filozófusokra, szociológusokra és szociálpszichológusokra, harmadrészt pedig azért, mert itt látszik a legszembetűnőbben, hogy egy tudomány mennyire befolyásolhatja a történelmet. E tanulmányban csak ez utóbbira szeretnék röviden kitérni.

A tömegpszichológia XIX. századi teoretikusai a tömegben látták az állami szervezetekre leselkedő legfenyegetőbb veszélyt, abban tehát, amikor a tömeg nem engedelmeskedik többé, hanem önkényesen demonstrálja a hatalmát. Ezeket az elméletalkotókat elborzasztották és nyugtalanították a francia forradalom tapasztalatai. Az ő szemükben a vezér nélküli tömeg indulatos, befolyásolható és szélsőségekre hajló. ⁴²

E XIX. századi munkák közül ki kell emelnünk Le Bon *A tömegek lélektana* című munkáját, amely abban az időben messze a legismertebb volt. Azért is fontos még a Le Bon-i kontextus, mert Freud *A tömegpszichológia és én-analízis* című művének gyökereit és szándékait is megvilágíthatja. ⁴³ S azért is, mert Le Bon könyvének leghíresebb olvasója Adolf Hitler volt. Hitler és más totalitárius vezetők számára A tömegek lélektana tömegpszichológiai receptkönyv volt, amelyből megtanulhatták, hogy milyen

manipulatív eszközökkel lehet a tömeg indulatait felgerjeszteni, s egyszersmind „tudományos” igazolást és megerősítést kaptak belőle az amúgy már meglévő nézeteikhez, a „fali lélek” apoteózisához, nem utolsósorban pedig a „vezérelvhez”, amely szükségképpen együtt jár a tömegek lenézésével. ⁴⁴ Igen szembetűnő Le Bon elveinek s Hitler, Mussolini gondolatainak hasonlósága. Le Bon azt írta: „... a tömegek különös jellemvonásai között nagy számmal vannak olyanok, melyeket éppen úgy megtalálhatunk a fejlődés alsó fokán lévő lényeknél, mint a nők, a vadember és a gyermekek. Ilyenek az izgékonyosság, ingerlékenység, a gondolkodó képesség hiánya, az értelem és kritikus ész fogyatékosága, az érzelmek túlzottsága és mások. ⁴⁵ Erre Mussolini: „A tömeg az erős férfiakat szereti. A tömeg olyan, mint egy nő.” Hitler pedig: „A nép túlnyomó többsége olyan nőies hajlamú és beállítottságú, hogy kevéssé a józan megfontolás, hanem sokkal inkább az érzések határozzák meg a gondolatait és a cselekedeteit. Nem valami bonyolult érzések azonban, hanem nagyon egyszerűek és egyöntetűek. Nincsenek itt árnyalatok, csak egy pozitív és egy negatív, szeretet vagy gyűlölet, jogos vagy jogtalan, igazság vagy hazugság van, semmi sem lehet azonban ilyen is meg olyan is egyszerre. ⁴⁶

* * *

Még sorolhatnám, de nem sorolom a párhuzamokat. A fent írtakról nekem Dürrenmatt *A fizikusok* című drámája jutott eszembe. De ez már egy másik dolgozat felé mutató gondolat.

Jegyzetek

1. BENDA KÁLMÁN: *Előszó*. In Rákosné Ács Klára: Vallanak a betűk. Bp., 1985, Magvető. 48-49. p.
2. LÁNYI GUSZTÁV: *Erikson és a pszichohistória*. Budapesti Könyvszemle, 1991/3. évf., 4. szám, 420-421. p.
3. Botond Ágnes: *Pszichohistória – avagy a lélek történetiségének tudománya*. Bp., 1991, Tankönyvkiadó. 12. p.
4. Uo. 13. p.
5. Uo. 13. p.
6. Uo. 15. p.
7. Uo. 16. p.
8. Uo. 19. p.
9. ANNA FREUD: *Az én és az elhárító mechanizmusok*. h. n., 1994, Párbeszéd Könyvek 22. p.
10. Botond: i. m. 1991. 19. p.
11. Uo. 109. p.
12. Uo. 19-20. p.
13. KLANICZAI GÁBOR: *Utószó*. In Johan Huizinga: A középkor alkonya. Helikon Kiadó, Bp., 1982. 285. p.
14. Botond: i. m. 27. p.
15. Uo. 102. p.
16. Uo. 103. p.
17. Uo. 31. p.
18. Uo. 35. p.
19. Uo. 39-40. p.
20. Uo. 44. p.
21. Uo. 45-46. p.
22. Uo. 64-65. p.
23. Lányi: i. m. 421. p.
24. Botond: i. m. 95. p.
25. Lányi: i. m. 424-425. p.
26. Botond: i. m. 1991. 98. p.
27. Uo. 99. p.
28. Lányi: i. m. 421. p.
29. Botond: i. m. 95-96. p.
30. Lányi: i. m. 422-423. p.
31. Uo. 423. p.
32. LACKÓ MIHÁLY: *Széchenyi-értelmezések: lélektan és szövegtan*. Budapesti Könyvszemle, IX. évf., 3. szám, 1997. 303. p.
33. Lányi: i. m. 424. p.
34. Lackó: i. m. 304. p.
35. Uo. 304-305. p.
36. Uo. 305. p.
37. ERŐS FERENC: *A válság szociálpszichológiája*. T - Twins, Bp, 1993.
38. Uo. 101. p.
39. Uo. 102. p.
40. LÁNYI GUSZTÁV: *Élettörténet és történelmi szociálpszichológia*. Magyar Pszichológiai Szemle, 1985, I. évf. 67-68. p.
41. BON, GUSTAVE LE: *A tömegek lélektana*. Bp., 1993, Franklin Társulat. 20-21. p.
42. BERGER, FALK: *Sigmund Freud és Eliás Canetti a tömegek lélektanáról*. Thalassa, 1995/ (6), 1-2. szám, 139. p.
43. ERŐS FERENC: *Előszó*. In Sigmund Freud művei. V. köt.: *Tömegpszichológia*. 10-11. p.
44. Uo. 15-16. p.
45. Le Bon: i. m. 29. p.
46. Berger: i. m. 140. p.

1973. július 26.

Szemtanú

A VIT-küldöttek búcsúztatása Tatabányán 1973-ban

„Bárcsak én is ott szívhathnám a levegőt, és nem itt... »Aki szavalni, énekelni, táncolni, muzsikálni tud, vagy artistaszámmal, vagy paródiával akar fellépni, jelentkezzen a kerületéhez tartozó KISZ-szervezeteknél.

Első díj: utazás a VIT-re, Helsinkibe.»

– Pista bácsi, Helsinki az Nyugat-e?

– Nyugat.

– Már miért vágod rá olyan birtelen ezt, Misi bátyám... Szerintem inkább északnyugat.

– Keletnyugati, ott van fönt. Baráti.

– Felebaráti. Helsinki északon van.

– Fiacskám! (...) Én értelek. Látom megértett a politika. Helyes! Helsinki? Hát momentán még, még Nyugat. De már komp jár át Leningrádba.

– Akkor... kösz!

(Csinibaba)

* * *

Immáron negyedszázada történt, hogy egy napfényes csütörtöki napon, 1973. július 26-án kiemelkedő ünnepségre került sor a szocialista bányaipar fellegrárában, Tatabányán. Itt, az egykori Felszabadulás téren búcsúztatták el a X. Világifjúsági Találkozóra, Berlinbe induló magyar delegációt. Már hónapok óta készült a város a nevezetes eseményre, amelynek rangját az is emelte, hogy azon megjelentek az országos és a helyi pártvezetés jelentős képviselői.

(Amíg a nagypolitika uralkodik és tündököl, a kisember a mindennapok olcsó tragédiáit éli át. Így voltam én is azzal a hetvenhármassal. Ezen a nyáron tűnt el a felbecsülhetetlen értékű okkersárga, metálfényes Lamborghinim – valahol a játszótéri homokozóban... Aztán kis híján fuladásos halálot okozta egy félrenyelt sa-

vanyú cukorka, de a szörnyű családi thriller hollywoodi véget ért [„Apu! Ott száll a repcsi...”]).

Mi azóta nem jártunk a zászlós, indulós ünnepségekre, mióta apám nyakában ülő nővérem egy november 7-ei katonai felvonuláson a vezénylő tiszt ordító fejhángjától megszeppenve a nyilvánvalóan provokatív, rendszerellenes, imperialista lázításra ragadtatta el magát: „Udat a tuta!!!”).

A Világifjúsági Találkozót 1947-ben tartották meg első ízben, hogy – a hivatalos verzió szerint – a baráti országok fiataljai egy nagyszabású művészeti és sportvetélkedőn fejezhessék ki olthatatlan békeszomjukat. A valóságban a rendezvény a szocialista tábor fiatalabb korosztályainak egységét, összetartozását akarta – természetesen felülről, Moszkvából irányítva – megteremteni. A VIT olyan népek „baráti” találkozója volt, amelyek még a legközelebbi, huszadik századi, múltjukban is inkább egymás ellenségei, mint szövetségesei voltak. (Apró szépséghiba lehetett még ezekben a kapcsolatokban az, hogy a fiatalok a VIT és a hasonló jellegű kisebb rendezvényeken kívül – az utazási korlátozások miatt – aligha barátkozhattak másutt életükben.)

A Kommunista Ifjúsági Szövetség Komárom megyei szervezete egy reprezentatív fotóalbumot készítettett a „történelmi” eseményről. Ebből válogattunk össze most néhány szép képet, hogy felidézzük az önfeledt ünneplést, a szocialista öntudatot, az internacionalizmus mulandó pompáját. Műszálas minik, egyenszandik, sör-virsliek, SZTK-keretek, az induló újdonság Ikarusok – ... „és nemzetközivé lesz holnapra a világ”...

Közzéteszi NAGY TAMÁS

1. AMÍG AZ INDULÓT ÉNEKLIK, MAGASBA
EMELKEDIK A MAGYAR ÉS A DIVSZ-ZÁSZLÓ

2. A VIT-KÜLDÖTTEK A NÉPSZERŰSÉG CSÚCSÁN.
POLITIKAI DIVATOK 1973-BAN

3. AZ ÁLLAMI NÉPI EGYÜTTES KÖSZÖNTŐ TÁNCA

4. MARÓTI ELVTÁRS MAGASBA EMELI A KENYERET, AMELLYEL A NÉPVISELETBE ÖLTÖZÖTT LEÁNYOK KÖSZÖNTÖTTÉK A DELEGÁCIÓT

5-6. „MEGY A GŐZÖS, MEGY A GŐZÖS... A BERLINI VIT-RE...”

7. A BÁNYAÜZEMEK EGY BÁNYÁSZLÁMPÁT
KÜLDNEK A DELEGÁCIÓNAK, MARÓTI ELVTÁRS
MEGILLETŐDÖTTEN VESZI ÁT; HAVASI FERENC ÉS
A „JÓ ELVTÁRSOK” VASTAPSA KÍSÉRÉTEBEN

8. A VIT-DELEGÁCIÓ KOMÁROM MEGYEI TAGJAI.
LESZ MIT MESÉLNI AZ UNOKÁKNAK

Egy széki mesemondó önéletírása

GYÖRI KLÁRA:

Kiszáradt az én örömem zöld fája.

Emlékezés. Sajtó alá rendezte, az előszót írta: Nagy Olga. Bukarest, 1975, 206 p.

* * *

„Kiszáradt az én örömem zöld fája,
hetvenöt év fészket rakott fája.”

A kötet Győri Klára, a széki mesemondó önéletrajzi írása. A népmese a szóbeli elbeszélő költészet legnagyobb műfajcsoportjának egyike. Bár a különböző mesefajták más-más korszak, esetleg népcsoport alkotásai lehetnek, mégis ugyanaz a tudatos szerkesztettség, költőiség, nyelvi ritmus csendül ki belőlük. A mese és a mese misztikája ősi és egyetemes, szerepe sokrétű. Szórakoztató funkciója mellett megkönnyítette az egyhangú munkák elvégzését, az ifjúságra nevelő hatással volt, s olykor még az idősebbek is találhattak benne útmutatást.

A mesemondó történeteivel, de egyszersmind személyiségével is összetartja a közönséget. Erre utal a „mesefa” kifejezés. Lehetőség, hogy ez az elnevezés az ősi hitvilágból maradt fenn. Ahogy az „életfán” a sámán felhatol a különböző világokba, a „mesefa” ugyanezt teszi történeteivel által, újabb és újabb világokba hívja hallgatóságát.

Győri Klára önéletrajzát Nagy Olga rendezte sajtó alá és írt hozzá elemző előszót. Győri Klára ismerte Boccaccio Dekameronját, bátyja tisztiszolgaként dolgozott Brassóban, s ő hozta a kötetet még az I. világháború előtt. Kali néni az olvasott novelákból remek érzékel választotta ki az eredetileg is folklorisztikus ihletésűeket, hogy közülük huszonegy bekerüljön állandó repertoárjába. Ahogy ő mondta, az volt elmondásra alkalmas, amelyben „...sok huncutkodás, sok összebúvás van, hogy jól elkacgjuk

magunkat.” Hajlékonyan, művészhez méltón engedett a közönség igényeinek. Nem csak a régi, bevett formákat alkalmazta, hanem a falu életéből is ellesett ügyes-bajos dolgokat, amelyeket aztán beépített „igaz történeteibe”, amelyek nehéz sorsokról, tilosba tévedt szerelmesekről szóltak.

Eredeti írását, amelyből az életregény kikerekedett, 1960-ban kezdte írni Nagy Olga felkérésére. Ekkor egy körülbelül 30 oldalas füzet született, amely a lányságot és a gyermekkort írta le vázlatosan. A tényleges munkába csak 1974 körül, férje halála után fogott bele. Ekkor szinte felszabadult, fellélegzett. Saját bevallása szerint a vagyonaért ment hozzá Filep István özvegyemberhez. Keservesen megbánta, ötvenöt évig gyötörték, kínozták egymást. A tánc és a fonó – természetesen házbérért – 46 évig volt az ő portájukon, de férje nemhogy táncolni, de még a lányoknak mesélni sem engedte. Mégsem váltak el, a falu szigorú szabályai kötötték a közösség tagjait. Győri Klára a róla készült riportfilmben elmondta, hogy nem volt halottsírátás, nem volt gyász, amikor férje elhunyt, azt mondta, hogy eleget félt tőle életében, nem hajlandó félni halálában és ő bizony nyitott ablaknál alszik.

1974-ben kezdte tehát Kali néni írását. Először talán kissé bátortalanul, aztán a felmerülő emlékekkel együtt törtek elő az elfojtott érzések és mesél-mesél. Nem vázlatosan, hiszen munkája már 200 oldalt tesz ki. Ha összehasonlítjuk a korábbi füzetet ezzel a munkával, tudatos írói, művészi törekvést fedezhetünk fel, szebben szerkesztett, bővebb szókinccsel dolgozik. Ezek a törekvések családi gyökerekből táplálkoztak, már nagyapja is faluszerte híres mesélő volt. Édesapja, Győri Mihály gondoskodott a hagyomány továbbviteléről, sokszor ki is kérdezte gyermekeitől a hallott mesét. Sándor bátyja katonatársai körében volt népszerű humoros

történetei miatt. Zsuzsa néne vallásos történeteket mesélt közérthető stílusban. Kali néni segítette a közösség gazdagító ereje, felhasználta a szomszédok, rokonok élményeit.

Önéletrajzát négy részre osztotta: a gyerekkor, a szolgaság kenyeré, lányság és szerelem, asszonyors fejezetekre. Bár a székiek élete kétségkívül nagyon nehéz volt, Kali néni leírása szerint sok család élt békességben, szeretetben, „szépen beszélgetve”. Neki magának nem sok öröm jutott az életben, már kisgyermekként keményen dolgozott, tíz évesen szolgálni ment Kolozsvárra. Sorsa tükrözi a történelmet: fiatal korának örömeit beárnyékolja a háború, majd a spanyolnátha réme, amely csaknem halálát okozta. Az „ügyes legények” is mind odavesztek a háborúban. A fiatal Kali egyik udvarlója áthelyezése után nem írt többé levelet. Mire vé-

get ért a háború az ember is kevés, s ő is jócskán benne jár a házasulandó korban, ilyen előzmények után ment hozzá Filep Istvánhoz, aki aztán egész életében durván, cseledeként bánt vele. Szomorú életében nevelt lányai jelentették minden örömét. Saját gyermeke nem lehetett. Kezdetben azt hitte, hogy ura miatt, s engedett is egy falubeli embernek, de csak a szegény és a fájdalom maradt utána, magzat nem. Valószínűleg még Kolozsváron ronthatta meg így életét, mert leírja, hogy egyszer megemelte a vizesdézsát és utána súlyos lázba esett.

Meséiben, történeteiben élte meg a sosem ismert szerelmet és boldogságot, s általa tárul fel előttünk a ma már eltűnő, de egykor oly sokszínű paraszti képzelet világa.

MÉSZÁROS ÁGNES

Bocskorosok hadinépe

A magyar gyalogság.

A magyar gyalogos katona története.

Szerk.: Doromby József – Reé László.

* * *

„Mindig végveszélyben, mindenkoron résen,

Az ősi férfiharc küzdelmére készen,

Mi vagyunk csatákat döntő hatalmasok,

Ember ember ellen: mi a gyalogosok.”

Anton Wildgans: Mi, gyalogosok.

(Ford.: Seléndy Andor.)

Az alábbi sorok A magyar gyalogság című könyv bevezetője után álló versből valók. A kötet – híven az előszóban és a versben megfogalmazott célhoz – fő célja magyar gyalogos katona bemutatása. Nem az egész fegyvernem történetét veszi górcső alá, hanem annak egy rövid, de annál véresebb szeletét, az egész I. világháború s II. világháborút 1941-ig, s azoknak is azon hadszíntereit, ahol

magyar gyalogos katona küzdött. A kiadási évre – mivel ez az adat hiányzik műből – csak következtetni lehet: a legfrissebb adat 1944 elejére vonatkozik, valószínűleg a kiadás ideje 1944 közepe táján lehetett.

A szerzőgárda névsorában számos ismert nevet találunk, néhányat a történelemből is ismerhetünk. Az előszó szerzője vitéz Szurmay Sándor ny. gyalogsági tábornok, ny. honvédelmi miniszter. Julier Ferenc ny. vezérkari ezredes, a Tanácsköztársaság idején vezérkari főnök s később számos hadtudományi munka szerzője, melyek közül egy párat manapság is megjelentettek. Kratochwill Károly ny. altábornagy, a Székely Hadosztály egykori parancsnoka, aki védeni próbálta kicsiny seregével Erdélyt a román bevonulás idején, majd román fogságba esett. Ugyan nem történelmi személy, de a könyvtörténet terén tett kutatásai teszik ismertté

Csapody Csabát, aki azonban e hadtörténeti munka megírásában is részt vett. Az alkotói gárda többi tagja is szakértők közül került ki: az Országos Széchényi Könyvtár tisztviselői, az MTA Hadtörténeti Bizottságának tagjai, nyugalmazott és aktív katonatisztek.

A kötet két fő részből áll. Az előszó és a bevezetés után az első rész az első világháborútól kezdve időrendben haladva a gyalogság történetét mutatja be 1941 nyaráig. Tematikusan felosztva a könyvet, az egyes fejezeteket más-más szerzők írták. Az első világháborús események bemutatása után táblázatokban közlik a korabeli közös hadsereg és a honvédség hadrendjébe tartozó, a Magyar Szent Korona országaiból kiegészítő gyalogos egységek hadrendjét. A táblázat után ismerteti, hogy ezen alakulatok mely magasabb egység alárendeltségébe tartoztak. Ismerteti a magyar királyi népfelkelő gyalogezeredeket és hadtápszázlóaljakat. Figyelemmel kíséri a háború folyamán beállott változásokat: alakulatok megszűnése vagy újak felállítása s végül az 1918-as, összeomlás előtti állapotokat foglalja táblázatba. Ezeken túl leírja a magyar gyalogos katona rendszeresített fegyverzetét 1914-ben s 1918-ban. A következő fejezetek foglalkoznak a II. világháborús eseményekkel a jelzett időpontig. Ezek tárgyalásánál nem tapasztalható az a részletesség, mint az előző fejezetekben. Jórészt a politikai eseményeket tárgyalja, illetve a hadieseményeket igyekszik politikai s ideológiai okokkal magyarázni. Nem törekszik a harcok és a harcoló egységek bemutatására, inkább népszerűsíteni igyekezik az szovjetek elleni háborút.

Az I. világháborús események bemutatása ezzel szemben bőséges tárházát nyújtja az adatoknak, leírja harcok menetét. Nagy hangsúlyt helyez a magyar katona egyéni és csapat hősiességének bemutatására is. A csataleírásokat térképvázlatok teszik érthetőbbé és plasztikusabbá. A térképek mellett korabeli fényképek színesítik a szakszerű – mely szakszerűség nem megy az olvashatóság ro-

vására – , de nem elfogulatlan magyarázatokat, eseményleírásokat. A kötetnek sikerült megtalálni a megfelelő hangnemet, hogy az érdeklődő s a „komoly” olvasó egyaránt élvezettel forgassa a könyvet, akár mint szakmunkát, akár mint olvasmányt. Ennek megfelelően a hadiesemények leírása mellett nagyon sokszor kitér a magyar baka egyéni hősiességének ábrázolására. Szinte minden oldalon említ kiemelkedő teljesítményt felmutató csapattesteket vagy név szerint egyes közkatónákat is, a haditett részletes leírásával. A népszerűsítés mellett az egyszerű katonák kiemelése propaganda célokat is szolgálhatott, hiszen a kötet a II. világháború kellős közepén jelent meg, mikor a német – és magyar – csapatokat már számos kudarc – vereség – érte (Sztálingrád, Don-kanyar, Kurszk) s amikor mindennél nagyobb szük-

AZ ELŐZŐ SZÁMUNKBAN KÖZÖLT FRONTLEVÉL
SZERZŐJE, BALOG FERENC,
A 69. K. U. K. GYALOGEZRED KATONÁJA

ség volt a hősiességre, mely ellensúlyozza a felszerelés, kiképzés hiányát. A harci cselekmények során bekövetkező veszteségeket is, ellensúlyozás képpen, igyekszik a hősiesség velejárójaként feltüntetni, illetve hatásukat azzal is mérsékelni, hogy a veszteségek mellett taglalja az elért eredményt s felsorolja a csatában elszenvedett ellenséges veszteségeket, az ellentől zsákmányolt hadianyagot, a fogásba ejtett ellenséges katonák számát. Ebben némileg különbözik a „szocialista történetírás”-tól, főleg annak szovjet változatától, mely történetírás háborúkkal foglalkozó alkotásai szinte szót sem ejtenek a vitézül küzdő bolsevista

csapatok veszteségeiről, csak „Ivan Ivanovics” párttag – de minimum komszomolista – helytállásáról, hőstetteiről. Ezzel szemben ez a kötet – ha némi elfogultsággal is – igyekszik valóságához közelebb képet láttatni.

Antikváriumban láttam a egy hasonló művet a magyar utászokról, de sajnos magas ára miatt nem tehettem „magamévá”. Mindenesetre a kötet nagyon hasznos lehet a mind a kor kutatója, mind pedig a korban elmélyedni kívánó diák számára.

KISS GÁBOR FERENC

VOLT EGYSZER EGY MAGYAR VASÚT

VII. MISKOLC TISZAI PÁLYAUDVARA AZ ELSŐ ITT ÉPÍTŐ VASÚTI VÁLLALAT, A TISZAVIDEKI VASÚT EMLÉKÉT ŐRZI NEVÉBEN. A RÉGI ÉPÜLET ÁTÉPÍTÉSÉVEL 1901-BEN KÉSZÜLT EL AZ ÚJ ÁLLOMÁS A MÁV KIMAGASLÓ KÉPESSÉGŰ ÉPÍTÉSZE, PFAFF FERENC TERVEI SZERINT. KÉPÜNK AZ ÉSZAKI KIJÁRATBÓL KÉSZÜLT. JOBBRA A POSTA ÉPÜLETE LÁTSZIK. A RÉGI FAVÁZAS VONATFOGADÓ CSARNOK EGYELŐRE MÉG MEGMARADT, DE EGYRE INKÁBB ÚTJÁBAN ÁLLT A MEGNÖVEKEDETT FORGALOMNAK, ÉS NÉHÁNY ÉVEL KÉSŐBB ELBONTOTTÁK (MÁTHÉ ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYÉBŐL)

Régi történelmi anekdoták

Adomazda: Siket Zoltán

Anekdotakincs

Széchenyi és Deák

Egész Magyarország megdöbbenve hallgatta Széchenyi megőrülésének hírért. Mindenféle arról beszéltek, igaz-e, nem igaz-e? Volt aki hitte, volt aki nem hitte.

Deák Ferenc körül is erről beszélgettek egy társaságban. Perczel Mór hevesen oda fordul az „öreg úrhoz”.

– Aztán szeretném tudni, te hiszed-e, hogy az az ember megbolondult?

Deák egy kicsit megsértődve, de szokott bölcs kedélyességével válaszolt.

– Ilyenek vagytok ti, lássátok. Míg helyén volt az esze, mindig azt beszéltétek, hogy bolond, most meg, mikor igazán megőrült, nem akarjátok elhinni.

Széchenyi és Deák II.

A 40-es országgyűlés bezártakor Széchenyi azzal búcsúzott el Deák Ferencről, hogy Deák érdeme, ami eredménye volt az országgyűlésnek.

– Hazánk vezetése a te kezében van – te vagy Péter, és én e közsiklán építem fel anyaszentegyházamat!

– Krisztus mondja Péternek, – válaszolt szerényen Deák.

Deák Ferenc a házasságról

Eötvös Károly beszéli el az *Utazás a Balaton körülben*, hogy egyszer Balatonfüreden, ahol Deák nyaralni szokott, egy csomó agglegény disputált azon, ki a derekabb, aki megházasodik, vagy aki nem vesz feleséget.

Schogy sem tudtak megegyezni, így hát küldöttséget küldtek Deákhoz, s kérdezték tőle, mit tart a dologról.

Deák mosolyogva hallgatta meg őket.

– A kérdés – szól – *félíg komoly, félíg tréfas. Én sem felelhetek másképp. Azt tartom, a*

becsületes ember megházasodik, az okos ember nem.

Csengeryről

A szabadságharc után sok bujdosó hazafi, közte Csengery Antal is rejtőzködött egy hortobágyi vén gulyás házábanál. Megkínálja a gulyás a kulacsból.

– Na egy kis bort!

– Köszönöm alássan, nem iszom bort soha.

– Na hát egy kis jó dohányra csak rá tetszik gyújtani?!

– Nem szoktam én dohányozni.

– Ugyan, ugyan – csóválja meg a fejét az öreg gulyás – *hogyan nőhetett már fel ilyen barommodra!*

A magyar ló és a magyar ember

Mikor Ferenc császár Erdélyben utazott egyszer az idősebb Wesselényi Miklós vitte szép lovain egyik községből a másikba. A báró maga hajtott, s mikor egy veszedelmes úton egy szakadék felé nagy vágatva haladnak, egyszerre a prűszkölő, tüzes paripák közé veti a gyeplőt. A császár kétségbeesve pattan fel a kocsiban, s halálra vált arccal nézi a veszedelmet. A lovak már a szakadék szélén állnak. A báró egy éleset füttyent, a lovak egyszerre megtorpannak, megállanak.

– Lásd Felséged – mondta a báró mosolyogva – *amilyen a magyar ló, olyan a magyar ember is. Toporzékol, kényeskedik, de azért bizvást megeresztheti Felséged a gyeplőt, sohase viszi veszedelembe Felségedet.*

Hová lettek a zsandárok ?

Mikor királyunk az ötvenes években (akkor még mint császár) az Alföldön járt, egy városban feltűnt neki, hogy kevés a csendőr az előtte tisztelgő hatóságok között. Ez iránt kérdést intézett a bírónak.

– Volt itt több is, Felséges uram, felelte a bíró,
de a többiit agyonvertük.

A Lánchídon

1851-ben egy suszterinas megy a Lánchídon, s kérdi, hogy mit fizet egy ember, mire

azt felelték, hogy két krajcárt.

– Hát egy kutyáért mit kell fizetni?

– Semmit.

– No akkor én sem fizetek, mert én Kossuth-kutya vagyok. És ezzel átfutott a hídon.

VOLT EGYSZER EGY MAGYAR VASÚT

VIII. SZOLNOK VÁROSA MA MÁR NEGYEDIK FELVÉTELI ÉPÜLETÉT HASZNÁLJA. A MAGYAR KÖZÉPPONTI VASÚT ÁLTAL EMELT Ó-SZOLNOK ÁLLOMÁST A VASÚTVONAL MÁS IRÁNYBAN TÖRTÉNT TOVÁBBÉPÍTÉSE MIATT MÁR 1857-BEN ÚJRA CSERÉLTE A TISZAVIDEKI VASÚT. ÖTVEN ÉV ELTELTÉVEL PFAFF FERENC EMELT ÚJ ÉPÜLETET, EZ LÁTHATÓ KÉPÜNKÖN. 1944. JÚLIUS 2-ÁN OLY SÜLYÖS BOMBATALÁLATOKAT KAPOTT, HOGY PROVIZÓRIKUS HELYREÁLLÍTÁS UTÁN ÚJ PÁLYAUDVAR ÉPÍTÉSÉRŐL DÖNTÖTTEK. AZ 1956-OS ESEMÉNYEK HATÁSÁRA AZ ÉPÍTKEZÉS FÉLBESZAKADT, ÉS CSAK AZ IRODAÉPÜLET KÉSZÜLT EL A „SZOCREÁL” STÍLUSÁBAN. A MA LÁTHATÓ VASBETON KOLOSSZUS SCHNELLER VILMOS TERVEI SZERINT 1968–74 KÖZÖTT ÉPÜLT. A MINDEN UTAS ÁLTAL ISMERT „KÖZÉP-EURÓPA LEGMODERNEBB PÁLYAUDVARA” SZLOGEN MA MÁR BIZTOSAN IDEJÉTMÚLT, A VASÚTBARÁTOK AZONBAN NEM CSUPÁN EZÉRT NÉZEGETIK SZÍVESEBBEN A RÉGI SZOLNOKI PÁLYAUDVAR EMBERI MÉRETŰ, HARMONIKUS ÉPÜLETEIT A SZÍNEZETT KÉPEKEN (MÁTHÉ ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYÉBŐL)

In memoriam László Gyula

Joggal gondolhatjuk, hogy az Úristennek nagy tervei vannak velünk, melyhez az utóbbi néhány évben a legjobb szaktanácsadókat, tan-székünk kiváló barátait, legnemesebb patrónusa-it szólította magához.

Most a magyarság legkeletibb törzsből származó székely ősök hűségese székely ivadéka – aki szelíd öntudattal vallotta: „Egy nép történetében élek, s ez boldoggá tesz: magyar vagyok!” – kapta meg a mennyei behívót.

László Gyula régész professzor nemcsak tárgy emlékeink jeles ismerője, de tehetséges képzőművész, olyan teljes életet élő, bölcs élet-szemléletű, személyes példaadással elől járó tudós, aki nemzedékünk legeminensebb, hangosan gondolkodó tanítója is volt. Amilyen szép életet élt, olyan szép volt halála is: az általa szerfelett tisztelt, számos munkájában központi szereplőként megjelenő Szent László király sírjánál érte a kegyes halál. Elkövetkezett a „kettős honfoglalás” bajnokának harmadik honfoglalása: a Székelyföld, az Anyaország után, a „regös nagy úton” az Égi Birodalom meghódítására indult.

Ismerőit közül sokan táltosnak hitték, hiszen amihez csak nyúlt a tudomány és a művészet terén, arannyá változott a keze alatt, mégis egész életében a szegény emberek történetét kutatta,

kultúrájukban, amelyet mindig is értékén becsült, találta meg a kulcsot múltunk rejtélyeinek megfejtéséhez. Meggyőződése volt, hogy a múlt nem azonos azzal, ami megmaradt belőle, ezért az egykori élet teljességét kell kutatni, vallotta, hogy a sokoldalú megközelítés kellő érlelési idő után elvezet ahhoz a termékeny bizonytalansághoz, amely közelebb vihet a felmerülő kérdések megoldásához.

A közelmúltban egyszer megkérdezték tőle, mit hagyna örökül történetünk fiatal bűváira „azt üzenem – mondotta –, hogy éljenek a jelenünkben gazdag életet s ezt a gazdagságot keressék a múltban is. Ezt valloam ma is. Szükséges a régészeti aprómunka, és el nem hanyagolható, de végül is a »hogyan éltek, mit műveltek, mit hittek, mit álmodtak« az igazi kérdés: tehát milyen emberek voltak.”

Nagyvárad, 1998. június 17. Ez idő óta, ha felnézünk az égre, fényesebben ragyogónak látjuk a Hadak Útját, egy új csillag tűnt fel a menyeyei seregben. A magyar sors legavatottabb értője kalauzolja majd a csillagösvényen nyargaló Csaba királyfit, ha egyszer rászánja magát arra, hogy újólág győzelemre vezesse népét.

Szegfű László

Számunk szerzői

BÍRÓ CSABA hallgató (JGYTF); BÍRÓ MAGDOLNA hallgató (JATE BTK); DÖBÖR ANDRÁS tanár, hallgató (JGYTF); FEJŐS SÁNDOR tanár, hallgató (JGYTF – JATE BTK); ERDÉLYI MÓNICA hallgató (JGYTF); FORRÓ LAJOS tanár, hallgató (JGYTF); HEGYI GERGELY hallgató (JGYTF); IRSEVICS KRISZTIÁN hallgató (JGYTF); JANCÁS CSABA tanár, hallgató (JGYTF – JATE BTK); KISS GÁBOR FERENC tanár, hallgató (JGYTF – JATE BTK); KOTECZKI ISTVÁN hallgató (JGYTF); LÁNYI ERNŐ vasúttörténész (Budapest); MÉSZÁROS ÁGNES hallgató (JGYTF); NAGY TAMÁS tanár (Tatabánya); PAPP GÁBOR hallgató (JGYTF); PETHEŐ ATTILA hallgató (JGYTF); SIKET ZOLTÁN hallgató (JGYTF); SZABÓKI JUDIT hallgató (JGYTF); TÓTH LÁSZLÓ ZSOLT hallgató (JGYTF); ZALAI ANITA főiskolai tanársegéd (JGYTF).

Czagány Gábor Írország történetével foglalkozó tanulmánya technikai okok miatt maradt ki lapszámunkból. A hlányt a következő – szeptember-októberl – számban pótoljuk, Olvasóink és Szerző türelmét kérjük. A szerk.

JEGYZET

Aktív

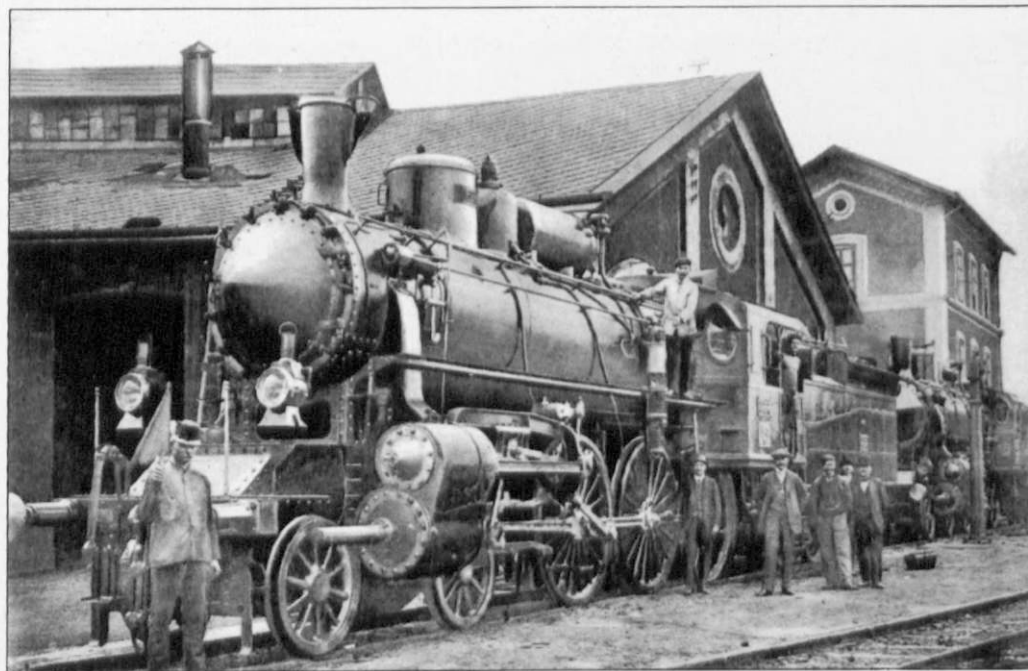
TOURIST

Utazások szervezése (kült. és belföldi, egyéni- és csoportos be- és kimenetek) ♥ Szakmai- és tanulmányutak (nemzetközi szakvásárok, kongresszusok, üzleti utak) ♥ Aktív utazások (kerékpár- és vízitúrák, síutak) ♥ Rendezvényszervezés (kongresszusok, kiállítások) ♥ Kiadványok készítése (prospektusok, szórólapok, könyvek) ♥ Repülőjegyek (a világ minden tájára) ♥ Nemzetközi menetjegyek (autóbusz, vonat, hajó, komp) ♥ Szállodai szobafoglalások Európában és a tengeren túlra, igény szerinti ellátással ♥ Utazási biztosítások (BP, BBP, apex ütlemondás) ♥ Speciális szolgáltatások (Rent-a-Car, belépőjegyek) ♥ Vadásztatás

AKTÍV TOURIST UTAZÁSI IRODA KFT

H - 6722 SZEGED, DÁNI u. 7. Tel./Fax: (62) 431-708, 481-562

<http://www.aktivtourist.hu> E-mail: aktivtourist@mail.matev.hu

VOLT EGYSZER EGY MAGYAR VASÚT

IX. „KÉT KIS MENYASSZONY”, A MÁV 327 SOROZATÚ MOZDONYAI ÁLLNAK A NYUGATI PÁLYAUDVAR FÜTŐHÁZÁNAK UDVARÁN. A KÉP ÉRTÉKÉT AZ IS EMELI, HOGY ERRŐL AZ EGYKORI VASÚTÜZEMI ÉPÜLETRŐL, MELY A VASÚTTÓL JOBBRA A FERDINÁND HÍD ÉS AZ ÁLLATKERT KÖZÖTTI SZAKASZON ÁLLT AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁIG, CSAK NAGYON KEVÉS ÁBRÁZOLÁS MARADT FENN. AZÓTA A NYUGATI MOZDONYSZOLGÁLATÁT A TATAI ÚTI ÉSZAKI FÜTŐHÁZ LÁTJA EL. LAPSZÁMUNKAT EZÜTTAL A RÉGI MAGYAR VASÚTÁLLOMÁSOKAT ÁBRÁZOLÓ KÉPESLAPOKKAL ILLUSZTRÁLJUK. (MÁTHÉ ZOLTÁN GYŰJTEMÉNYÉBŐL)

KORLÁTOZOTT

PÉLDÁNYSZÁMBAN

MÉG KAPHATÓ

A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI

TANSZÉKEN!

a Belvedere Meridionale

KISKÖNYVTÁR

sorozatának 11. kötete,

a Szent Gellért-konferencia

tanulmányaival.

SZENT GELLÉRT VÉRTANUSÁGÁNAK
950. ÉVFORDULÓJÁN